

Sosyal Bilimler
Enstitüsü

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI TEZLİ YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE'NİN ARABULUCULUK VE DENGELEME
POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

Ebru DOĞAN

İSTANBUL, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI TEZLİ YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE'NİN ARABULUCULUK VE DENGELEME
POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

Ebru DOĞAN

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı : Prof. Dr. Arzu AL
2. Üye : Prof. Dr. Gonca OĞUZ GÖK
3. Üye : Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Mert ÇAM

İSTANBUL, 2025

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ebru DOĞAN
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Programı : Uluslararası Politik Ekonomi
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Arzu AL
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans– 2025
Anahtar Kelimeler : Diplomasi, Dengeleme, Arabulucuk, Aktif Tarafsızlık, Jeopolitik

ÖZET

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN ARABULUCULUK VE Dengeleme POLİTİKASI

Uluslararası ilişkilerde arabuluculuk, dengeleme ve aktif tarafsızlık, devletlerin kriz dönemlerinde sıkça başvurduğu temel dış politika araçları arasında yer almaktadır. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras aldığı çok taraflı diplomasi geleneğiyle bu stratejileri, içinde bulunduğu jeopolitik ve geo-stratejik koşullar çerçevesinde yeniden şekillendirmiştir. Üç kıtanın kesişiminde yer alan Türkiye, tarihsel olarak etnik, mezhepsel ve siyasal çatışmaların yoğun yaşandığı bir bölgede bulunmakta ve bu durum, arabuluculuk ve dengeleme gibi diplomatik araçların hem güvenliği sağlama hem de bölgesel etki kapasitesini artırmak için stratejik bir gereklilik haline gelmiştir. Türkiye'nin komşularının önemli bir bölümü Osmanlı geçmişiyle tarihsel bağlara sahiptir. Bu durum, Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerine tarihsel bir zemin ve diplomatik meşruiyet kazandırmaktadır. Diğer taraftan, enerji hatlarının kavşağında bulunması, Türkiye'yi sadece siyasal değil, aynı zamanda ekonomik açılardan da önemli bir aktöre dönüştürmektedir. Bu bağlamda Türkiye, arabuluculuğu dış politikasının temel unsurlarından biri hâline getirmiştir.

Bu tezde, Türkiye'nin arabuluculuk, dengeleme ve tarafsızlık politikaları; II. Dünya Savaşı (1939–1945), İran-Irak Savaşı (1980–1988) ve Rusya-Ukrayna Savaşı (2022–2024) ekseninde karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Türkiye, 1941'de Almanya ve Sovyetler Birliği ile imzaladığı tarafsızlık antlaşmalarıyla ve denge politikasıyla savaştan uzak durmayı başarmış; 1980'lerde İran ve Irak arasında tarafsız bir dengeleme politikası ve diplomasi ile ticaret hattı geliştirmiş; 2022'de ise İstanbul'da Ukrayna ve Rusya delegasyonlarını bir araya getirerek barış çabalarına ev sahipliği

yapmıştır. Bu çabalar, yalnızca çatışmaları yumuşatma amacı taşımamakta, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası itibarını da artıran dış politika pratikleri olarak öne çıkmaktadır.

Kuramsal çerçevede realizm ve yeni bölgeselcilik yaklaşımları bu tezde birlikte ele alınmıştır. Realizmin öngördüğü güç dengesi mantığı ile yeni bölgeselciliğin çok aktörlü ve iş birliğine dayalı doğası, Türkiye'nin dış politika uygulamalarında birbirini tamamlayıcı biçimde yer almaktadır. Zartman'ın "uygun an" teorisi, Bercovitch'in arabuluculuk sınıflandırması ve Kriesberg'in çatışma zamanlamasına dayalı modeli (çatışma öncesi, çatışma sırası ve çatışma sonrası) doğrultusunda Türkiye'nin arabuluculuk stratejileri sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Tez, Türkiye'nin arabuluculuk, dengeleme ve tarafsızlık politikalarının tarihsel sürekliliğini ve bu politikaların uluslararası sistemle kurduğu uyumun evrimini ortaya koymayı hedeflemektedir.

GENERAL INFORMATION

Name Surname	: Ebru DOĞAN
Department	: International Relations
Program	: International Political Economy
Advisor	: Professor Dr. Arzu AL
Type of Thesis and Approval Date	: Master Thesis -2025
Key Words	: Diplomacy, Balancing, Mediation, Active Neutrality, Geopolitics

ABSTRACT

TÜRKİYE'S MEDIATION AND BALANCING POLICY FROM WORLD WAR II TO THE PRESENT

In international relations, mediation, balancing, and active neutrality are among the core foreign policy instruments frequently employed by states during times of crisis. Türkiye, with its tradition of multilateral diplomacy inherited from the Ottoman Empire, has reshaped these strategies within the framework of its unique geopolitical and geostrategic conditions. Located at the crossroads of three continents, Türkiye has historically found itself in a region marked by intense ethnic, sectarian, and political conflicts. This setting has made diplomatic tools such as mediation and balancing not only mechanisms for ensuring security but also strategic necessities for enhancing regional influence. A significant portion of Türkiye's neighboring countries share historical ties with the Ottoman past, providing Türkiye with a historical foundation and diplomatic legitimacy in its mediation efforts. Furthermore, its position at the intersection of major energy corridors has made Türkiye a key actor not only in political but also in economic terms. In this context, mediation has become one of the central components of Turkish foreign policy.

This thesis offers a comparative analysis of Türkiye's mediation, balancing, and neutrality policies through the cases of World War II (1939–1945), the Iran-Iraq War (1980–1988), and the Russia-Ukraine War (2022–2024). Türkiye succeeded in avoiding direct involvement in World War II by signing neutrality agreements with both Germany and the Soviet Union in 1941 and adopting a

balance-of-power approach; during the 1980s, it developed a neutral balancing policy between Iran and Iraq, integrating diplomacy with economic engagement; and in 2022, it hosted delegations from Ukraine and Russia in Istanbul, playing a pivotal role in peace efforts. These initiatives have not only aimed to de-escalate conflicts but have also contributed to enhancing Türkiye's international reputation.

Theoretically, this study draws upon both realism and new regionalism. The realist emphasis on the balance of power and the multi-actor, cooperation-oriented nature of new regionalism complement each other in explaining Türkiye's foreign policy behavior. The analysis further employs Zartman's "ripeness" theory, Bercovitch's typology of mediation, and Kriesberg's model of mediation timing (pre-conflict, conflict, and post-conflict stages) to systematically evaluate Türkiye's mediation strategies. Ultimately, this thesis aims to reveal the historical continuity of Türkiye's mediation, balancing, and neutrality policies, as well as the evolution of their alignment with the international system.

ÖNSÖZ

“İkinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’nin Arabuluculuk ve Dengeleme Politikası” isimli tez çalışmasında, Türkiye’nin tarihsel ve güncel dış politika uygulamaları tarafsızlık, arabuluculuk ve dengeleme perspektifinde incelenmiştir. Bu araştırma ülkenin uluslararası sistemdeki konumunu anlamayı amaçlamaktadır. Türkiye’nin izlediği diplomatik stratejiler, yalnızca tarihsel bağlamda değil; aynı zamanda günümüz çok kutuplu dünya düzeni ve bölgesel çatışmaların dinamikleri içinde de özgün bir incelemeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda tez, Türkiye’nin aktif tarafsızlık ve arabuluculuk politikalarını karşılaştırmalı örnekler üzerinden analiz ederek, literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışma boyunca bilgi birikimi, nezaketi ve akademik rehberliğiyle bana yol gösteren, yapıcı eleştirileriyle tezimin gelişimine katkı sağlayan değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. Arzu AL’a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, değerli görüşleri ve katkılarıyla çalışmamı değerlendiren jüri üyelerim Prof. Dr. Gonca OĞUZ GÖK ve Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Mert ÇAM’a teşekkür ederim.

Sayın Prof. Dr. Mehmet Emin ARAT ve Prof. Dr. Sebahat DENİZ’e değerli destekleri için çok teşekkür ederim. Son olarak, nazik desteği için Prof. Dr. Hüseyin Barış Doster’e de teşekkür ederim. Akademik gelişimime emek veren tüm hocalarıma da ayrı ayrı teşekkür ederim.

Bu sürecin en büyük manevi desteği olan annem Sevim ve arkadaşlarım Nazlı, Neslihan, Arzu, Aynur, Şeyma, Berna ve tabi Tuğba hocama her zaman yanımda hissettirdiğiniz varlığınız için sonsuz teşekkür ederim. Sevgili yeğenim Doruk sana da sabrın için çok teşekkür ederim. Sabırları, anlayışları ve inançlarıyla bu yolculuğun en sağlam dayanağı oldular ve her zaman desteklerini hissettirdiler.

Bu tez süreci boyunca edindiğim bilgi, yalnızca akademik bir kazanım değil aynı zamanda literatüre küçük de olsa bir katkıda bulunmanın mutluluğunu yaşattı. Umarım, bu çalışma Türkiye’nin diplomatik kimliğini anlamaya çalışan diğer araştırmacılar için faydalı bir kaynak olur ve ileride yapılacak çalışmalara referans niteliğinde bir katkı sunar.

Ebru DOĞAN

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	X
TABLolar LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ.....	1
Problem Durumu	2
Araştırmanın Amacı	3
Araştırmanın Önemi	3
Araştırmanın Varsayımları	5
Araştırmanın Sınırlılıkları.....	6
Araştırmanın Yöntemi	7
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	8
1.1. Arabuluculuk ve Aktif Tarafsızlık Nedir.....	8
1.1.1. Aktif Tarafsızlık Tanımı ve Tarihçesi	9
1.1.2. Arabuluculuğun Tanımı ve Tarihçesi	15
1.2. Diplomasi ve Dış Politika Farkı	18
1.2.1. Diplomasinin Tanımı ve Tarihçesi	21
1.2.2. Dış Politikanın Tanımı ve Tarihçesi.....	25
1.2.3. Aktif Tarafsızlık, Denge Politikası ve Arabuluculuk Çerçevesinde Türk Dış Politikasının Tarihçesi	31
1.3. Türkiye'nin Arabuluculuk Rolüne Kuramsal Yaklaşımlar	36
BÖLÜM 2:TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINA KURAMSAL YAKLAŞIMLAR	43
2.1. Realizm Kuramı ve Türkiye'nin Dış Politikası	43
2.2. Yeni Bölgeselcilik ve Türkiye'nin Bölgesel Yaklaşımı	49
2.3. Jeopolitik Teori ve Türkiye'nin Konumu	54
2.4. Türkiye'nin Jeopolitik Gereklikleri ve Stratejik Zorunlulukları	60
BÖLÜM 3: TÜRKİYE'NİN ARABULUCULUK ROLÜ VE DIŞ POLİTİKASININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	63
3.1. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye: Küresel Savaşta Tarafsızlık ve Denge Arayışı	65

3.1.1. Uluslararası Konjonktürün Genel Görünümü	69
3.1.2. II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Uyguladığı Dış Politika ve Sonuçları	73
3.2. 1980-1988 İran–Irak Savaşı Bağlamında Türkiye: Bölgesel Krizde Dengeleme Politikası	83
3.2.1. Soğuk Savaş'ın Son Döneminde Bölgesel Konjonktür	89
3.2.2. Türkiye'yi Etkileyen Gelişmeler ve Bölgesel Dinamikler	95
3.3. Rusya–Ukrayna Savaşı Sürecinde Türkiye: Yeni Dünya Düzeninde Çok Yönlü Dış Politika	103
3.3.1. Küresel Güç Dönüşümleri ve Yeni Konjonktür	108
3.3.2. Savaşın Gelişimi ve Türkiye Üzerindeki Etkileri	111
3.3.3. Türkiye'nin Uyguladığı Politika: Aktif Tarafsızlık, Denge ve Akrabulucuk Politikalarının Analizi	119
3.3.3.1. Jacop Bercovitch'in Arabulucuk Kuramına Göre Karşılaştırma	119
3.3.3.2. William Zartman'ın Arabulucuk Kuramına Göre Karşılaştırma	123
3.3.3.3. Louis Kriesberg'in Arabulucuk Kuramına Göre Karşılaştırma	125
3.3.3.4. Louis Kriesberg'in Arabuluculuk Kuramına Göre Karşılaştırma	126
SONUÇ	129
KAYNAKÇA	133

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika
MIKTA	: Meksika; Endonezya, Kore, Türkiye, Avustralya
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
ASEAN	: Güney Doğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
TPP	: Trans Pasifik Ortaklık Anlaşması (Trans Pasific Partnership)
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
BBC	: British Broadcasting Company
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
TB2	: Taktik Blok 2
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
OBG	: Orta Büyüklükteki Güçler
AFAD	: Acil Durum ve Afet Yönetimi
YTB	: Yurt Dışı Türkler ve Akrabalar Topluluğu
İİT	: İslam İşbirliği Teşilatı

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1:	Tarafsızlık Türleri	11
Tablo 2:	Diplomasi ve Dış Politika Farkı	20
Tablo 3:	I. William Zartman'ın Arabulucuk Yaklaşımı	37
Tablo 4:	Jacop Bercovitch'in Arabuluculuk Yaklaşımı	39
Tablo 5:	Louis Kriesberg'in Arabuluculuk Yaklaşımı	41
Tablo 6:	1939-1950 Yılları Arasında Görev Yapan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dış İşleri Bakanları.....	75
Tablo 7:	II. Dünya Savaşı ve Çift Kutuplu Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri	80
Tablo 8:	İran-İrak Savaşı Sırasında Türkiye'nin Yönetim Kadrosu.....	96
Tablo 9:	Türkiye'nin İran ve Irak ile Dış Ticareti (1980-1990)	98
Tablo 10:	2022-2024 Rusya-Ukrayna Savaşı Döneminde Türkiye'nin Yöneticileri.....	117

GİRİŞ

19.yüzyıl, Osmanlı Devleti için artık tek başına kendi güvenliğini sağlayamayacağı gerçeği ile karşılaştığı bir dönem olmuştur. Coğrafi keşifler, sömürgecilik ve Sanayi Devrimi'nin etkisiyle Avrupa'da güçlenen devletler, ekonomik, teknolojik ve askeri anlamda hızlı bir ilerleme kaydetmiş; Osmanlı Devleti ise bu dönüşüme ayak uydurmakta zorlanmıştır. Çok uluslu yapısı milliyetçilik fikrinin etkisiyle zayıflamış, sömürgeci devletlerin rekabetinin hedefi hâline gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, Avrupalı büyük güçlerin birbirleriyle olan çıkar çatışmalarından yararlanarak diplomatik dengeleme yoluyla varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, güçler dengesine dayalı uluslararası sistem, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında dengelemeyi zorunlu ve sürdürülebilir bir stratejiye dönüştürmüştür.

Güçler dengesi, sistemdeki büyük aktörlerin birbirine yakın kapasitelere sahip olması ve hiçbir devletin mutlak egemenlik kuramaması esasına dayanmaktadır. Bu yapı içinde devletler, güçlerini artırırken diğerlerini dengelemek için geçici, çoğunlukla çıkar temelli ittifaklar kurabilmektedirler. Osmanlı Devleti, bu sistemin sunduğu denge mekanizmalarından faydalanarak yıkım sürecini geciktirmiştir. Ancak 20. yüzyılda Almanya ve İtalya gibi yeni güçlerin yükselmesiyle güç dengesi bozulmuş; realizm kuramlarının öngördüğü üzere, sistemdeki aktörlerin kapasite eşitliğine yaklaşması ve statü arayışları, savaşı kaçınılmaz hâle getirmiştir. Sonuç olarak dünyanın ilk küresel krizi meydana gelmiş I. Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. Bu savaşta Osmanlı Devleti'nin toprakları, küresel güç mücadelesinin paylaşım alanına dönüşmüştür. I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti fiilen sona ermiş, ancak bu yıkımın içinde Atatürk'ün önderliğinde teşkilatlanan Millî Mücadele sürecinde yeni bir devletin temelleri atılmıştır (Karpaz, 2023, s.67).

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu, askeri başarıyı Osmanlı Devleti'nden devralınan diplomasi geleneğiyle birleştirerek, Misak-ı Milli hedeflerini önemli ölçüde gerçekleştirebilmiştir. Yeni devletin dış politikasının çerçevesi olan “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi, bu stratejik yaklaşımın barışçıl bir yansıması olmuştur. Hatay ve Boğazlar gibi önemli meseleler, diplomatik yollarla barışçıl biçimde çözüme kavuşturulmuştur.

Bu dış politika geleneği, İsmet İnönü döneminde de devam ettirilmiş; II. Dünya Savaşı sırasında izlenen dengeleme politikası sayesinde Türkiye savaşın dışında kalmayı ve toprak bütünlüğünü korumayı başarmıştır.

Tez çalışmasının amacı, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında izlediği dengeleme politikası ve aktif tarafsızlık politikasının, 1980–1988 yılları arasında yaşanan İran-Irak Savaşı ve günümüzde devam

eden Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamında sürdürülmesi ve arabuluculuk rolünün karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Bu tez, Selim Deringil'in 'Denge Oyunu' adlı kitabında ortaya koyduğu "tarafsızlık ve denge politikasının" Türkiye için hayati bir dış politika tercihi olduğu ve bu yaklaşımın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan dış politika felsefesinin bir parçası olduğu savından hareket etmektedir (Deringil, 2023, s.22). Deringil'in çalışması, bu bağlamda tezin kuramsal ve tarihsel çerçevesinde temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur.

Tez çalışması, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü üç vaka üzerinden politik, ekonomik ve tarihsel açılardan inceleyerek, tarafsızlık stratejisinin sürekliliğini ve zaman içerisindeki dönüşümünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu değerlendirmelerin sağlıklı yapılabilmesi için öncelikle Türkiye'nin tarihsel geçmişi ile jeopolitik ve geo-stratejik konumunun dış politika üzerindeki belirleyici etkilerine değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda, arabuluculuk literatürüne önemli katkılar sunmuş olan I. William Zartman, Jacob Bercovitch ve Louis Kriesberg'in teorik yaklaşımları doğrultusunda vaka analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle söz konusu teorisyenlerin çalışmaları, tezin temel başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

Problem Durumu

Türkiye, tarihsel olarak imparatorluk mirasına sahip bir ülke olup, günümüzde komşu olduğu pek çok devletle hem kültürel hem de tarihsel derin bağları bulunmaktadır. Bu devletlerin büyük çoğunluğu, Osmanlı döneminde imparatorluğun sınırları içinde yer almıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni siyasi yapılar ve sınır değişimleri, bölgede etnik, dini ve mezhepsel farklılıkları ön plana çıkarmış; Türkiye'yi çok kimlikli bir bölgesel yapının merkezine yerleştirmiştir.

Türkiye'nin kıtalar arası köprü niteliği taşıması, onu tarih boyunca göç yolları üzerinde stratejik bir geçiş noktası hâline getirmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın da belirttiği gibi, Türkiye "kara ve yakın deniz komşuları" sınıflamasıyla bir bölge ülkesi olarak tanımlanmalıdır (TC. Dış İşleri Bakanlığı, t.y.). Baskın Oran'a göre, "Bir ülkenin komşularının sayısı ve niteliği ile o ülkenin güvenliği arasında güçlü bir korelasyon vardır" (Oran, 2020, s.35).

Bu coğrafi ve stratejik yapı, Türkiye'yi tarihsel olarak çatışmaların merkezine yakın bir pozisyonda konumlandırmış, dış politikasında güvenlik kaygılarının temel belirleyici olmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndaki ağır kayıplar, Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na doğrudan katılmaktan kaçınmaya sevk etmiş, bu dönemde tarafsızlık politikası benimsenmiştir. Soğuk Savaş yıllarında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tehdidi karşısında Batı ile iş birliği geliştirilirken, Sovyetlerle dengeli ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır.

Türkiye, normlara bağlı ve tutarlı diplomasi çizgisine sadık kalmıştır. Günümüzde iklim krizi, su ve doğal kaynak sorunları, kitlesel göç hareketleri gibi unsurların yeni krizler yaratma potansiyeli taşıdığı bilinmektedir. 21. yüzyılın uluslararası sisteminde, Çin ve ABD arasında yaşanan güç mücadelesi ekonomik ve güvenlik temelli krizleri derinleştirmekte ve bu gelişmeler, Türkiye'nin yakın coğrafyasında cereyan etmektedir. Türkiye konumu gereği bu durumlardan tamamen kaçınmаса da geçmişteki krizlerde etkili olan arabuluculuk, dengeleme ve aktif tarafsızlık stratejileri, günümüzde de benzer şekilde etkili olacaktır.

Sonuç olarak bu çalışmada aşağıdaki soruların cevabı aranmıştır:

1. Türkiye'nin dış politikada izlediği dengeleme ve arabuluculuk stratejileri, II. Dünya Savaşı, İran-Irak Savaşı ve Rusya-Ukrayna Savaşı gibi farklı uluslararası sistem konjonktürlerinde ne ölçüde sürdürülebilir olmuştur?
2. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve orta ölçekli güç statüsü, onu kriz dönemlerinde arabulucu aktör olarak öne çıkarabilir mi? Bu rol, ilgili taraflarca ne derece kabul görmektedir?
3. Türkiye'nin arabuluculuk girişimleri, tarafsızlık ve dengeleme politikası, farklı dönemlerde sadece bir güvenlik stratejisi olarak mı kullanılmıştır, yoksa aynı zamanda bölgesel bir güç inşasının aracı olarak da işlev görmüş müdür?

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'nin dış politikadaki arabuluculuk, dengeleme ve aktif tarafsızlık stratejilerinin tarihsel gelişimini, sürekliliğini ve farklı dönemlerdeki uygulamaları ortaya koymaktır. II. Dünya Savaşı, İran-Irak Savaşı ve Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamında geliştirilen dış politika yaklaşımları, karşılaştırmalı olarak analiz edilerek bu stratejilerin teorik temellerle uyumu değerlendirilmiştir. Ayrıca bu çalışma, Türkiye'nin özellikle orta ölçekli bir güç olarak uluslararası sistemde üstlendiği arabuluculuk ve dengeleme politikalarını da teorilere göre incelemeyi hedeflemektedir. Türkiye'nin çatışma dönemlerinde taraflar arasında yürüttüğü yapıcı ve dengeleyici diplomatik girişimler, yalnızca dış politikadaki esnekliğini değil aynı zamanda bölgesel istikrar üretme potansiyelini de ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, Türkiye'nin dış politikada izlediği arabuluculuk, dengeleme ve aktif tarafsızlık stratejilerinin tarihsel bağlamda sürekliliğini ve dönüşümünü ortaya koyması bakımından önemlidir. Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerinin yalnızca güvenlik politikaları çerçevesinde değil aynı

zamanda politik ekonomi bağlamında da değerlendirilmesi, literatürdeki boşlukların giderilmesine katkı sağlayacaktır.

Türkiye'nin dış politikadaki arabuluculuk, dengeleme ve aktif tarafsızlık stratejisi üzerine yapılan çalışmalar, literatürde giderek artan bir yer tuttuğu gözlenmektedir. Özellikle son yıllarda, Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamındaki diplomatik faaliyetleri çeşitli akademik incelemelere konu olmuştur. Bu kapsamda, Tayfur Yumuşak'ın, 'Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı'ndaki Arabuluculuk Rolünün Değerlendirilmesi' adlı çalışması ile Armağan Gözkaman'ın, 'Ukrayna Savaşı Karşısında Türkiye'nin Dış Politikası: Aktif Tarafsızlığın Yeni Bir Versiyonu' başlıklı makalesi, Türkiye'nin güncel dış politika yönelimlerini ele almaktadır. Evren Balta'nın, 'Jeopolitik Rekabetten Stratejik Ortaklığa' adlı eseri ise, Türkiye-Rusya ilişkilerinin dönüşümünü jeopolitik bağlamda incelemektedir. Emel Parlar Dal ise, 'Türkiye'nin Çatışma Yönetiminde Artan Rolü'nü değerlendirerek bu süreci süreçte I. William Zartman, Jacob Bercovitch ve Louis Kriesberg gibi kuramcıların yaklaşımlarından bahsetmektedir. Benzer biçimde, Sami Kiraz'ın, 'Uluslararası Arabuluculuğa Dair Değişen Yaklaşımlar' başlıklı çalışması da Türkiye'nin arabuluculuk rolünü dönüştüren normatif çerçevelerle birlikte ele almaktadır.

Türkiye'nin arabuluculuk ve denge siyaseti yalnızca son dönemdeki çalışmalarla sınırlı değildir. İran-Irak Savaşı bağlamında da benzer yaklaşımların izleri sürülebilir. Sultan Birgül'ün, 'İran-Irak Savaşı'na Yönelik Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası: Realist Dış Politika' başlıklı yüksek lisans tezi, bu dönemdeki dış politika tercihlerinin realist ekseninde geliştiğini ortaya koyarken; Ayşe Selcan Özdemirci'nin, 'Türk Basınına Göre İran-Irak Savaşında Türkiye'nin Arabuluculuk Faaliyetleri (1980–1988)', başlıklı tezi, medyanın diplomatik çabaları nasıl yansıttığını incelemektedir. Ceren Yücealtay'ın çalışması ise 'İran- Irak savaşının Türkiye'ye Yönelik Ekonomik ve Stratejik Etkileri'ni değerlendiren önemli katkılardandır.

Türkiye'de II. Dünya Savaşı dönemine dair literatür, Türkiye'nin tarafsızlık ve dengeleme politikasını tarihsel ve kuramsal bağlamda ele almıştır. Ahmet İlyas ve Orhan Turan'ın, 'İnönü Dönemi Türk Dış Politikası', adlı çalışması ile Cevdet Teke'nin, 'II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabalarında Türk Basını' çalışması, Türkiye'nin savaş dışı kalma çabalarının dönemin kamuoyu yansımalarına ışık tutmuştur. Fırat Üner'in savunmacı realizm perspektifiyle hazırladığı 'Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki Aktif Tarafsızlık Politikasının Savunmacı Realizm Teorisi Bağlamında İncelenmesi' yüksek lisans tezi ve Gülay Sarıçoban'ın, 'II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası' üzerine yazdığı makale, söz konusu dönemin dengeleme, tarafsızlık ve ideolojik bağlamını analiz etmektedir. Ayrıca, Murat Metinsoy'un, 'Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum', başlıklı kapsamlı eseri savaşa ilişkin toplumsal yansımayı incelerken; Şaban H. Çalış ve Çağlar Söker'in ortak makalesi olan 'İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası: Tarafsızlık, Diplomasi ve

Devletçilik' başlıklı çalışma, diplomasi ve devlet yönetimi boyutunu öne çıkarmaktadır. Bu çerçevede, Selim Deringil'in, 'Denge Oyunu' adlı çalışması, Türkiye'nin klasik denge politikası yaklaşımını ve bunu 'Türk Dış Politikası Felsefesi' olarak adlandırması temel referans eserlerden biri olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye açısından değerlendirildiği güncel çalışmalarda bu söylemden bahsedildiği gibi Türk dış politikasını inceleyen ve alanın temel kaynakları sayılan Baskın Oran, Faruk Sönmezoğlu, Mehmet Gönlübol ve Fahir Armaoğlu'nun Türk Dış Politikası Tarihi çalışmalarında, dış politikanın açıklanmasında başvuran bir kavram olduğu görülmüştür.

Bunlara ek olarak, Türkiye'nin jeopolitik konumunu Türk Dış Politikasının açıklanmasında temel alınan konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Türkiye Jeopolitiği'ni inceleyen literatür de incelenmiştir. Dış politika araçlarını inceleyen literatürde Serkan Gündoğdu'nun, 'Türk Dış Politikasının İnsani Diplomasi Vizyonu ve Pratiği' ile Gamze Bulmuş'un, 'Yeni Bölgeselcilik Anlayışı ve Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Gelişim Politikaları' başlıklı çalışmaları, Türkiye'nin dış politika uygulamalarını anlamak ve bölge politikalarını anlamak açısından katkı sunmaktadır.

Ancak tüm bu çalışmalara rağmen, Türkiye'nin dış politikasında aktif tarafsızlık, dengeleme ve arabuluculuk stratejilerinin tarihsel gelişimini birbirinden farklı dönemler üzerinden karşılaştırmalı ve kuramsal bir yaklaşımla ele alan bütüncül bir inceleme henüz literatürde sınırlı yer tutmakta olduğu gözlemlenmiştir. Bu tezin literatüre temel katkısı, Zartman, Bercovitch ve Kriesberg gibi önde gelen arabuluculuk kuramcılarının yaklaşımlarından hareketle, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı, İran-Irak Savaşı ve Rusya-Ukrayna Savaşı dönemlerinde sergilediği diplomatik tutumları sistematik biçimde analiz etmesidir. Böylece bu tez, Türkiye'nin orta ölçekli bir güç olarak dış politikasında benimsediği tarafsızlık ve arabuluculuk stratejilerinin yalnızca taktiksel tercihler değil, jeopolitik gerçeklikler ve kuramsal yönelimlerle şekillenen süreklilik arz eden yapılar olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmanın varsayımları şunlardır:

1. Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikası, tarihsel bir dış politika geleneğinin sürekliliğidir.
2. Türkiye'nin arabuluculuk rolü, tarihsel tecrübesi ve jeopolitik konumu nedeniyle süreklilik arz eden bir diplomatik araçtır. Ayrıca, yeni bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye gibi orta ölçekli devletlerin arabuluculuk faaliyetleri, bu ülkelerin uluslararası sistemde daha görünür olmasını ve bölgesel liderlik pozisyonlarını güçlendirmesini mümkün kılmaktadır.
3. Türkiye'nin tarafsızlık ve arabuluculuk politikaları, uluslararası ilişkiler teorileri (özellikle realizm, yeni bölgeselcilik ve jeopolitik kuram) ile uyumlu biçimde analiz edilebilmektedir.

4. Tezde ele alınan üç vaka, Türkiye'nin dengeleme ve tarafsızlık politikasının dönüşümünü değerlendirmek için yeterli tarihsel ve siyasi zemine sahiptir. Çünkü bu vaka örnekleri, yalnızca Türkiye'nin dış politikasındaki sürekliliği gözlemlemekle kalmayıp; seçildikleri dönemlerin dünya siyasetindeki önemli kırılmalara denk gelmesi açısından da anlamlıdır. II. Dünya Savaşı, genç Cumhuriyet'in karşılaştığı ilk büyük küresel kriz olup Türkiye'nin tarafsızlık yoluyla dengeleme politikası izleyerek sistemdeki konumunu ve sınırlarını muhafaza etme çabası olarak öne çıkmıştır. 1980–1988 İran-Irak Savaşı ise Soğuk Savaş'ın son döneminde gerçekleşmiş ve bu savaş ABD ile SSCB'nin bölgedeki nüfuz mücadelesinin bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Savaş, Türkiye için güvenlikten sosyal yapıya, siyasi ilişkilerden ekonomik ve enerji politikalarına kadar birçok alanda önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bir diğer örnek olan Rusya–Ukrayna Savaşı ise 21. yüzyılın önemli küresel krizlerinden bir olmuştur. Günümüzde hala devam ederken, arka planda ABD ile Çin'in jeopolitik rekabeti dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak her üç vaka da küresel ve bölgesel düzeyde derin siyasi ve ekonomik etkileri olan tarihsel eşiklere karşılık gelmesi açısından bu çalışmada tercih edilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Çalışma yalnızca üç örnek olayla (II. Dünya Savaşı, İran-Irak Savaşı, Rusya-Ukrayna Savaşı) sınırlıdır; diğer dönemler kapsam dışı bırakılmıştır.

2. Bazı diplomatik belgeler ve resmi kayıtlar sınırlı erişim nedeniyle analiz kapsamı dışında kalmıştır.

3. Ukrayna-Rusya Savaşı günümüzde halihazırda devam ettiğinden sürece dair öngörüler, zaman içerisinde güncelliğini kaybedebilir. Ayrıca savaşın henüz sonuçlanmamış olması, konunun tüm yönleriyle kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini bütüncül bir şekilde analiz edilmesini engellemektedir. Bu sebeple savaşa ilişkin açık, kesin ve nesnel verilere ulaşmak güçleşmektedir. Bu nedenle kullanılan kaynaklar çoğunlukla haber içerikleri, resmi açıklamalar ve üçüncül analizlere dayandığından, değerlendirmeler belli ölçüde yorum ve sınırlı bilgiye dayalı kalmıştır.

4. Çalışma, Türkiye'nin dış politikasını yalnızca üç tarihsel kriz dönemi (1939–1945, 1980–1988, 2022–2024) çerçevesinde ele almaktadır. Bu dönemler, çalışmanın kapsamını belirlemek amacıyla seçilmiş olup, analiz bu zaman aralıklarıyla sınırlandırılmıştır.

5. Bu çalışmada kullanılan kuramlar (örneğin Zartman, Bercovitch ve Kriesberg'in yaklaşımları), yalnızca İran-Irak Savaşı ve Rusya-Ukrayna Savaşı örneklerine uygulanmıştır. II. Dünya Savaşı'nda Türkiye doğrudan bir arabuluculuk rolü üstlenmediği için, bu dönem kuramsal analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Seçilen iki vaka, söz konusu kuramlar doğrultusunda ilk kez sistematik biçimde değerlendirildiğinden, analizler belirli ölçüde özgün yorumlara dayanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Tez çalışmasında nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup Türkiye'nin dış politikasında arabuluculuk, dengeleme ve aktif tarafsızlık stratejileri üç temel eksen üzerinden analiz edilmiştir. Veriler, kaynak tarama yöntemiyle elde edilmiş olup ayrıca akademik kitaplar, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri, resmi kurumların açık kaynaklarda yayınladıkları raporlar ve gazeteler dahil olmak üzere ikincil kaynaklar temel alınmıştır.

Araştırma sürecinde, Türkiye'nin farklı uluslararası krizler karşısındaki politikaları (II. Dünya Savaşı, İran-Irak Savaşı ve Rusya-Ukrayna Savaşı) karşılaştırmalı vaka analizi yöntemi ile ele alınmıştır. Bu analizlerde realizm ve yeni bölgeselcilik kuramları açıklayıcı çerçeve olarak kullanılmıştır.

Ayrıca çalışmaya gazetelerde yayınlanmış lider söylemlerinin incelenmesi dahil edilmiştir. Bu kapsamda, başta T.C. Dışişleri Bakanlığı olmak üzere devlet yetkililerinin açıklamaları, lider söylemleri, medya haberleri ve uluslararası kuruluşların değerlendirmeleri incelenmiştir. Türkiye'nin dış politikasını nasıl tanımladığı, tarafsızlık, dengeleme politikası ve arabuluculuğu hangi kavramlarla meşrulaştırdığı ve bu politikaların kamuoyuna nasıl aktarıldığı konularında anlamlı veriler sağlanmıştır.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Türkiye, Osmanlı'dan devraldığı köklü devlet geleneği ve çok boyutlu diplomasi mirasıyla tarihsel süreçte her zaman uluslararası sistemin aktif bir aktörü olmuştur. Değişen küresel dengeler karşısında diplomatik kabiliyetlerini yalnızca kriz zamanlarında kullanmamış aynı zamanda sistemi stratejik biçimde şekillendirebilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin dış politika davranışlarını anlamlandırabilmek için bu tarihsel birikimi ve kavramsal altyapıyı göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Bu bölümde, çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan temel kavramlar açıklanacak ve bu kavramların tarihsel gelişimi ve uluslararası ilişkiler disiplindeki yeri değerlendirilecektir. Özellikle tarafsızlık, aktif tarafsızlık, arabuluculuk, diplomasi ve dış politika gibi kavramlar, yalnızca teorik düzeyde değil, tarihsel bağlamlarıyla birlikte Türkiye merkezli ele alınacaktır. Bu kavramların doğru bir şekilde anlaşılması, Türkiye'nin dış politikadaki yönelimlerini değerlendirebilmek açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü Türkiye'nin özellikle kriz dönemlerinde başvurduğu tarafsızlık politikaları ve arabuluculuk girişimleri, bu kavramların içerdiği anlam ve işlev çerçevesinde şekillenmektedir. Ayrıca, diplomasi ile dış politika arasındaki farklara değinerek, Türkiye'nin tarihsel dış politika stratejilerinin hangi kavramsal temellere dayandığı ortaya koymaya çalışılacaktır. Böylece bu bölüm, Türkiye'nin dış politika stratejilerinin kavramsal arka planını temellendirerek, sonraki bölümlerde ele alınacak olan tarihsel ve karşılaştırmalı analizlerin zemininin sağlam bir biçimde kurulmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.1. Arabuluculuk ve Aktif Tarafsızlık Nedir

Uluslararası ilişkilerde tarafsızlık ve arabuluculuk, devletlerin çatışmalar karşısında benimsedikleri barışçıl dış politika araçları arasında yer almaktadır. Bu kavramlar, yalnızca çatışmadan uzak durmayı değil, aynı zamanda uluslararası barışın aktif biçimde desteklenmesini de içeren daha geniş bir diplomatik yaklaşımı temsil eder. Aktif tarafsızlık, yalnızca çatışmanın dışında kalmayı değil; aynı zamanda barışı destekleyici ve yapıcı girişimlerde bulunmayı da içeren dinamik bir tutumdur. Bu yaklaşım, özellikle askeri bloklara katılmadan, diplomatik, ekonomik ve insani araçlarla çatışmaların çözümüne katkı sağlama hedefini taşır. Tarafsız bir pozisyon alan devletin, bu konumunu sürdürürken aynı zamanda bölgesel ya da küresel düzeyde istikrarı koruma yönünde çaba göstermesi, aktif tarafsızlık politikasının temel özelliğidir (Kiraz, 2020, s. 35). Gönlübol'a göre ise klasik tarafsızlık savaş dışında kalma politikasıyken, aktif tarafsızlık bu tutumu daha ileri taşıyarak barışa doğrudan katkı sağlayan proaktif bir yaklaşımı ifade eder(Gönlübol, 2000, s.174).

Arabuluculuk da benzer şekilde barışçıl bir dış politika aracı olup, çatışan taraflar arasında iletişimi kolaylaştırmak ve uzlaşmayı teşvik etmek amacıyla tarafsız bir üçüncü aktörün sürece dâhil olmasıyla yürütülen bir süreçtir. Arabuluculuk, hem iki devlet arasındaki uluslararası anlaşmazlıklarda hem de iç çatışmalarda kullanılabilen, çoğunlukla gönüllülük esasına dayalı, bağlayıcılığı olmayan ancak siyasi ve diplomatik sonuçlar doğuran bir yöntemdir. Bercovitch'e göre arabuluculuk, özellikle çözümsüzlük aşamasına yaklaşmış ihtilaflarda, tarafların pozisyonlarını yeniden tanımlamalarına imkân tanıyan bir süreçtir ve arabulucunun tarafsızlığı sürecin meşruiyetini doğrudan etkiler(Bercovitch, 1996, s.125). Bu bağlamda, arabuluculuk, aktif tarafsızlıkla birlikte düşünüldüğünde hem çatışmaların dışında durma hem de çözüm üretme kapasitesini aynı anda bünyesinde barındıran çok boyutlu bir dış politika aracına dönüşmektedir.

Günümüz uluslararası sisteminde, özellikle bölgesel güç olarak konumlanan devletlerin hem aktif tarafsızlık hem de arabuluculuk stratejilerini eş zamanlı yürüttükleri görülmektedir. Devletlerin bu dış politika stratejisi tercihinde bulunmasında coğrafi konum, kaynaklar, karar vericilerin dış politikayı ve dünyayı algılayış biçimleri, güç dengesi sistemi ve ekonomik kapasite gibi birçok unsur etkili olmaktadır (Arı, 2024, s.198). Kriesberg ise devletlerin bu türden barışçıl araçları benimsemelerinin yalnızca çatışma çözümü değil, aynı zamanda uluslararası statü kazanımı açısından da işlevsel olduğunu vurgular(Kriesberg, 1996, s.75).

Dolayısıyla, aktif tarafsızlık ve arabuluculuk, yalnızca birbirinden ayrı stratejiler değil, birbirini tamamlayan ve devletlerin kriz dönemlerindeki diplomatik esnekliğini artıran bütüncül araçlardır. Bu bağlamda, izleyen alt başlıklarda öncelikle aktif tarafsızlığın kuramsal temelleri ve tarihsel gelişimi ele alınacak, ardından arabuluculuk kavramı ve bu yöntemin uluslararası ilişkilerdeki evrimi açıklanacaktır. Böylece Türkiye'nin dış politikasında her iki yaklaşımın nasıl iç içe geçtiği ve birbirini nasıl tamamladığı da daha kapsamlı biçimde ortaya konacaktır.

1.1.1. Aktif Tarafsızlık Tanımı ve Tarihçesi

Tarafsızlık (neutrality), uluslararası ilişkilerde ve uluslararası hukukta, tarihsel olarak savaş olgusu kadar eski bir kavram olarak kabul edilir. Başkalarının savaşına katılmayan devletler her zaman olmuştur(Genç,1985, s.58). Hidayet Tuncay uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi sözlüğünde tarafsızlığı,'uluslararası hukuka göre kalıcı tarafsızlık için tüm savaşlardan vazgeçen ülke' olarak tanımlar(Tuncay, 2017, s.30). Muzaffer E. Yılmaz ise 'tarafsız davranabilme kabiliyeti' olarak ifade eder(Yılmaz,2012, s.45).

Tarafsızlar (neutres) ve Tarafsızlık (neutralite) fikri ilk ve orta çağlardan beri karşımıza çıksa da kavramların resmi kaynaklarda kullanımına ancak 15. yüzyılda rastlanır. Diploması dilinde kullanımı ise 16. yüzyılda, kavramların yaygın bir kullanım haline gelmesi ise ancak 17. yüzyılın ortalarına

doğru, Otuz Yıl Savaşı sürecinde mümkün olabilmıştır. Tarafsızlık kavramının gelişimi, eşit ve egemen ulusların birlikte varlığını esas alan modern uluslararası hukuk anlayışıyla birlikte şekillenmiştir. Bu iki yapının da tarihi, 1648 yılında imzalanan Westphalia Antlaşması'na dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren tarafsızlık hukuku uluslararası sistemde eksiği dolduran bir hukuksal durum olmuştur (Gönlübol, 2000, s.129). Nicolas Politis, tarafsızlığın hukuksal bir hal almasının en başlıca sebebinin 16. yüzyıldan itibaren devletler arasındaki savaş haklarının sınırlandırılmasına yönelik yapılan çabalar olduğunu belirtir. Politis bu çabaların, savaşın bir kötülük olarak görülmesi ve devletlerin haklarını koruma konusunda başka etkili araçlar bulunmaması nedeniyle tarafsızlığın, uluslararası ilişkilerde kabul edilen ve düzenlenen bir kurum haline geldiği düşüncesindedir. Bu düzenlemeyle tarafsızlık, artık yalnızca bir olay değil, uluslararası hukukun bir parçası olarak, savaşan devletlerle tarafsız devletler arasında haklar ve yükümlülükler oluşturan bir ilke olarak kabul edilmiştir(Politis, 1947, s.60).

Tarafsızlık kavramından en genel anlamda; 'Bir devletin başka bir devlet için askeri ve diplomatik desteğini kullanmama tutumunu' anlayabiliriz. Tarafsızlık kısaca üçüncü tarafların savaş dışı kalmalarını ilan etmesidir(Gönlübol,2000, s.69). Politis'e göre tarafsızlık, iki ya da daha fazla devletin içinde bulundukları bir savaşın dışında kalan ve bu devletlerle olan mevcut ilişkilerini, mümkün olduğunca, savaş öncesindeki normal düzeyde korumaya çalışan bir devletin durumunu tanımlar. Bu durum, tarafsız devletin, savaşan taraflardan uzak durarak, her biriyle olan diplomatik bağlarını sürdürebilme çabası olarak anlaşılabilir(Politis,1947, s.63). Tarafsızlık ilanı, bir ülkenin anlaşmalarla ve hukuki bir şekilde savaşta ve barışta tarafsızlık statüsünü benimsemesiyle olur. Bu durum bir ülkeyi veya bir bölgeyi hatta denizleri bile tarafsızlaştırabilir(Girgin,1975, s.130).

Politis, ülkelerin tarafsız olma eğiliminin arkasındaki temel nedenin, 17. yüzyıldan itibaren milletlerarası teşkilatların şekillendirilmeye başlanmasıyla ilişkili olduğunu vurgular. Bu dönemde, devletlerin mutlak egemenlik anlayışı, yani hükümetlerin mutlak iktidar usulü, üstünlük kazanmış ve bu da tarafsızlık ilkesinin doğuşunu etkilemiştir. Sınırsız egemenlik inancı, haklı savaş teorisini yok etmiş ve devletlerin eylemleri hakkında hesap verme yükümlülüğü olmadan, kuvvetlerini diledikleri gibi kullanma hakkını talep etmelerine yol açmıştır. Bu durum, devletlere, başkası tarafından savaş açılması halinde buna katılmama ya da katılmama hakkını özgürce belirleme imkânı tanımıştır. Böylece, tarafsızlık, yalnızca bir dış politika stratejisi olarak değil, egemenlik ve bağımsızlıkla özdeşleşmiş bir ilke haline gelmiştir. Bu değişim, ülkelerin uluslararası ilişkilerdeki tutumlarını önemli ölçüde dönüştürmüş ve tarafsızlık, sadece hukuki bir statü değil, aynı zamanda egemen devletlerin çıkarlarını koruma aracı olarak şekillenmiştir(Politis,1947, s.70).

1907 Hague Konferansları, tarafsız devletlerin toprak bütünlüğünün korunması gibi ilkeleri düzenleyerek, tarafsızlık kavramının uluslararası hukuktaki temellerini atmıştır (Üner, 2024, s, 18).

Mehmet Genç bu kavramı daha ayrıntılı bir şekilde tanımlar ve tarafsızlığı yalnızca savaşan taraflardan uzak durmak olarak değil, aynı zamanda devletin dış politika gücünü artırıcı bir strateji olarak görür. Genç'e göre tarafsızlık, yalnızca silahlı çatışmalara katılmamakla sınırlı kalmaz aynı zamanda devletlere dış politikalarında daha esnek ve geniş bir hareket alanı kazandırır. Bu ifadeyle tarafsızlığın bir dış politika aracı olarak kullanıldığını belirtir (Genç,1985, s.80).

Genç, tarafsızlık politikalarını şu beş kategoriye ayırmaktadır:

Tablo 1: Tarafsızlık Türleri

Kalıcı Tarafsızlık (Permanent Neutrality)	Uluslararası hukukla güvence altına alınan, sürekli bir tarafsızlık durumu.
Geçici Tarafsızlık (Ad hoc Neutrality)	Sadece belirli bir çatışma sürecinde tarafsız kalma durumudur.
Silahlı Tarafsızlık (Armed Neutrality)	Tarafsız kalmasına rağmen, güçlü bir askeri kapasiteye sahip olma durumu.
Pasif Tarafsızlık	Uluslararası olaylara müdahil olmadan tamamen dışarda kalma halidir.
Aktif Tarafsızlık	Tarafsız kalınırken, barış sürecinde aktif bir rol üstlenme ve uluslararası çözüm önerileri geliştirme durumudur.

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (Genç, 1985, s.80-85).

İkinci Dünya Savaşı, uluslararası güç dengelerinin büyük ölçüde değiştiği ve devletlerin dış politika yaklaşımlarını yeniden kurguladığı bir döneme işaret etmektedir. Bu süreçte, savaşın doğrudan tarafı olmamayı tercih eden ülkeler, gelişmeleri dikkatle izleyerek tarafsızlık ilkesini benimsediler. Bu bağlamda Türkiye, İspanya, Portekiz, İsviçre, İsveç ve Vatikan gibi ülkeler, savaşın aktif tarafı olmadan tarafsızlıklarını sürdürmüşlerdir (Üner, 2024, s.19). Bununla birlikte, savaşın başında tarafsızlık ilan etmelerine rağmen daha sonra savaşa dâhil olan ülkeler de mevcuttur. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, Finlandiya, Yugoslavya ve Yunanistan bu duruma örnek gösterilebilir (Eyertaş, 2019, s.25). Efraim Karsh, Finlandiya ve Norveç gibi küçük devletlerin tarafsızlıklarını kaybetmelerini, özellikle uluslararası güç dengelerinin değişmesi ve büyük güçlerin stratejik baskılarıyla açıklar. Bu ülkeler, savaşın dinamiklerine karşı koyacak askeri ve diplomatik kapasiteye sahip olamadıkları için tarafsızlıklarını sürdürememişlerdir (Karsh, 1988, s.45). Benzer şekilde, savaşın başında tarafsızlık ilan eden ABD, savaşın ilerleyen aşamalarında bu durumu terk ederek savaşa dahil olmuştur. Ancak ABD'nin tarafsızlık kaybı, büyük güçlerin çıkarları ve stratejik hesapları çerçevesinde daha farklı bir bağlamda değerlendirilmelidir (Hobsbawm, 2023, 230).

Bu bağlamda devletlerin tarafsızlık politikası benimsemelerinde birkaç önemli faktörün belirleyici olduğu ifade edilmektedir. Bir devletin coğrafi konumu, askeri kapasitesinin durumu ve stratejik çıkarları gibi unsurlar, ülkelerin savaşa katılmama kararı almasını etkileyen başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, ekonomik kaynakları koruma, savaşın getireceği zararlardan kaçınma ve ticaretin devamlılığını sağlama gibi ekonomik sebepler de tarafsızlık politikasının tercih edilmesini pekiştiren faktörlerdir(Arı, 2004, s. 229).

Tarafsızlık kurumunun tarihsel gelişimi, savaş ile tarafsızlık arasındaki sürekli ve yapısal gerilim çerçevesinde şekillenmiştir. Bu süreçte tarafsızlık, özellikle devletlerarası ekonomik ilişkilerin genişlemesi sayesinde güç kazanmış ve varlığını sürdürebilmiştir. Artan ticari etkileşimler ve karşılıklı ekonomik bağımlılıklar, savaşın mutlak etkisini sınırlamıştır. Böylece tarafsızlığın ekonomik çıkarlar ekseninde daha meşru ve uygulanabilir bir siyasal tutum olarak benimsenmesini sağlamıştır (Üner, 2024, s.57).

Her ne kadar tarafsızlığın evrimini yalnızca ekonomik etkenlerle açıklamak yeterli olmasa da iktisadi dinamiklerin belirleyici rolü açıktır. Aynı zamanda tarafsızlığın, siyasal, dini ve kültürel etkilerle şekillenen çok katmanlı bir olgu olduğu da belirtilmiştir. Bu çerçevede Lazoğlu'na göre ekonomi, uluslararası ilişkilerde karar alma süreçlerini etkileyen ana faktörlerden biridir. Bu yönüyle tarafsızlık, modern uluslararası ilişkilerde sadece bir hukukî statü değil, aynı zamanda ekonomik rasyonaliteye dayalı stratejik bir tercihtir (Lazoğlu,2013, s.39).

Tarafsızlık, devletlere sadece fiziksel çatışmalardan uzak durma imkânı tanımaz, aynı zamanda diplomatik manevra kabiliyetini artırarak uluslararası ilişkilerde daha esnek bir pozisyon almalarına olanak tanır. Ayrıca, iç politikada istikrarın korunması da bazı ülkeler için tarafsız olmayı seçmelerindeki önemli bir diğer etkindir (TC. Dış İşleri Bakanlığı, t.y.). Bunun yanı sıra, uluslararası hukukta tarafsızlığın devletlere sağladığı ayrıcalıklar ve bu ülkelerin dış politika gelenekleri de bu tercihi etkileyen unsurlar arasındadır (Gönlübol, 2000, s.179).

Gönlübol, klasik tarafsızlığı savaş dışında kalma politikası olarak tanımlarken, aktif tarafsızlığın bunu bir adım öteye taşıyarak barışa yönelik daha faal katkılar içerdiğini belirtmektedir (Gönlübol,2000, s.180). Bu bağlamda bakıldığında Türkiye, tarihsel olarak dış politika stratejilerinde izlediği denge politikasını, aktif tarafsızlık çerçevesinde sürdürmüştür denebilir. Aktif tarafsızlık, devletin herhangi bir çatışmanın tarafı olmadan, diplomatik araçlar yoluyla sürece dahil olarak denge kurma ve çözüm üretme çabasıdır. Aktif tarafsızlık politikası devletlerin uluslararası çatışmalarda doğrudan taraf olmaksızın, diplomatik angajmanlarını sürdürerek dengeleyici bir rol üstlenmelerini ifade eder(Kriesberg, 2009, s.19).

Bu politika, bir ülkenin savaşın doğrudan tarafı olmamakla birlikte, uluslararası ilişkilerde barışın korunması, krizlerin yönetilmesi ve arabuluculuk gibi süreçlerde aktif bir rol üstlenmesine olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak aktif tarafsızlık sadece klasik tarafsızlık ve pasif bir duruş sergilemek değildir, aksine bu politikayı izleyen bir ülkenin uluslararası düzeyde etkili bir aktör olmasını gerektirir (Genç, 1985, s.92). Bu bağlamda Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikası tezin ilerleyen bölümlerinde vakalar incelenirken de değinilecek bir dış politika stratejisi olarak karşımıza çıkacaktır.

Aktif tarafsızlık kavramı, özellikle I. Dünya Savaşı ve sonrasında bazı devletler tarafından dış politika unsuru olarak benimsenmeye başlanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından, İsviçre gibi ülkeler, tarafsızlık politikasını yalnızca çatışmalardan kaçınma biçimi şeklinde değil, aynı zamanda diplomatik süreçlerde aktif bir rol üstlenme olarak da değerlendirmiştir. Bu yaklaşım, II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha da belirginleşmiş ve özellikle büyük devletlerin yıkımında kaçınmak isteyen orta ölçekli güçteki bölgesel güçler, savaşın yıkıcı etkilerinden kaçınırken uluslararası çözüm süreçlerine katkı sağlama hedefiyle aktif tarafsızlık politikasını benimsemişlerdir (Gönlübol, 2000, s.184). Bu ülkeler aktif tarafsızlık politikası ile uluslararası ilişkilerde daha görünür olma ve seslerini duyurabilme imkanını da kazanmışlardır.

Güç ve çıkar dengesinin ortasında orta ölçekli devletler var olma ve birbirleriyle ya da daha büyük güçlerle uzlaşma düzeni olarak da tarafsızlığı tercih etmektedirler (Girgin, 1975, s.125). Efraim Karsh, tarafsızlığı büyük ve küçük güçler açısından inceler ve küçük devletlerin tarafsızlığı savaş dışı kalma çabası olarak tanımlar. Ancak bunu yapabilme kabiliyetlerinin savaşan tarafların (büyük güçlerin) çıkarlarına bağlı olduğunu belirtir (Karsh, 1988, s.49).

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlık politikasını benimsemiştir. Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikası, savaşa katılmama durumuyla birlikte, yeni oluşan uluslararası güç dengesinde yer almak, bölgesel istikrarı sağlamak ve barışı korumak amacını gütmektedir. Bu politika, Türkiye'nin dış politikasında izlediği çok yönlü ve esnek yaklaşımın temelini oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı'nın çıkma ihtimali öncesinden başlayarak bölgesinde etkin bir rol üstlenerek Balkan Antantı, Sadabat Paktı gibi antlaşmalarla kendini koruma yoluna gitmiştir. Selim Deringil, bu durumu 'Denge Oyunu' kitabında; Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış politikasını, yüksek bir bedel ödenerek alınan ancak kullanılmaması temenni edilen bir sigorta poliçesine benzetir. Bu benzetmeyle Türkiye'nin savaşa girmemek adına yaptığı diplomatik çabaların maliyetini ve temkinli yaklaşımını vurgulamıştır (Deringil, 2023, s.17).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin dış politika vizyonu, yalnızca savaşın dışında kalma değil, aynı zamanda krizlerin çözülmesinde ve uluslararası iş birliklerinde aktif bir rol üstlenmeyi hedeflemiştir. Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca NATO üyesi olmasına rağmen, Sovyetler

Birliği'yle de sınırlı bir iş birliği yapmayı sürdürmüştür(Oran, 2020, s.30). Türkiye'nin dış politikasındaki bu yaklaşım, Soğuk Savaş sonrası dönemde de kendisini göstererek, çok kutuplu uluslararası sistemde bir "dengeleyici aktör" rolüne bürünmüştür.

Türkiye bölgesel ve küresel olarak önemli bir aktördür (Kutlay&Öniş,2021, s.27). Türkiye'nin dış politika stratejisi, yalnızca askeri ittifaklarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgesel ve küresel aktörlerle de iş birlikleri geliştirmiştir. Bu strateji, uluslararası sistemde Türkiye'yi hem bölgesinde hem de küresel düzeyde dengeleyici bir aktör olarak konumlandırmıştır. Türkiye'nin dış politikası, büyük güçler arasındaki çıkar çatışmalarında doğrudan bir blok içinde yer almadan, bu güçler arasında denge kurarak ulusal çıkarlarını koruma ve bölgesel istikrarı sağlama yönünde bir strateji izlemektedir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin çok kutuplu uluslararası sistemde dengeleyici bir aktör olarak hareket etmesini mümkün kılmaktadır (Kardaş, 2024, s.52). Türkiye'nin jeopolitik konumu çok yönlü bir dış politika izlemesini nerdeyse zorunlu kılmıştır. NATO üyeliğini sürdürürken, Rusya ile savunma ve enerji alanlarında iş birliği yapması ve aynı zamanda Avrupa Birliği ile ilişkilerini devam ettirmesi çok yönlü bir dış politika izlediğini gösterir (Kutlay & Öniş, 2021, s.30).

Aktif tarafsızlık politikasının Türkiye için, bölgesinde ya da küresel düzeyde bir kriz yaşandığın da ilk başvurduğu dış politika aracı olduğu kabul edilir (Deringil,2023, s.28). II. Dünya Savaşı gibi küresel bir olaydan sonra bölgesinde yaşanan İran-Irak Savaşı (1980-1988) da Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikasını benimsediği önemli bir diğ er örnek olmuştur. Türkiye, savaş süresince taraflardan birinin yanında yer almaktan kaçınmış, ancak bölgesinde yaşanan savaşı kayıtsız da kalmamıştır. Savaş süresince her iki tarafla da diplomatik girişimlerde bulunarak bu devletlerle ekonomik ilişkilerini sürdürmüş ayrıca insani yardımlarda bulunarak süreci yönetmeye çalışmıştır. Bu dönemde Türkiye hem İran hem de Irak ile ticari ilişkilerini korumuş, özellikle enerji güvenliğini sağlamak için Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı gibi stratejik projeleri geliştirmiştir (Oran, 2020, s.145). Türkiye'nin, bu dengeleyici politika ile tarafsız yaklaşımını sürdürürken aynı zamanda ulusal çıkarlarını korumak ve bölgesel istikrarı sağlamak yolunda etkin bir rol üstlenmiş olması aktif tarafsızlık politikası uyguladığını göstermektedir (Acer, 2024, s.70).

Günümüzde bu dengeleyici rol, Türkiye'nin Ukrayna-Rusya Savaşı'na tarafsız kalmayı tercih etmesi ve iki taraf arasında arabuluculuk yapma girişimleriyle de pekişmiştir. Türkiye'nin Ukrayna'da Tahıl Koridoru Anlaşması gibi girişimlerde aktif rol alması, uluslararası sistemde dengeleyici bir aktör olduğunu gösteren önemli bir örnektir. Ayrıca, Türkiye'nin çok yönlü diplomasi ve girişimci dış politika anlayışı, dış politikada daha etkin bir rol elde etmesine olanak sağlamaktadır (Yumuşak, 2023, s.41).

Aktif tarafsızlık, Türkiye'nin dış politikasında yalnızca savaşlardan kaçınma değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde etkin bir rol almayı hedeflemektedir. Kalevi Holsti'ye göre, uluslararası sistemde küçük ve orta ölçekli devletlerin tarafsızlık politikası izleyebilmesi, büyük güçlerin rekabet alanında stratejik esneklik yaratır. Bu devletler, doğrudan güç mücadelesine girmeden, var olan düzenin devamını sağlarken aynı zamanda kendi dış politika alanlarını genişletme fırsatı bulurlar. Holsti, bu esnekliğin özellikle bölgesel düzeyde istikrarın korunması açısından önemli olduğunu ifade etmektedir(Holsti, 1991, s.16). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye'nin izlediği aktif tarafsızlık stratejisi, küresel barışın sağlanmasında önemli bir aktör olarak rol almasına ve dış politikada etkili bir şekilde hareket etmesine fırsat vermektedir(TC. Dışleri Bakanlığı, t.y.). Türkiye'nin, bölgesel çatışmalarda arabuluculuk yapması ve kriz çözme süreçlerinde aktif rol üstlenmesi, ülkenin uluslararası prestijini artıran unsurlar arasında yer alır. Türkiye, bu stratejiyi "girişimci ve insani dış politika" çerçevesinde gerçekleştirmekte ve bu sayede bölgesel istikrarı sağlamada önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır (Gündoğdu, 2022, s.186).

Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikası, yalnızca askeri ve ekonomik ilişkilerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda diplomatik alanda daha geniş bir hareket alanı sağlayarak dış politikada manevra kabiliyetini artırmaktadır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel düzeyde çok yönlü diplomatik faaliyetlerde bulunmasını mümkün kılmakta ve onu yalnızca bir bölgesel güç değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde istikrar sağlayıcı bir aktör konumuna taşımaktadır (TC. Dış İşleri Bakanlığı, t.y.).

Aktif tarafsızlık stratejisi, Türkiye'nin dış politikasında pasif bir konumdan ziyade, krizlerin önlenmesi, çözüm süreçlerine katkı verilmesi ve iş birliğinin teşviki yönünde etkin bir rol üstlenmesini hedeflemektedir. Türkiye'nin bu yönelimi, ulusal çıkarların korunmasının ötesinde, uluslararası barış ve istikrarın sağlanmasına da katkı sunan bir dış politika anlayışının tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye çok kutuplu uluslararası sistemde "dengeleyici aktör" rolünü üstlenerek, krizleri yönetme, belirsizlikleri azaltma ve diplomatik etkileşimleri güçlendirme kapasitesini artırmaktadır (Kutlay & Öniş, 2021, s.44).

1.1.2. Arabuluculuğun Tanımı ve Tarihçesi

Arabuluculuk, insanlık tarihi boyunca farklı topluluklar ve kültürlerde var olan bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olmuştur. "Kelime, Latince 'mediato' kelimesinden türetilmiştir ve uluslararası literatürde daha çok 'mediation' olarak kullanılmaktadır"(Oğultürk & Yılmaz, 2019, s.97). Tarihsel süreçte arabuluculuk, devletler arası diplomatik ilişkilerden toplumsal çatışmalara kadar birçok alanda kullanılmıştır. Arabuluculuk uygulamalarının kökeni Mısır, Antik Çin, Mezopotamya ve Yunan medeniyetlerine kadar uzanmaktadır. Tarihte ilk örneklerden biri sayılabilecek Antik Yunan'da şehir devletleri arasındaki anlaşmazlıklar zaman zaman arabuluculuk yoluyla çözüme kavuşturulmuştur.

Örneğin, Atina'nın Nymphodorus aracılığıyla Perdikkas'la uzlaşıp onu kendi safına çekmesi, erken dönem diplomatik arabuluculuğun etkili bir örneğini oluşturur(Thucydides, 2009, s. 125).

Orta Çağ Avrupası'nda Katolik Kilisesi birçok anlaşmazlıkta arabulucu rolü üstlenmiştir Modern anlamda uluslararası arabuluculuk, 19. yüzyıldan itibaren daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Viyana Kongresi (1815) ve Lahey Barış Konferansları (1899, 1907) ile devletler arasında uyuşmazlıkların diplomatik yollarla çözülmesi anlayışı gelişmiştir(Gönlübol, 2000, s.191).

20. yüzyılda, Milletler Cemiyeti ve ardından Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler, arabuluculuk süreçlerini destekleyerek bu yöntemi daha sistematik bir hale getirmiştir. Soğuk Savaş döneminde BM ve diğer uluslararası aktörler, Kore Savaşı, Küba Krizi ve Ortadoğu'daki çatışmalarda arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur(Bercovitch, 1996, s.296). Günümüzde arabuluculuk, uluslararası ilişkilerde ve iç hukuk sistemlerinde daha yaygın şekilde kullanılmaktadır. BM, Avrupa Birliği (AB) ve AGİT gibi uluslararası kuruluşlar, küresel barış ve güvenliği sağlamak adına arabuluculuk mekanizmalarını aktif olarak kullanmaktadır. Türkiye de son yıllarda arabuluculuk faaliyetlerinde aktif rol almakta ve özellikle Ortadoğu, Kafkasya ve Karadeniz bölgesinde arabulucu olarak öne çıkmaktadır (Özkan, 2021, s.47).

Marieke Kleiober'e göre arabuluculuk, üçüncü bir tarafın çatışan taraflara güç kullanmadan onları uzlaştırmaya yardımcı olan bir çatışma yöntemidir(Kleioboer, 1996, s.137). Arabuluculuk, taraflar arasındaki anlaşmazlıkları, çatışmaları, krizleri müzakere yoluyla çözmeyi amaçlayan, tarafsız bir üçüncü kişinin süreci kolaylaştırdığı alternatif bir uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Çatışma kadar eski bir yöntemdir(Zartman&Touval,1985, s.144). Çatışma çözümü, daha gelişmiş kurumsal ve diplomatik irade gerektirirken, çatışma yönetimi barışı koruma ve arabuluculuk gibi yöntemlerle taraflarca yönetilebilir(Parlar Dal, 2019, s.23). Birleşmiş Milletler(BM) arabuluculuğu, "bir anlaşmazlığı barışçıl yollarla çözmek amacıyla tarafsız bir üçüncü tarafın, gönüllü olarak tarafları bir araya getirerek iletişimi teşvik ettiği ve yapıcı müzakereleri kolaylaştırdığı süreç" olarak ifade etmiştir(Birleşmiş Milletler, 2012). Bu süreçte arabulucu, taraflara herhangi bir karar dayatmaz; onların kendi çözümlerini bulmalarına yardımcı olur. Arabuluculuğun hukuki bir bağlayıcılığı yoktur ancak meşruiyeti tarafların karşılıklı rızasına dayanır. Diplomasi, hukuk ve uluslararası ilişkiler bağlamında arabuluculuk, devletler, hükümetler veya uluslararası örgütler arasında da uygulanabilir(Bercovitch & Houston,1996, s.330). Sami Kiraz, arabuluculuğu Peter R. Kleiboer'in tanımına dayanarak, "bir üçüncü tarafın zor kullanmadan iki veya daha fazla çatışan tarafın çözüm bulmasına yardımcı olduğu bir çatışma yönetimi biçimi" olarak ifade eder. Bu alana yönelik akademik ilginin görece yeni olduğuna dikkat çeken Kiraz, uluslararası arabuluculuğa yönelik ilk kuramsal katkıların Michael Young (1967), John W. Burton (1969) ve Lars Stenelo (1972) tarafından yapıldığını belirtir. Literatürün sistematik biçimde gelişmesi ise ancak 1980'li ve 1990'lı yıllarda mümkün olmuştur.

Kiraz’a göre, 21. yüzyılın ilk on yılında bu gelişim devam etmiş, ikinci on yıl itibarıyla ise uluslararası arabuluculuk alanı hem kuramsal hem de uygulama açısından çeşitlenerek derinleşmiştir(Kiraz, 2020, s.25).

Jacob Berkovich'e göre, arabuluculuk, uyumsuzluk tarafları ile bir üçüncü taraf arasında kurulan gönüllü ve üçlü bir ilişkidir. Arabulucu, tarafların davranışlarını, bakış açılarını ve kararlarını etkilemeye çalışan bir aktör olarak sürece müdahalede bulunur. Bu müdahale, baskı değil, ikna, bilgi alışverişi, mantıklı çağrılar ve sosyal etki stratejileri yoluyla gerçekleştirilir. Arabuluculuk, tarih boyunca çok çeşitli bağlamlarda uygulanmış olsa da özellikle günümüz uluslararası ilişkiler sistemi içinde çatışma yönetiminin temel araçlarından biri haline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde artan etnik, dini ve bölgesel çatışmalar, devletlerarası arabuluculuğu daha önemli bir hale getirmiştir. Berkovich, arabuluculuğu “üçüncü bir tarafın, çatışan taraflar arasındaki ilişkileri değiştirmek veya çatışmanın çözümüne gönüllü ve zorlayıcı olmayan yollarla katkıda bulunmak için müdahale ettiği bir eylem biçimi” olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımda arabuluculuk, sadece hukuki veya tarafsız bir süreç olarak değerlendirilmez aynı zamanda dinamik, esnek ve bağlamsal bir müdahale alanı olarak kabul edilir(Bercovitch, 1996, s.27-29).

Arabuluculuk, diğer bir çatışma çözümü sayılabilecek tahkimden temel olarak farklıdır; çünkü tahkimde hukuksal bir süreç işletilir ve taraflar önceden bağlayıcı bir karara uyacaklarını kabul ederlerken, arabuluculuk ise tarafların arabulucunun önerilerini kabul etmeyi taahhüt etmediği, daha çok siyasi ve gönüllülük esasına dayalı bir süreçtir. Bu sebeple de açık uçlu bir süreçtir ve sonucu da kestirilemez(Zartman & Touval, 1985, s.58). Arabuluculuk, barış inşası ve korunması gibi yöntemler, çatışma yönetiminde kullanılır ve bu özellikleriyle kriz yönetiminden ayrılır(Parlar Dal, 2019, s.34).

Arabuluculuğu diğer çatışma çözüm yöntemlerinden ayıran temel unsur, şiddet veya zorlayıcı güç unsurlarına başvurmamasıdır. Bu yönüyle arabuluculuk, askerî müdahale, yaptırımlar ya da teşvik mekanizmaları içeren barışı koruma gibi yöntemlerden farklıdır(Kiraz, 2020, s.29). Ayrıca çok aktörlü bir çatışmada, taraflardan yalnızca bir kısmı arabuluculuğa onay vererek süreci başlatabilir ve bir kısım tarafından rıza gösterilse bile, bu her zaman sürece tam bağlı kalınacağı anlamına gelmez(BM, 2012).

Görüldüğü üzere arabuluculuk, uluslararası sistemde çatışmaların rızaya dayalı ve barışçıl yollarla çözümünü amaçlayan önemli yöntemlerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Arabuluculuğun söz konusu olması için Bercovitch, dört temel kriter belirtmiştir. Ona göre ilk olarak, çatışmanın uzun sürmesi, çıkmaza girmesi veya karmaşıklaşması gerekmektedir. İkinci olarak, tarafların kendi başlarına yürüttükleri çatışma yönetimi çabalarının sonuçsuz kalması veya aralarındaki düşmanlığın diyalog kurulmasını imkansız hale getirmesi arabuluculuğu gerekli kılar. Üçüncü olarak,

uygun ve istekli bir üçüncü tarafın bulunmasıyla birlikte müdahale için uygun bir fırsatın doğması gerekir. Son olarak ise, tarafların arabuluculuğun kendilerine daha avantajlı bir çözüm sağlayacağına ve süreci onurlu bir şekilde sonlandırmalarına olanak tanıyacağına inanması gerekir aksi takdirde, dış müdahaleye karşı çıkan taraflarla arabuluculuk gerçekleşemez(Bercovitch, 1996, s.251). Bu kriterleri sağlamak oldukça zor bir durumken uluslararası sistemde özellikle son yıllarda arabuluculuk başvuru bir çatışma çözme yöntemi haline gelmiştir denebilir.

Bir devletin arabulucu olarak etkin bir rol oynayabilmesi için belirli siyasi, diplomatik, ekonomik ve coğrafi özelliklere sahip olması gerekir. Arabuluculuk sürecinde başarılı olabilmek için bir devletin taşıması gereken temel özelliklerin başında tarafsızlık ve güvenilirlik gelir. Arabulucu devletin, çatışan taraflarca çıkar gözetmeyen, objektif ve adil bir aktör olarak algılanması büyük önem taşır. Tarafların sürece güven duymasını sağlamak, arabuluculuk girişiminin başarılı olabilmesi için kritik bir koşuldur(Yılmaz. 2012, s.26).

Bunun yanı sıra, ekonomik güç ve kalkınma yardımları, arabuluculuk süreçlerinde etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik olarak güçlü olan bir devlet, çatışma sonrası yeniden yapılanma sürecine maddi destek sağlayarak barış sürecinin sürdürülebilirliğini artırabilir(Acer, 2024, s.45).

Soğuk Savaş'ın bitişi, uluslararası sistemdeki dönüşümle birlikte çatışmaların sona ereceği beklentilerini artırmış olsa da bu beklentiler kısa sürede yerini daha karmaşık bir gerçeğe bırakmıştır. Bercovitch'e göre, yeni küresel düzen, geçmişten daha az çatışma üretmek yerine, tam aksine daha fazla çatışma potansiyeline sahiptir. Bugün, etnik, dini, toprak temelli ve milliyetçi kökenli pek çok anlaşmazlık dünyayı sarmaktadır ve bu çatışmalar, önceki dönemlerdeki kadar yoğun ve yıkıcıdır. Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla birlikte tek kutuplu, iki kutuplu ya da çok kutuplu sistem tartışmaları yeniden gündeme gelse de güç dengelerindeki bu değişim çatışmaların tamamen ortadan kalkmasına yol açmamıştır. Aksine, yapısal dönüşümler çatışmaların farklı şekillerde yeniden üretimine neden olmuş ve barış ile güvenliğin korunması ihtiyacını daha acil hale getirmiştir. Bu çerçevede, küresel düzlemin değişimi, çatışmaların hem ulusal hem de uluslararası düzeyde barışçıl yollarla yönetilmesinin gerekliliğini daha belirgin hale getirmiştir(Bercovitch & Jacson, 2001, s.61).

1.2. Diplomasi ve Dış Politika Farkı

Uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılsa da her biri aslında farklı düzeylere ve işlevlere karşılık gelir. Uluslararası ilişkilerin karmaşık yapısı ve sürekli değişen güç dengeleri bu kavramların doğru anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır. Dış politika, bir devletin uluslararası alanda kendi çıkarlarını korumak ve yönlendirmek amacıyla geliştirdiği stratejiler

bütünüdür. Bu stratejiler genellikle siyasi karar alıcılar, dışişleri bakanlıkları ve bürokratik kadrolar eliyle şekillenir(Arı, 2004, s.39).

Örneğin, bu tezin ana inceleme konularından biri olan II. Dünya Savaşı sırasında, oluşan çift kutuplu sistemin dinamikleri sadece Türkiye'nin değil, tüm devletlerin dış politika kararlarını etkileyen küresel bir güç yapısını yansıtmaktadır. Türkiye'nin savaşa doğrudan katılmayarak, kendisini savaşın yıkımından koruma yönündeki tutumu, sistemin etkilerine verilen bir dış politika tepkisi olarak değerlendirilebilir (Deringil, 2023, s.67).

Benzer şekilde, İran-Irak Savaşı döneminde de Türkiye, doğrudan taraf olmamayı tercih etmiş; fakat bu tutumu tamamen pasif kalmak anlamına gelmemiştir. Aksine, sınır güvenliği, enerji hattı istikrarı ve ekonomik çıkarlar temelinde geliştirilen bir dizi adımla, bu süreçte aktif bir tarafsızlık politikası yürütülmüş ve dış politika uygulamaları stratejik biçimde yönlendirilmiştir.

Diplomasi ise bu dış politika hedeflerinin uygulamaya geçirildiği pratik zemindir. Devletler arası iletişim, müzakere süreçleri, kriz yönetimi ve uluslararası temsiliyet diplomasi faaliyetlerinin kapsamına girer. Nitekim tezde ele alınacak bir diğer örnek olan Rusya-Ukrayna Savaşı sürecinde Türkiye'nin yürüttüğü arabuluculuk çabaları, İstanbul'da imzalanan Tahıl Koridoru Anlaşması gibi girişimler ve her iki tarafla da sürdürülen diplomatik temaslar, diplomasinin günümüzde çatışmaların yönetilmesinde nasıl aktif ve işlevsel bir araç haline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, uluslararası ilişkiler sistemin genel işleyişini açıklayan teorik bir çerçeve sunarken, dış politika bu sistem içinde devletin kendi çıkarlarını gözeterek geliştirdiği yönelimleri ifade eder. Diplomasi ise bu yönelimlerin sahada nasıl uygulandığını belirleyen bir araçtır.

Kavramsal düzeyde yapılan bu ayrım hem Türkiye'nin dış politika tepkilerini hem de kriz zamanlarında yürütülen diplomatik çabaları anlamlandırmak için bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeveyi daha iyi pekiştirebilmek adına, bir sonraki bölümde diplomasi ve dış politikanın tarihsel temelleri ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Aşağıdaki tablo, dış politika ve diplomasi kavramlarını karşılaştırmalı olarak sunarak iki kavram arasındaki temel farkları daha açık biçimde göstermektedir:

Tablo 2: Diplomasi ve Dış Politika Farkı

SINIFLANDIRMA FAKTÖRLERİ	DİPLOMASİ	DIŞ POLİTİKA
Tanım	Uluslararası ilişkilerde, devletler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek veya iş birliğini sağlamak amacıyla yürütülen resmi iletişim ve müzakerelerdir	Bir devletin ulusal çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla, uluslararası alanda izlediği strateji ve eylemler bütünüdür
Amaç	Barışçıl çözümler ve diyalog yoluyla çatışmaları önlemek ya da çözmek	Devletin ulusal çıkarlarını savunmak, güçlendirmek ve küresel düzeyde etkisini artırmak
Metot ve Kullandığı Araçlar	Müzakere, anlaşmalar, protokoller, ikili ya da çok taraflı görüşmeler	Askeri müdahale, ticaret anlaşmaları, ittifaklar, ekonomik yaptırımlar
İçerik	Bireysel anlaşmalar, özel temsilcilikler, resmi görüşmeler	Devletin genel politikaları, uluslararası ilişkilerdeki stratejik hedefleri
Temel Özellikleri	Resmi, diplomatik yollarla yürütülür, süreklilik arz eder, esnek ve pragmatiktir.	Genel, ulusal düzeyde stratejik ve uzun vadeli kararları içerir, merkezi ve hükümet seviyesinde uygulanır.

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (Gönlübol, 2000), (Arı, 2004), (Oran, 2022).

Bu çerçevede dış politika davranışlarını incelerken yalnızca stratejik tercihlere değil, bu tercihlerin temellendiği yapısal ve ideolojik unsurlara da odaklanmak gerekmektedir. Baskın Oran’a göre devletlerin dış politika stratejileri, bir yandan coğrafi konum, ekonomik bağımlılıklar, güvenlik tehditleri gibi maddi koşullardan etkilenirken, diğer taraftan rejim şekli, hükümet ideolojisi ve karar alıcıların ideolojik yönelimleri ve dünya tasavvurlarından etkilenebilir. Bu bağlamda yapısal unsurlar, analitik çerçevede “alt yapı”yı; politik ve ideolojik tercihler ise “üst yapı”yı oluşturur. Oran’ın da belirttiği gibi, dış politika bu iki düzeyin karşılıklı etkileşimiyle ortaya çıkar ve çoğu zaman sistemdeki güç dengeleri gibi bağımsız değişkenler, devletin verdiği diplomatik tepkiler veya tercih ettiği stratejiler gibi bağımlı değişkenleri şekillendirir (Oran, 2022, s.42). Bu yaklaşıma göre, Türkiye’nin arabuluculuk, dengeleme ve aktif tarafsızlık politikası, yalnızca ulusal güvenlik ve enerji kaynaklı zorunluluklara değil, aynı zamanda çok taraflılık ve arabuluculuk gibi normatif yönelimlere de dayanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin dış politika pratiklerini anlamak için tarihsel gelişim süreci ile kurumsal yapıların dönüşümünü birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bu gereklilik doğrultusunda,

bir sonraki bölümde diplomasinin ve dış politikanın tarihsel kökenleri, Türkiye bağlamında ele alınacaktır.

1.2.1. Diplomasinin Tanımı ve Tarihçesi

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda ve kültürlerde yaşayan milletler ticaret, savaş gibi nedenlerle birbirleriyle iletişim kurmuşlardır. İnsanoğlunun var olduğundan beri birbirleriyle iletişime geçtikleri hesaba katılırsa basit diplomasi insanlık tarihi kadar eskidir.

Kemal Girgin'in tanımına göre; "Eski çağlardan beri var olan diplomasi, milletlerarası ilişkileri yürütme ve yönetme mesleği ile bu mesleğin uygulama alanıdır"(Girgin, 1975, s.134). Mehmet Gönlübol'un tanımıyla ise diplomasi; "Bir hükümetin belli konulardaki kanı ve görüşlerini doğrudan doğruya öteki devletlerin karar vericilerine iletme sürecidir"(Gönlübol,2000, s.112). Hamit Erdel'in sözlüğünde ise diplomasi, "Devletlerin uluslararası ilişkileri kendi amaç ve hedeflerine uygun olarak yönetme sanatıdır" şeklinde tanımlanır(Erdal, 2012, s.153). Henry Kissinger'a göre diplomasi, "Güçlü olan devlete karşı bir denge unsuru oluşturmak ve bu güç dengesi için bir araya gelmektir"(Kissinger, 2023, s.748). Rauf Versan ise; "Diplomasi; uluslararası ilişkilerin yürütülmesi amacı değil, metodudur" şeklinde tanımlamıştır(Versan, 1995, s.89).

Diplomasi kavramının kökenine bakacak olursak; Yunanca "diplos" veya "diplomeis" kelimelerine dayanmaktadır. Bu kelimeler sırasıyla "çift" veya "iki kat", "ikiye katlamak" anlamlarına gelir. Diplomasi kelimesinin tarihsel süreçte değişimiyle ilgili başka bir görüş ise bu terimin Latince "diploma" kelimesine dayandığı şeklindedir. "Diploma", eski Yunan ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde, genellikle ayrıcalıkları içeren resmi belgeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Zaman içinde, bu belgelerin düzenlenmesi, arşivlenmesi ve deşifre edilmesi gibi işlemler de diplomasi kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Diplomasi, günümüzdeki anlamıyla ise 18. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Tüm bu süreçte diplomasi, yalnızca resmi belgelerle sınırlı bir kavram olmaktan çıkıp, devletlerarası ilişkilerdeki iletişim, müzakereler ve anlaşmaların yönetilmesi anlamına gelen bir kavram halini almıştır(Eren,2021, s.37).

Diplomasiyle ilgili görüldüğü gibi, literatürde birçok tanım bulmak ve kelimenin etimolojisine inmek mümkündür. Tanımlar incelendiğinde diplomasinin bir bilim mi yoksa bir sanat mı olduğu konusu alanın başlıca sorusu olarak karşımıza çıkar. İnsanlık var olduğundan beri çatışma, kriz gibi konularda şüphesiz ilk başvurulacak yöntemdir. Olağanüstü haller, olağanüstü maharetler ve kişiler gerektirir. Bu açıdan bakılacak olursa diplomasi yetkin kişilerce ele alınması gereken, içinde sanat ve aklı barındıran incelikli bir iletişim biçimidir.

Zaman içinde diplomasi kavramının tanımında ve kapsamında değişiklikler olsa da değişmeyen tek şey, devletlerin diplomasiye neden ihtiyaç duyduğu olgusudur. Henry Kissinger, devletin milletin öncesinde var olduğunu ve hatta milleti var eden unsurun devlet olduğunu belirtir. Bu perspektiften bakıldığında, her devletin kendi çıkarları olduğu ve bu çıkarların çatışmasının kaçınılmaz olduğu anlaşılır. Diplomasi, tam da bu noktada, devletlerin çıkarlarını çatışmaya varmadan uzlaştırma çabasıdır. Burada ‘çıkar’, devletlerin ulaşmak istedikleri hedef anlamına gelmektedir. Bu hedef ise genellikle dış politikadır. Kissinger, dış politikanın hem ahlaki hem de stratejik unsurlarının hassas bir denge ve bu dengeyi kurmanın da bilgelik gerektirdiğini ifade etmiştir (Kissinger, 2023, s. 749).

Diplomasi, tarih boyunca soylu sınıfın akıllı kişileriyle, çeşitli medeniyet alanlarında hediyeleşme, haberleşme, barış sağlama gibi sebeplerle yürütülmüştür. Bu nedenle de diplomatların can güvenliklerinin önemsendiği görülmüştür. Tarihsel süreçte diplomatik ilişkileri yansıtan önemli belgelerden biri “Amarna Mektupları”dır. M.Ö. XIV. yüzyılın ilk yarısında, Eski Mısır ile Ön Asya’daki Büyük Krallıklar ve Suriye-Filistin şehir devletleri arasında yürütülen bu mektupların sayıları yaklaşık dört yüz civarındadır. Amarna Mektupları, hükümdarların birbirlerine yazdıkları ve genellikle siyasi içerikli metinlerdir. Ayrıca, Mısır medeniyeti ile Hititler arasında imazalan “Kadeş Antlaşması” da diplomasinin önemli örneklerindendir. Bu metinler, dönemin diplomatik yazışmalarına dair değerli bilgiler sunmaktadır(Eren, 2021, s.35).

Antik Yunan ve Roma’da, diplomatik ilişkilerin temel izlerine rastlanabilir. Yunan tarihçi Thukydides, Peloponez Savaşı eserinde, devletler arasındaki çatışmaları, ittifakları ve uzlaşma yollarını derinlemesine incelemiş, bu metin, diplomatik ilişkilerin teorik temellerinin atıldığı ilk kaynaklardan biri olarak kabul edilir(Thukydides, 2009, s.112). Roma İmparatorluğu’nda ise, diplomasi genellikle elçiler aracılığıyla sağlanan iletişim ve müzakereler yoluyla yürütülmüştür(Versan,1995, s.95).

Modern diplomasi ise, 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa’da şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde, özellikle İtalya’da, elçilikler ve konsolosluklar aracılığıyla devletlerarası ilişkiler güç kazanmış, ilk diplomatik temsilcilikler kurulmuştur. Buradaki en büyük yeniliklerden biri, hükümetler arasındaki karşılıklı anlayışa dayalı müzakerelerin kurulmasıdır. 1648 tarihli Vestfalya Antlaşması, modern diplomasi anlayışının temellerini atmış ve egemen devletlerin eşitliğini, diplomatik ilişkilerin düzenlenmesinin temel ilkelerini belirlemiştir (Gönlübol, 2000, s.273). Bu antlaşma, Avrupa’daki diplomatik sistemin temellerini atarken, diplomatik imtiyazlar ve temsilciliklerin yasal çerçevesi de bu dönemde kuruldu.

Kissinger diplomasinin işlevini, uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla kullanılan araçlar ve yöntemler geliştirmek olduğunu belirtir. Tarih boyunca uluslararası

ilişkilerin temel taşlarından biri haline gelen diplomasi, en temelde diyalog kurulması, barışın sağlanması, çıkarların korunması gibi oldukça geniş bir işlev üstlenmiştir(Kissinger, 2023, s.249). Bu bağlamda diplomasi, sadece iletişim aracı olmaktan ziyade, devletler arasındaki egemenlik, güvenlik ve ekonomik ilişkilerin yönetilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Modern diplomasi, 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa’da şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde, ilk diplomatik temsilcilikler, elçilikler ve konsolosluklar aracılığıyla kurulmaya başlamıştır. Bu temsilcilikler, devletler arasındaki çıkarları koruma ve müzakerelere dayalı çözüm süreçlerini başlatan yapılar olarak öne çıkmıştır(Eren, 2021, s.48). 1648’deki Vestfalya Antlaşması, modern diplomasi anlayışının temellerini atmıştır ve egemen devletlerin eşitliğini belirlemiştir (Gönlübol, 2000, s.185).

20. yüzyılda ise, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları diplomasi anlayışını önemli ölçüde dönüştürmüş, diplomasi artık sadece devletler arasındaki ilişkilerle sınırlı kalmayıp, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum ile işbirliği içinde şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde, gizli ve açık diplomasi arasındaki dengeyi bulmaya yönelik çabalar artmış, diplomasi daha geniş bir uluslararası işbirliği çerçevesinde gelişmiştir.

Diplomasi, tarih boyunca devletlerin birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek, çıkarlarını savunmak ve çatışmaları önlemek amacıyla başvurdukları temel bir araç olmuştur. Gönlübol’a göre diplomasi, “bir hükümetin belli konulardaki görüşlerini doğrudan doğruya başka devletlerin karar alıcılarına iletme sürecidir” (Gönlübol, 2000, s. 130). Bu süreç yalnızca mesaj iletimini değil, aynı zamanda güven oluşturmayı, müzakere yürütmeyi ve iş birliği tesis etmeyi de kapsamaktadır. Diplomasinin bir bilim mi yoksa bir sanat mı olduğu yönündeki tartışmalar ise tarih boyunca birçok düşünürü meşgul etmiştir. Uygulamada kişisel beceriler, sezgi ve deneyim önemli olduğundan, diplomasi çoğu zaman bir “sanat” olarak kabul edilmiştir.

Modern anlamda diplomasi uygulamalarının ilk örnekleri, Orta Çağ’ın sonlarına doğru Kuzey İtalya’daki kent devletlerinde görülmüştür. Bu küçük şehir devletleri, on ikinci yüzyıldan itibaren Avrupa’nın diğer bölgelerinde henüz görülmeyen bir devlet sistemine benzer bir yapılanma geliştirmiştir (Günce, 2020, s.131). Bu devletçikler ne dış baskı altındaydı ne de birbirlerini egemenlik altına alacak kadar güçlüydü. Dolayısıyla, aralarındaki ilişkiler girift bir yapı kazanmış ve diplomasi, bu ortamda işlevsel bir yöntem olarak gelişmiştir. Ancak bu dönemde diplomasi daha çok kısa vadeli amaçlara ulaşmak için başvurulmuş bir araçtı. Dönemin diplomatları, gerektiğinde hile ve aldatmaya başvurmadan çekinmeyen aktörler olarak tanımlanıyordu (Gönlübol, 2000, s.134).

Diplomasi tarihinin kurumsallaşmasında en önemli rollerden birini Venedik oynamıştır. Venedikli yöneticiler diplomatlara yazılı talimatlar vermiş, yapılan antlaşmaları kayıt altına almış ve diplomatik arşivler oluşturmuştur (Günce, 2020, s.103). Ayrıca diplomatlarla ilgili yasalar çıkarılmış, kabul

törenleri ve diplomatik protokoller düzenlenmiştir. Bu uygulamalar diğer Avrupa devletlerine örnek teşkil etmiş ve zamanla Avrupa genelinde yaygınlaşmıştır.

İlk sürekli diplomatik temsilci olarak kabul edilen isim, 1455 yılında Milano Dükü tarafından Cenova'ya gönderilen Nicodemus dei Pantramoli olmuştur (Nicolson, 1969, s. 34). Bu dönemde bu temsilcilere “elçi” değil, “yerleşik hatip” adı verilmekteydi. On beşinci yüzyılın sonlarında elçilerin yalnızca soylular arasından seçilmesi zorunluluğu kaldırılmış ve diplomasi giderek profesyonelleşmiştir. Aynı yüzyılda İtalyan kent devletleri ilk kez sürekli elçi gönderdikleri ülke olarak Fransa'yı seçmiş, böylece sürekli diplomatik temsil uygulaması Avrupa'da yaygınlık kazanmıştır (Gönlübol, 2000, s.135).

Rönesans dönemiyle birlikte diplomasi yalnızca pratikte değil, teorik düzeyde de gelişmiştir. Niccolò Machiavelli'nin *Il Principe* (Prens) adlı eseri, diplomasiyi ahlaki değil, güç ve fayda eksenli yürütülmesi gerektiğini savunarak, diplomatik davranışın realist temellerini atmıştır (Machiavelli, 2008, s.47).

Diplomasinin çok taraflı hale gelmesi ve hukuki bir çerçeveye oturtulması süreci 1648 Westphalia Barışı ile hız kazanmıştır. Bu antlaşmalar, egemen devletler sistemini başlatarak, devletlerin birbirini eşit aktörler olarak tanıdığı bir uluslararası düzenin temelini atmıştır. Ancak diplomasinin normatif yönleri ilk kez 1815 yılında Viyana Kongresi ile sistematik olarak belirlenmiştir. Bu kongrede kabul edilen “Diplomatik Temsilciler Tüzüğü” (Reglement sur le rang entre les agents diplomatiques), elçilerin rütbe ve görevlerini, protokol kurallarını ve kabul törenlerini ayrıntılı biçimde düzenlemiştir. Hamilton ve Langhorne'a göre, “1815 Tüzüğü, diplomasi tarihinde anayasa niteliği taşıyan ilk belgelerden biridir” (Eren, 2021, s.76).

Osmanlı Devleti ise bu süreçte diplomatik sistemin dışında kalmıştır. Her ne kadar yabancı devletler İstanbul'da sürekli temsilci bulundurmuşsa da Osmanlı Devleti ilk kez 1793 yılında İngiltere'ye Yusuf Agah Efendi'yi sürekli elçi olarak göndermiştir (Günce, 2020, 109). Bu gecikmenin başlıca sebeplerinden biri, Osmanlı'nın gayrimüslim devletlerle kurumsal ilişkiler kurmaktan çekinmesi ve bu devletlerle “sürekli savaş” halinde olduğu varsayımdır. Buna karşılık Türkiye Cumhuriyeti, barışçıl dış politikasını “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesiyle somutlaştırmış, başka devletler üzerinde hak iddia etmekten uzak durmuş ve arabuluculuk rolünü benimseyerek aktif tarafsızlık politikası geliştirmiştir.

Sonuç olarak, modern diplomasinin temelleri Kuzey İtalya'da atılmış, Avrupa'nın siyasi evrimiyle birlikte biçimsel ve hukuki çerçeveye kavuşmuş, 1815 Viyana Kongresi ile kurumsal niteliğe erişmiştir. Bugünkü çok taraflı diplomasi anlayışı, bu tarihsel süreçte atılan adımların birikimiyle şekillenmiştir.

Diplomasi yoluyla sınırlarla ayrılmış milletler birbirleriyle iletişim kurarlar. Bu işi yürüten diplomatlar ülke için son derece önemlidirler. Adeta ülkenin aklı, gözü, kulağı ve sözcüsü gibidirler. Diplomatlar, dış politikanın hemen hemen her aşamasında yer alırlar. Diplomasi milletlerin her türlü durumu tartacağı, krizlerin kötü sonuçlar vermeden yatıştırılabileceği ya da çözülebileceği bir platformdur. Diplomasi, dış politika için önemli bir geri bildirim sağlama yoludur(Roskin&Berry, 2015, s.228).

1.2.2. Dış Politikanın Tanımı ve Tarihçesi

Devletlerin uluslararası ortamda sergilediği dış politika davranışları, çoğu zaman sistematik bir düzenlilik içinde gerçekleşmiştir. Bu düzenliliğin temelinde, egemen devletlerin belirli dönemlerde benimsedikleri ortak davranış kalıpları ve bu kalıpları şekillendiren uluslararası sistemin doğası yer almaktadır. Nitekim tarihsel olarak devlet sisteminin dönüşümleri, dış politikanın içeriğini ve yöntemlerini de köklü biçimde değiştirmiştir(Oran,2022, s.69). Dış politikanın tarihsel gelişimi, devlet sistemlerinin evrimiyle doğrudan ilişkilidir. Ortaçağ'daki hanedanlar arası bağlara dayalı diplomasiden, modern ulus-devletlerin rasyonel çıkar arayışlarına dayalı çok boyutlu dış politikalarına uzanan süreçte, dış politika, uluslararası sistemin yapısal özelliklerine göre değişiklik göstermiştir(Armaoğlu, 2024, s.94). Modern uluslararası sistemin inşa edildiği 1648 Vestfalya Anlaşması'ndan itibaren devletler, dış ilişkilerinde rasyonalite ve çıkar eksenli davranmaya yönelmişlerdir. Bu bağlamda, uluslararası sistemin yapısı ile dış politika davranışları arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi vardır(Oran, 2022, s.91) 19. yüzyılda ulusçuluğun yükselişi ve sanayi devriminin etkisiyle, devletler daha saldırgan ve yayılcı politikalar izlerken, 20. yüzyılda ideolojik kamplaşmalar ve büyük savaşlar, dış politikayı güvenlik temelli kurgulara dönüştürmüştür(Kissinger, 2023, s.293).

Gönlübol dış politika stratejisini, bir devletin dış çevreye ya da dış dünyaya karşı genel tutumu olarak açıklar ve devletin, iç ve dış amaçlarına ulaşmak ve beklentilerini gerçekleştirmek adına izlediği istikamet olduğunu belirtir(Gönlübol, 2000, s.116). Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır da “Uluslararası sistemde bir aktör tarafından yürütülen resmi dış ilişkiler” olarak tanımlar(Sönmezoğlu&Bayır,2014, s.37). Hamit Erdal, dış politikanın tatbikindeki en önemli unsuru; “Her şeyden önce ulusal çıkarlar çerçevesinde belirli ve sabit amaçlar belirlenmeli, bu amaçları etkileyebilecek olan uluslararası ve ulusal faktörleri bulmak, devletin bu planlanan amaçlara ulaşabilme kapasitesinin yeterliğinin ölçülmesi, varsa engellerin ortadan kaldırılması, devletin kapasitesini kullanmak için çeşitli stratejilerin geliştirilmesi ve süreci devamlı şekilde yorumlamak” şeklinde açıklamıştır(Erdal,2012, s.67). Bu tanımlardan yola çıkarak genel olarak devletlerin amaçlarını gerçekleştirebilmek için başvurduğu stratejiler diyebiliriz.

Mehmet Gönübol başlıca dış politika stratejilerini; tarafsızlık, bağlantısızlık ve ittifaklar veya koalisyonlar olarak kategorize etmiştir(Gönübol,2000, s.119). Seçilecek stratejinin belirlenmesinde birçok etken söz konusudur. Devletlerin hangi dış politika stratejisini izlediği gizli olmakla beraber köklü devletlerin sorunları ve tarihleri de köklü olduğundan politikalarını tahmin etmek bir ölçüde mümkün olabilir. Gönübol, dış politikanın belirlenmesinde rol oynayanların; olayları değerlendirme biçimi, devletin jeopolitik konumu, iç siyasal yapı, ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlar ama en çok da uluslararası sistemin genel yapısı devletlerin davranışlarını etkileyen başlıca unsurlar olduğunu belirtir(Gönübol, 2000, s.123). Faruk Sönmezoğlu ise çoğu dış politika uzmanının birçok etkenden bahsetse de en temelde iki önemli unsur olduğunu söyler. Ona göre dış politika stratejisi, “Uluslararası sistem ve ülkenin iç yapısı” olmak üzere iki temel faktör üzerinde inşa edilir. Dış politika stratejilerinde hangi etkenlerin etkili olduğu üzerinde durulmasındansa bu faktörlerden hangisinin dış politikayı daha fazla etkilediği sorusu asıl tartışılması gereken konudur. Bu soruya cevabı ise ülkenin dış politika stratejisini belirleme de dış faktörler, iç faktöre göre daha fazla etkilidir(Sönmezoğlu, 2015, s.59). Woodrow Wilson’ın “kendi kaderini tayin hakkı” prensibi yeni cumhuriyetin kuruluşundan itibaren çok etnikli mirasını devralan devletin en önemli dış politika stratejisi belirleme unsurlarından olacaktır. Genç Cumhuriyet’in en önemli dış politika sorunlarından olan Musul meselesi sırasında bu durumun yarattığı dezavantaj karşımıza çıkmaktadır.

Türk Dış Politikasının Temelleri

Bu genel tanım ve açıklamalar bağlamında daha özelde Baskın Oran’ın ‘Türk Dış Politikası’nı etkileyen unsurları incelerken; tarihsel, kültürel stratejik ve iç yapısal boyutlarının olduğu şeklindeki analizi ile incelediğini görürüz(Oran, 2022).

Türk Dış Politikası’nda tarihsel bir süreklilik söz konusudur. İmparatorluktan ulus devlete geçişte dış politikada farklar ve benzerlikler mevcuttur. Oran bu benzerlik ve farkların fazlalığına dikkat çekerken yönetim değişse de bu durumun devletin bulunduğu coğrafyadan ileri geldiğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti de farklı bir devlet olmasına rağmen öncülü Bizans’ın son yüzyıllarında dış politikasında izlediği ‘güç dengesi’ stratejisini uygulamıştır ve ardılı olan Türkiye de yine aynı coğrafyada bu stratejiyi dış politikasının temel unsurlarından biri olarak uygulamıştır(Oran, 2022, s.70). Oran burada coğrafyanın devletin dış politikasında oynadığı rolü açıkça belirtmiştir.

Tayyar Arı, uluslararası sistemin erken tarihlerinde temelde güç dengesinin varlığından söz eder. Güçleri yaklaşık olarak birbirine yakın olan devletler bir diğerinin üzerinde sürekli ve tam bir hakimiyet kuramadığını belirtir. Sistem içerisindeki her bir devletin kapasitesini artırmak ve başat güç olma isteğiyle diğerine engel olduğu bir sistemdir. En az beş devletin olduğu bu sistemde devletler istikrarlı bloklar oluşturamadığı gibi ideolojik temelli ittifaklar da oluşturamazlar. 18. ve 19. yüzyıl

Avrupa'sını klasik bir güç dengesi sistemi olarak tanımlayan Arı, bu dönemde sadece çıkar hedefli bir dış politika izlendiğinden, bazı araştırmacıların bu dönemi “diplomasinin altın çağı” olarak ifade ettiklerini belirtir(Arı, 2004). Kissinger da denge politikasını, uluslararası barışın tesisi için devletlerin birbirinin gücünü sınırlayıcı ve dengeleyici davranışlar sergilemesi gerektiği inancına dayandığını söyler. Bu strateji, herhangi bir devletin egemenliği altına girilmemesi için diğer devletlerin dengeleyici ittifaklar kurmasını zorunlu kıldığını belirtir(Kissinger, 2023, s.249). Dilek Barlas, güç dengesi sisteminde coğrafi avantajların önemli bir yer tuttuğunu belirtir(Barlas, 2005, s.449). Bu açıdan teorik çerçevede realizm açıklanmıştır.

Teorik çerçevede jeopolitiğin önemine değinilmiş ve dış politikayı ne ölçüde etkilediğine değinilmişti. Oran'ın Türkiye ve Osmanlı Devleti'nin dış politikasındaki en büyük benzerliğin, “Güç dengesini büyük dikkatle izleyip ondan yararlanarak yaşamak, işgal edilme tehdidi yoksa başka devletler arasındaki savaşa katılmama” stratejisi olduğunu belirtmiştir(Oran, 2022, s.89). Deringil de bu durumun Türkiye için Osmanlı'dan miras kalan bir “dış politika felsefesi” olduğunu belirtmiştir(Deringil, 2023, s.36). Osmanlı Devleti, özellikle 18. yüzyıldan itibaren uluslararası sistemdeki güç dengesinin gerisinde kalmaya başlamış ve bu nedenle dış politikasında bir denge politikası (balance of power) izlemek zorunda kalmıştır(Sarıçoban, 2020, s.1758).

Oral Sander'e göre, Osmanlı'nın bu politikası hem bir zorunluluğun hem de akılcı bir devlet geleneğinin ürünüdür. Devlet, karşısındaki büyük Avrupa güçlerinin mutlak üstünlüğünü engellemek ve bu güçler arasında bir tercih yapmak zorunda kalmadan varlığını sürdürebilmek için denge siyasetini benimsemiştir. Oral Sander, Osmanlı'nın 19. yüzyılda izlediği bu politikayı, özellikle İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya gibi büyük devletlerin birbirleriyle rekabetinden yararlanarak zaman kazanma ve statükoyu koruma stratejisi olarak yorumlar. Bu bağlamda Osmanlı'nın dış politikası, bir yandan parçalanmayı geciktirme çabası taşırken, öte yandan uluslararası sistemdeki konumunu görelî olarak koruma iradesiyle şekillenmiştir (Sander, 2016, s.200).

William Hale 19. yüzyıldaki Osmanlı dış politikasının varlığı sürdürmek için Avrupalı devletlerin desteğinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu tarihteki güç dengesi sistemine gösterilebilecek en çarpıcı örnek 1853-1856 Kırım Savaşı'dır. Osmanlı Devleti ilk etapta Avrupalı Devletlerin güç mücadelesinin ortasında kalmış daha sonra savaşı kendi kucağında bulmuştur. 1853–1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa ile hareket ederek Rusya'nın Karadeniz'deki nüfuzunu dengelemeye çalışmış, böylece Avrupa'daki güç dengesine aktif biçimde müdahil olmuştur. Hale, bu savaşın ardından yapılan 1856 Paris Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin statüsünün ‘Avrupa Gücü’ olarak tanımlandığını ve bunun o zamandan beri devam ettirilen Türk Devleti'nin öncelikli dış politika hedefi olduğunu belirtir(Hale, 2021, s.183).

19. yüzyılda yükselen ulusçuluk dalgası, çok uluslu imparatorlukların çözülmesine ve ulusal kimlik temelli devletlerin oluşmasına yol açmıştır. Bu dönemde ulusal çıkar kavramı daha belirgin hale gelmiş, dış politika da devlet kimliğini ve egemenliğini güçlendiren bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Aynı zamanda bu yüzyılda bilimsel ve teknolojik gelişmelerin savaş stratejilerine uygulanması, dış politika ile askeri güç arasındaki ilişkinin daha da yakınlaşmasına neden olmuştur. Kissinger, dış politikayı bu çerçevede değerlendirirken onun yalnızca kısa vadeli kriz tepkileri değil, aynı zamanda uzun vadeli stratejik planlamalarla sürdürülen bir güç uygulaması olduğunu belirtmiştir (Kissinger, 2023, s.292).

Türkiye’yi kuran kadro I. Dünya Savaşı’nın getirdiği kötü tecrübeyle çok dikkatli bir dış politika stratejisi izlemiştir. Gönlübol’da Türkiye’nin dış polititaka stratejisini belirleyen önemli etkenlerden birinin coğrafyası olduğunu söyler(Gönlübol,2000, s.273). Bu dikkat ve jeopolitik avantajları iyi kullanabilmek deneyimli olmayı gerektirir. Türkiye izlediği bu dış politika sayesinde Oran’a göre kapasitesinin üzerinde bir devlet rolü oynayabilmektedir. Lausanne’ a giden heyet yeni kurulan ve belki de Türkiye ile çağdaş birçok devletin politika yapıcılarının yaşadığı acemiliği yaşamamış ve hatta ‘Düvel-i Muazzama’ karşısında müzakerelerde başarılı olmuştur. Baskın Oran, Türkiye'nin dış politikasında görülen temel stratejik eğilimlerin Osmanlı geçmişinden tamamen kopuk olmadığını, aksine tarihsel bir süreklilik taşıdığını vurgular(Oran, 2022, s.148). Hale bu başarının temelde savaşta kazanılan başarıdan geldiğini belirtirken eğer Atatürk’ün önderliğindeki kurucu kadronun Osmanlı Devleti’nin uyguladığı güç dengesinden ve Avrupalılar arasındaki rekabetten yararlanma politikasını başarılı bir diplomasiyle uygulamasaydı askeri zaferinde mümkün olamayacağı görüşündedir(Hale, 2021, s.47). Deringil’in, Hale’in ya da Oran’ın bahsettiği gibi Türkiye Dış Politikası sürekliliği olan bir yapıdır.

Türkiye’nin dış politikasında gözlemlenen tarihsel süreklilik, yalnızca coğrafi konumun ve uluslararası sistemin yapısal dinamiklerinin bir sonucu değil, aynı zamanda tarafsızlık, dengeleme ve arabuluculuk gibi stratejik yaklaşımların tarihsel bir birikim üzerinden yapılandırılmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e uzanan bu süreçte güç dengesi siyaseti, zamanla aktif tarafsızlık politikalarına ve çok yönlü denge arayışları ise bölgesel arabuluculuk girişimlerine dönüşmüştür(Akçapar, 2021, s.36). Bu bölümde yer verilen tarihsel ve kuramsal çerçeve, sonraki bölümlerde analiz edilecek olan II. Dünya Savaşı, İran-Irak Savaşı ve Rusya-Ukrayna Savaşı gibi krizlerde Türkiye’nin sergilediği aktif tarafsızlık ve arabulucu kimliğinin arka planını anlamak açısından temel bir dayanak oluşturmaktadır.

Buradan anlaşılan coğrafyanın dış politika stratejilerini belirlemede önemli belirleyici bir unsur olduğudur. William Hale hem Osmanlı Devleti’ni hem de Türkiye’yi orta büyüklükte güç olarak tanımlar. Bu saptamayla uluslararası sistemde konumlandırmaya çalıştığı Türk Dış Politikası’nı sadece

bu şekilde açıklamanın yeterli olmadığını ancak önemli olduğunu vurgular. Osmanlı 19. yüzyılda ‘Doğu Sorunu’ olarak konumlandırılırken, 21. yüzyılda Türkiye’nin yükselen bir bölgesel güç mü yoksa Avrupa için bütünleşmesinde sadece sorun mu olduğunun tartışma konusu olduğunu belirtir(Hale, 2021, s.29).

Hasan Mor’a göre, Türkiye’nin dış politika istikametinin ne olduğu sorusuna sağlıklı bir yanıt verebilmek için, öncelikle Türkiye’nin dünyadaki yeri ve hangi medeniyet ya da siyasi yapıya aidiyet duyduğu sorularına cevap aramanın en doğru yaklaşım olduğunu belirtir. Türkiye Doğu veya Batı medeniyetinden hangisinin bir parçasıdır(Mor, 2016, s.35).

Karpat’a göre Türkler en eski tarihlerden beri sanki ‘görünmez bir mıknatısın çekim kuvvetine kapılmışçasına’ Batı’ya göç etmişlerdir. Türkiye’yi günümüzde bölgesinde rol model olarak ortaya çıkaran değerlerin Batı’dan alındığını belirtirken Türkiye’nin Asyalı, Müslüman ve Türk mirasından da kopmadan rol model olabileceğini söyler(Karpat, 2023, s.238).

Osmanlıdan bu yana bir gerçek vardır ki şüphesiz Türk Devleti uluslararası sistemin önemli bir aktörü olarak yüzyıllardır varlığını sürdürmektedir. Osmanlı Devleti “Avrupa’nın Hasta Adamı” olarak anılsa da 19.yüzyılda Avrupa Güç Dengesi’nin vazgeçilmez bir parçasıdır ve aslında gerçekte bir Avrupa devletidir. Merkezi idaresi zayıflamış ve kurumlarını yenileyememiş bir imparatorluk olsa da “Düvel-i Muazzama” karşısında dengeleyici politikası sayesinde imparatorluğun ömrü 100 yıl kadar daha uzamıştır(Oran, 2022, s.72).

Coğrafyanın ve büyük güçlerin çatışmasının getirdiği güç dengesi politikasının Cumhuriyetin erken dönemlerinde ortaya çıkan II. Dünya Savaşı’ı küresel krizinde de sürdürülmeye çalışılmıştır. Türkiye altı yıllık savaş boyunca savaşa girmemeyi başardığı gibi bu savaşta Avrupa’da ciddi oranda ölüm ve yıkım yaşanırken bu kararlar sınırlarını olası bir işgalden ve ülkeyi yıkımdan korumuştur. Bunu savaş boyunca izlediği tutarlı dış politikasına borçludur(Papuççular, 2024, s.32).

Bu küresel krizin ardından çift kutuplu dünyanın oluşması ve Türkiye’nin Soğuk Savaş’ın ortasında kalması dış politikasında değişik yapmasına neden olmuştur. Richard Falk bu dönemi orta ölçekli devletlerin büyük güçlerin yanlarında yer almaya zorlandığı bir dönem olarak tanımlar(Falk, 2018, 47).

Feroz Ahmad “Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)” kitabında dönemin Dış İşleri Bakanı Fuad Köprülü’nün, “Türkiye, dünyada sürekli barışın, ancak hür ve demokratik milletler cephesi ile Sovyet Bloku arasındaki temel anlaşmazlıkların giderilmesiyle sağlanabileceğine inanır. Türkiye, bloklar arasında bir denge politikası ve iki tarafa karşı siyasi şantaj aracı olarak müstesna coğrafi konumunu kullanma politikası takip etmeye niyetli değildir” şeklinde 1956 yılında yaptığı konuşmayı aktarır(Ahmad, 2007, s.59). Konuşmanın tarihi oldukça önemlidir. İkinci dünya savaşı bitmiş yeni bir

dönem başlamıştır. Bu konuşma Holsti'nin, "Dış politika değişimi ve yeniden yapılandırılması genellikle ülkelerin ulusal çıkarlarına ve güvenliklerine yönelik stratejik bir yanıt olarak görülür. Uluslararası ilişkilerdeki güç dengesindeki değişiklikler, bir ülkenin dış politikasını yeniden şekillendirmesi için güçlü bir neden olabilir" sözlerine bir örnektir(Holsti, 1991, s.57). Oran'a göre Türkiye Dış Politikası'nı işgal edilmemek, bağımsızlığını korumak üzerine kurgular(Oran, 2022, s.233). Görüldüğü üzere Türkiye Dış Politikası'nı belirlerken çok yönlü ve aktif bir strateji izler.

Türkiye özelinde ise dış politika, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesiyle barışçıl bir temel üzerine kurulmuştur. Zaman içinde bu ilke, değişen küresel dengeler ve bölgesel krizler doğrultusunda yeniden yorumlanarak hem çok yönlü bir diplomasi anlayışına hem de bölgesel inisiyatiflere dayalı bir dış politika vizyonuna evrilmiştir. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında izlediği dış politika, Batı ile entegrasyon hedefi ile Doğu'daki tarihi ve kültürel bağların geliştirilmesi arasında dengelenmiş çok yönlü bir karakter sergilemiştir(Oran, 2022, s.238)

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte çok kutupluluğun belirginleştiği uluslararası düzende, dış politika daha esnek ve çok boyutlu bir mahiyet kazanmıştır. Gelişen iletişim teknolojileri, uluslararası örgütlerin etkinliği ve küresel sorunların artması, dış politikayı yalnızca devletler arası rekabet değil, aynı zamanda iş birliği mekanizması haline de getirmiştir. Bu durum, devletlerin dış politikalarında yumuşak güç unsurlarını (kamu diplomasisi, kültürel etkileşim, insani yardım) daha fazla ön plana çıkarmalarına neden olmuştur(Tekin, 2021, s.49).

Fatih Tekin bu politikayı, 'Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türk dış politikası'nın, temelinde güvenliği önceleyen bir anlayışla şekillendiğini ifade etmiş ve bu doğrultuda dış politikayı defansif realizm ve ihtiyatlı pasifizm olarak belirtmiştir. Ayrıca dönemin dış politika yaklaşımı, mevcut uluslararası düzenin korunması anlamına gelen statükoculuk ile Batılılaşma hedefi etrafında biçimlendiği şeklinde değerlendirmiştir. 1938 sonrası dönemde İnönü liderliğindeki Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden uzak durmak amacıyla aktif tarafsızlık politikasını benimsemiş; savaş sonrası dönemde ise özellikle güvenlik kaygıları ve uluslararası sistemin yeniden yapılanmasıyla Batı eksenli dış politika çizgisi korunmuştur. Bu yönelim, Demokrat Parti iktidarıyla birlikte daha da belirginleşmiş ve Türkiye'nin NATO'nun çevreleme stratejisine uyumlu bir pozisyon almasına neden olmuştur(Tekin,2021, s.52).

Oran ise zaman içinde cumhuriyetin kuruluşunda belirlenen barışçıl temeller üzerine kurulu dış politikayı, değişen küresel dengeler ve bölgesel krizler doğrultusunda yeniden yorumlayarak hem çok yönlü bir diplomasi anlayışına hem de bölgesel inisiyatiflere dayalı bir dış politika vizyonuna evrildiğini söylemektedir. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında izlediği dış politikanın, Batı ile

entegrasyon hedefi ile Doğu'daki tarihi ve kültürel bağların geliştirilmesi arasında dengelenmiş çok yönlü bir karakter sergilediğini belirtmiştir (Oran, 2020, s.256).

Günümüzde dış politika, artık yalnızca askeri ittifaklar ya da sınır anlaşmazlıkları ile değil, iklim değişikliği, enerji güvenliği, göç, pandemi gibi ulusötesi sorunlarla da şekillenmektedir. Bu çerçevede dış politikanın rasyonel, esnek ve çok boyutlu olması, uluslararası sistemdeki konumunu korumak ve güçlendirmek isteyen her devlet için bir zorunluluktur.

1.2.3. Aktif Tarafsızlık, Denge Politikası ve Arabuluculuk Çerçevesinde Türk Dış Politikasının Tarihçesi

Türk dış politikası, tarihsel olarak büyük güçler arasındaki rekabetin merkezinde yer alan bir coğrafyada şekillenmiş; bu durum, devletin güvenlik ve bağımsızlık arayışında denge kurma stratejisini merkeze almasına neden olmuştur(Sönmezoğlu, 2015, s.10).

Gülay Sarıçoban, Türk dış politikasında denge kurma anlayışının ilk kez III. Selim döneminde, 1790 yılında Prusya ile yapılan ittifakla uygulandığını ve Reisülküttab Atıf Efendi'nin "Muvazene-i Politikaya Dair" adlı risalesinde teorik temelini anlatıldığını aktarmıştır. Bu kitapta, bir devletin karşı karşıya olduğu tehditlere tek başına karşı koyamayacağı durumlarda ittifaklar aramasının gerekliliği vurgulandığını aktarmıştır. Bu bağlamda, Türk dış politikasındaki denge arayışının tarihsel seyri beş ana döneme ayrılmıştır; '1791–1887 Rusya'dan gelen tehdide karşı İngiltere'ye yönelme, 1888–1918 Hem İngiltere hem de Rusya tehdidine karşı Almanya'ya yakınlaşma, 1920–1936 Batılı güçlere karşı Sovyetler Birliği ile iş birliği arayışı, 1936–1945 İtalya tehdidine karşı İngiltere ile yakınlaşma ve İkinci Dünya Savaşı'nda denge siyaseti, 1945 sonrası Sovyetler Birliği baskısına karşı Amerika Birleşik Devletleri ile ittifak.' Bu tarihsel çizelge ona göre, Türk dış politikasında süreklilik arz eden bir denge eğilimini ortaya koymaktadır. Devletin tehdit algısındaki değişime göre ittifak ilişkilerinde esneklik gösterdiği; kimi zaman dünün hasmının ertesi günün stratejik ortağı haline gelebildiği görülmektedir. Böylece, dış politika tercihleri ulusal çıkarlar doğrultusunda yeniden şekillendirilebilmiştir (Sarıçoban, 2020, s. 1758).

Bu tarihsel zemin üzerinde şekillenen dış politika yaklaşımı, günümüzde Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri ve aktif tarafsızlık politikalarıyla bütünleşmektedir. Son yıllarda, Türkiye'nin bölgesel çatışmalarda üstlendiği diplomatik roller, bu tarihsel birikimin doğal bir uzantısıdır.

Bu bağlamda arabuluculuk, dengeleme ve aktif tarafsızlık politikası Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu iki kavram, özellikle Türkiye'nin, savaşan taraflar arasında denge kurma çabaları ve bölgesinde etkili bir istikrar sağlama amacını içerdiği söylenebilir. Türkiye, '2019-2023 Dış İşleri Bakanlığı Stratejik Planı'nda bunu, "girişimci ve insani dış politikamız" şeklinde

vurgularken, bakanlığın da belirttiği gibi, “Arabulucuk”; Türkiye’nin uluslararası alanda etkili bir rol üstlenmesine katkıda bulunmaktadır(T.C. Dışışleri Bakanlığı, t.y.).

Türkiye, uluslararası düzeyde arabuluculuk konusundaki farkındalığı artırmak ve barışçıl çözüm yollarının yaygınlaştırılmasına katkı sağlamak amacıyla, 2012 yılından bu yana İstanbul’da düzenlenen “İstanbul Arabuluculuk Konferansı”na ev sahipliği yapmaktadır. T.C. Dışışleri Bakanlığı’nın öncülüğünde gerçekleştirilen bu konferanslar, her yıl farklı temalar etrafında şekillenmekte; diplomasi çevrelerinden, akademik dünyadan ve uluslararası kuruluşlardan çok sayıda katılımcının bir araya geldiği bir fikir ve deneyim paylaşım platformu niteliği taşımaktadır(TC Dış İşleri Bakanlığı, ty.).

Söz konusu konferanslara ilişkin olarak dönemin Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, bu girişimin yalnızca bir diplomatik etkinlik olmadığını, aynı zamanda Türkiye’nin “insani ve girişimci dış politika” yaklaşımının uluslararası barışa yansıyan somut bir örneği olduğunu ifade etmiştir (Çavuşoğlu, 2017). Türkiye’nin günümüzdeki bu stratejileri, tarihsel birikiminin getirdiği tecrübe ile çok farklı bölgesel çatışmalarda ve savaşlarda da kendini gösterdiği söylenebilir.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi Türkiye aslında tarafsız değil bölgesinde aktif politika izleyebilen bir aktördür. Bölgedeki krizlere cevap verirken ilk uyguladığı politika tarafsız kalmak olurken çatışmalarda hasımlar arasında dengeleyici bir rol izleyebilmektedir(Yılmaz, 2012, s.68). Kemal İnat ve Burhanettin Duran, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte ABD’nin tek kutuplu bir uluslararası sistemin hâkim gücü hâline geldiğini ve bu dönüşümün, 1990’lı ve 2000’li yılların başında küresel ölçekteki güç mücadelelerinin yerini, ABD ve müttefiklerinin yönlendirdiği politikalara bıraktığını ifade etmektedir. İnat ve Duran, 2000’li yılların ortalarından itibaren Rusya’nın yeniden güç kazanmasıyla birlikte uluslararası sistemde rekabetçi denge arayışlarının yeniden belirginleşmeye başladığını belirtmiştir. Özellikle 2008’de Rusya’nın Gürcistan’a yönelik askeri müdahalesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, küresel güç mücadelesinin bir örneği olarak kendini göstermiştir(İnat & Duran, 2024, s.12).

Nitekim John Baylis’in aktardığına göre, John Mearsheimer, ‘Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından etnik ve aşırı milliyetçi çatışmaların artacağını ve çok kutuplu geleneksel güç dengesinin yeniden ortaya çıkacağını’ öngörmüştür ve Baylis bu öngörüye dayanarak uluslararası sistemin yapısının geniş istikrarsızlık ve yeni çatışmalar yaratacağını belirtmiştir(Baylis, 2012, s.19).

Ancak Baskın Oran’a göre bu dönüşüm, bölgesel güçler açısından hem yeni tehditler hem de diplomatik fırsatlar yaratmıştır. Oran Türkiye’nin, bu dönemde kendisini yalnızca bölgesel bir aktör değil, aynı zamanda çatışma çözümlerinde dengeleyici ve arabulucu bir güç olarak konumlandırmaya başladığını ifade eder. Türkiye’nin 2000’li yıllardan itibaren ekonomik kapasitesini artırdığını ve

geçmişte bölgede ortaya çıkan krizlerde daha çok ticaretin sürekliliğini esas alırken, günümüzde daha etkin, çok yönlü ve normatif bir dış politika arayışına yöneldiğini belirtir. Baskın Oran’a göre, Türkiye gibi orta büyüklükteki güçler (OBG), küresel sisteme doğrudan etkide bulunamamaları da bölgesel politikalara etki edebilir ve büyük devletlere karşı belli ölçüde direnç gösterebilir (Oran, 2020, s.265).

Bu tür devletlerin dış politika stratejileri, sistemdeki tehdit algılarının yoğunluğu ve ittifak yapılarına olan güven düzeyi ile doğru orantılıdır. Soğuk Savaş boyunca Türkiye güvenlik endişesiyle, Batı İttifakı ile büyük ölçüde uyumlu bir dış politika izlerken, Soğuk Savaş sonrası dönemde artan çok kutuplulukla birlikte özerk hamleler yapabilir duruma gelmiştir denebilir. Evren Balta’ya göre, özellikle 2010–2011 Arap isyanları sonrasında Türkiye’nin dış politikası ittifak temelli anlayıştan, denge ve bölgesinde daha özerk denebilecek çok yönlü bir yaklaşıma evrilmiştir. Bu dönüşüm, Türkiye’nin hem aktif tarafsızlık hem de arabuluculuk politikalarının kurumsallaşmasını ve çeşitlenmesini de beraberinde getirmiştir (Balta, 2024, s.79).

Bu stratejik dönüşüm, Türkiye’nin arabuluculuk kapasitesini de etkilemiş; taraflar arası güven inşa eden, çok taraflı diyalog süreçlerini destekleyen bir diplomatik çerçeveye evrilmiştir. 2005 yılında BM Genel Kurulu ve Türkiye-Finlandiya öncülüğünde başlatılan “Barış İçin Arabuluculuk Girişimi” ve 2012 tarihli BM Arabuluculuk Rehberi (United Nations Guidance for Effective Mediation), Türkiye’nin bu alandaki uluslararası kurumsal angajmanını güçlendirmiştir (Birleşmiş Milletler, 2012; TC Dış İşleri Bakanlığı, 2022). Bunun yanında, TİKA gibi kurumlar aracılığıyla yürütülen insani yardım ve kalkınma faaliyetleri, Türkiye’nin yumuşak güç kapasitesinin sahaya yansımaları sağlamıştır (TİKA, 2023).

Tez’in ana konusu olan aktif tarafsızlık, dengeleme politikası ve arabuluculuk süreci tarihin kırılma noktaları sayılabilecek üç farklı dönemden üç örnek üzerinden -İkinci Dünya Savaşı, 1980-1988 İran-İrak Savaşı, Rusya-Ukrayna Savaşı- detaylıca incelenecektir. Bu bölümde Türkiye’nin dış politika tarihinde izlediği aktif tarafsızlık ve arabuluculuk faaliyetlerinin örnekleri genel ve bütüncül bir bakış sağlaması adına, kısaca örneklerle verilecektir.

İlk olarak, II. Dünya Savaşı sırasında, Türkiye’nin izlediği aktif tarafsızlık politikası, savaşın başından itibaren belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşı’na katılmayarak, savaşan taraflardan uzak durma çabalarını neredeyse savaşın sonuna kadar sürdürmeye çalışmıştır. Ancak savaşın sonunda güvenlik eksenli gerekçeleriyle, Sovyetler Birliği’nin tehditlerine karşı Batı ile yakınlaşarak, Soğuk Savaş’ın başlamasındaki önemli kabul edilen gelişmelerin de içerisinde yer almıştır. Özellikle 1947’deki Truman Doktrini’nden sonra, Batı Bloku ile daha yakın ilişkiler kurarken, Sovyetler Birliği ile de oldukça hassas bir denge politikası izleyerek tarafsızlık stratejisini sürdürmüştür (Erdal, 2012, s.63). Türkiye, NATO ülkesi olmasına rağmen tüm bu süreçte Sovyetler

Birliği ile ilişkisini diğer üyelere göre farklı bir noktada tutmayı ve bu hassas çizgiyi korumayı başarmıştır(Deringil, 2023, s.169).

İkinci bir önemli örnek ise Soğuk Savaş'ın bitimine işaret de sayılabilecek 1980-1988 İran-Irak Savaşı'dır. Türkiye, bu savaşta herhangi bir tarafın yanında yer almamıştır ancak bu tam anlamıyla bir tarafsızlık değildir. Her iki ülke ile de sınırı ve ticari ilişkileri bulunmaktaydı. Bu sebeple savaşın yıkıcı etkisini azaltmak ve her iki ülke ile de ilişkilerini sürdürebilmek için aktif tarafsızlık politikasını izlemiştir. Bununla birlikte, bu dönemde Türkiye, arabuluculuk yapmayı da teklif etmiş, savaşın bölgesel güvenlik üzerindeki etkilerini dengelemeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin bölgesel istikrarı sağlamada daha dikkatli bir tutum takınmasına yol açmıştır (Tuncer, 2015, s. 44).

Doksanlı yıllarda Türkiye'nin tarihsel geçmişinin olduğu ve büyük oranda Türk nüfusunun bulunduğu Balkanlar'daki barış için de çabalamıştır. Bosna-Hersek İç Savaşı (1992-1995) sırasında, Türkiye, Boşnak halkına yardım etmekle kalmayıp, barış görüşmelerinin de bir parçası olmuştur. 1995'teki Dayton Anlaşması sürecinde, Türkiye doğrudan bir arabulucu olmasa da bölgedeki barış sürecinin destekçisi olmuştur ve Türk Ordusu bölgede görev almıştır. Ayrıca, Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Türkiye, Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olarak bu sürecin uluslararası alanda kabul edilmesi için büyük çaba sarf etmiştir (Hale, 2021, s.276).

Ziya Öniş'e göre, Türkiye, çatışmaların devam ettiği Orta Doğu'da özellikle 2000'li yılların başından itibaren daha yoğun biçimde arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur. Türkiye, 2000'lerin başında, İsrail ve Filistin arasındaki çatışmalarda arabuluculuk rolü üstlenmiştir. 2005'teki İsrail-Filistin müzakerelerinde, Türkiye; İsrail ve Filistinliler arasında bir diyalog kanalı açmaya çalışmış ve iki tarafı masaya oturtmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu arabuluculuk girişimleri, Türkiye'nin bölgedeki prestijini artırmaya yönelik önemli bir adım olmuştur (Öniş, 2011, s.54).

Türkiye, kara sınırı komşusu Orta Doğu'daki çatışmalara müdahale etmenin yanı sıra, deniz sınırı komşu kıtası Afrika'daki barış ve güvenlik girişimlerine de aktif olarak katılmıştır. Soğuk Savaş döneminde sınırlı ilişkiler kurulmasına rağmen 'Afrika Eylem Planı' ile 1998 yılında kıtaya yönelik politikalar belirlemiş ve ilk yardımı yapmıştır(Tarlanoğlu, 2024, s.38). 2010'lu yıllardan itibaren, Türkiye'nin Afrika'ya yönelik artan diplomasi faaliyetleri ile bölgedeki çeşitli çatışmaların çözülmesine yönelik de önemli arabuluculuk girişimleri olmuştur. Somali'deki iç savaşın ardından Türkiye, ülkenin yeniden inşasına yardımcı olmak için geniş çaplı insani yardım ve diplomatik destek sağlamıştır(Akpınar, 2013, s.34). Türkiye, Somali hükümetiyle yakın ilişkiler kurarak, bölgedeki istikrarın sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Somali'ye yapılan yardımlar, sadece insani yardım değil, aynı zamanda bölgedeki barış süreçlerini destekleme amacını taşımaktadır (Şahin, 2021, s.48).

Afrika'daki hem deniz komşumuz hem de tarihsel bağlarımızın olduğu Libya'da da Türkiye, 2019 yılında, iç savaşın ardından kurulan iki ana hükümet arasında ateşkesi sağlamak için girişimlerde bulunmuş ve Berlin Konferansı'nda bu sürece katkı sağlamıştır. Türkiye, Libya'da BM'nin de desteklediği 'Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni destekleyerek, ülkenin uluslararası alanda tanınmasını sağlamak için diplomatik çabalarını sürdürmüştür. Türkiye'nin bu adımı, Afrika'daki arabuluculuk çabalarının başarılı bir örneği olarak öne çıkmaktadır (Duman, 2022, s.24).

Türkiye, Sudan ile Birleşik Arap Emirlikleri arasında arabuluculuk üstlenmiş ve çeşitli diplomatik görüşmeler yaparak, bölgesel güvenliğin sağlanması konusunda önemli rol üstlenmiştir (BBC News Türkçe, 2025). Türkiye, Sahel bölgesindeki terörizm ve iç çatışmalarla mücadelede, bölgesel güçlerle işbirliği yaparak önemli adımlar atmıştır (Gazete Oksijen, 2025). Kıtada sömürgeci bir geçmişinin olmaması Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri için avantaj sağlamaktadır. Bölgede yaşanan çatışmalarda barış süreçlerinin desteklenmesinde Türkiye'nin diplomatik girişimleri oldukça önemlidir.

Son olarak, Ukrayna-Rusya Savaşı'nın başında Türkiye ilk olarak tarafsızlığını ilan etmiştir. Türkiye, komşusu olan her iki tarafla da savaş boyunca iyi ilişkiler kurarak, savaşı sona erdirmek için çeşitli diplomatik yollar denemiştir. 10 Mart 2022'de Antalya'da Türkiye-Rusya-Ukrayna Üçlü Dış İşleri Toplantısı gerçekleştirilmiş ve Türkiye Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya Dış İşleri Bakanı Sergey Lavrov, Ukrayna Dış İşleri Bakanı Dmytro Kuleba bir araya gelerek Türkiye'nin öncülüğünde bölgede barışın yeniden tesis edilebilmesi için tarafların diyalog kurması sağlanmıştır (Dünya, 2022).

Diplomasinin işletilmesi için görüşmeler yapılmış, özellikle 2022'deki İstanbul Görüşmeleri'nde Türkiye, 'Değişen Barış Ortamında Arabuluculuk Mercek Altında' teması ile Ukrayna ve Rusya arasındaki görüşmeleri kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bu toplantıda Türkiye Dış İşleri Bakanı Çavuşoğlu, 'Kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasının, çatışmanın olmadığı anlamına gelmediğini, çatışmayla başa çıkmanın yollarını aramak anlamına geldiğini' vurgulayarak bunu yapmanın en iyi yolunun arabuluculuk ve uzlaşma olduğunu söylemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.).

Türkiye'nin arabuluculuk, dengeleme ve aktif tarafsızlık politikaları, sadece bölgesel güvenliğe değil, aynı zamanda küresel ölçekte istikrarın korunmasına da katkı sağlar. Türkiye'nin bu politikaları, dış ilişkilerdeki esnekliğini ve kriz çözme kabiliyetini göstermektedir. Türkiye, yalnızca Orta Doğu ve Afrika'da değil, Balkanlar ve diğer önemli bölgelerde de barışa katkı sağlamak için büyük bir çaba göstermektedir (Akçapar, 2021, s.75).

1.3. Türkiye'nin Arabuluculuk Rolüne Kuramsal Yaklaşımlar

Günümüzde uluslararası çatışmalar yapıları ve süreleri bakımından daha karmaşık bir hâle gelirken, bu durum küresel barış ve güvenliği tehdit eden önemli bir unsur hâline gelmiştir. Bu nedenle, arabuluculuk süreci, şiddetin önlenmesi ve taraflar arasında yapıcı bir diyalog zemini oluşturulması bakımından kritik bir rol üstlenmektedir(Birleşmiş Milletler, 2012, s.4).

Türkiye'nin uluslararası çatışmalardaki arabuluculuk faaliyetleri, yalnızca bölgesel güvenliği sağlamaya yönelik diplomatik girişimler olmanın ötesinde, kuramsal olarak da değerlendirilmesi gereken dış politika araçlarıdır(Tekin, 2021, s.35).

Bu bölümde, vaka analizi kısmında incelenecek olan Türkiye'nin dış politikada üstlendiği arabuluculuk rolünün, hangi kuramlar çerçevesinde inceleneceğinden bahsedilecektir. Uluslararası literatürde kabul gören ve alanın dört önemli ismi olan I. William Zartman, Jacop Bercovitch ve Louis Kriesberg'in geliştirdikleri teoriler, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü yalnızca pratik bir diplomatik araç olarak değil, aynı zamanda uluslararası çatışma çözüm mekanizmaları bağlamında teorik olarak da anlamlandırmayı mümkün kılmaktadır.

William Zartman'ın Yaklaşımı

Uluslararası uyuşmazlıklar meydana geldiğinde bu çatışmayı uzlaştırmaya kim çevirecek ya da çatışma çözümünde müdahalede bulunacak olan arabulucu ne zaman müdahale edecek? I. William Zartman'ın bu soruya cevabı çatışmanın olgunluğa / acı eşiğe eriştiğinde (ripeness/ hurting stalemate) olmaktadır. Taraflar arasındaki çatışma iki tarafa da zarar vermeye başladığında tamamen kendi amaçlarına odaklandıklarından iletişim kurmak için üçüncü bir taraf gerekecektir. Arabulucu, bu eşiğin varlığını fark ederek sürece müdahil olduğunda, barış girişimi daha büyük bir karşılık bulabilir. Zira taraflar, yalnızca mevcut durumun sürdürülemezliğini fark ettiklerinde, uzlaştırmaya dair teklifler üzerinde düşünmeye başlarlar. Bu bağlamda arabuluculuk için zamanlama oldukça önemlidir(Zartman, 2001).

Zartman, arabulucunun başarısının yalnızca iyi niyetten değil, aynı zamanda elindeki kaldıraç (leverage) gücünden beslendiğini ileri sürmektedir. Ona göre bu kaldıraç üç temel unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; tarafların çözüme duyduğu ihtiyaç, arabulucunun mevcut dengeyi değiştirme kapasitesi, sunabileceği teşvik veya yaptırımlar şeklinde ifade edilmiştir.

Arabulucu, bu araçları kullanarak tarafları uzlaştırmaya yönlendirme yeteneği kazanır. Kaldıraç, yalnızca bir baskı unsuru olarak değil, aynı zamanda bir ikna ve meşruiyet inşa mekanizması olarak da işlev görür. Arabulucunun sunduğu çözüm önerilerinin kabul görebilmesi için, tarafların bu önerileri rasyonel fayda-maliyet dengesi çerçevesinde değerlendirmesi gerekir.

Bu noktada, arabulucunun yalnızca taraflar arası iletişimi kolaylaştıran değil; aynı zamanda pazarlık yapısını dönüştüren bir aktör olduğu görülmektedir.

Zartman’a göre, arabulucunun etkinliği üç temel işlevle ölçülebilir: taraflar arasında iletişim kanallarını açık tutmak, aktörleri uzlaşmaya ikna etmek ve süreci yönlendirecek yapıcı seçenekler geliştirmek. Bu işlevler, arabuluculuğu yalnızca pasif bir kolaylaştırıcılık rolü olmaktan çıkarır ve aktif bir çözüm üreticiliği konumuna yerleştirmektedir. Özellikle müzakere yapısının iki taraflıdan üç taraflıya evrilmesiyle birlikte, arabulucu hem sürecin ritmini belirleyen hem de çatışma sonrası düzenin şekillenmesine katkı sunan bir güç haline gelmektedir. Bu çerçevede, arabulucunun tarafsız görünmesi önem taşısa da esas olan, her iki tarafın da kendisine güven duyduğu ve önerilerinin meşru bir zemine oturduğu bir aktör olarak konumlanabilmesidir. Böylece arabulucu, sadece çatışmayı sona erdiren değil, aynı zamanda kalıcı barışı tesis edebilecek bir diplomatik kapasite inşa edebilir(Zartman & Touval, 1985)

Tablo 3: I. William Zartman’ın Arabulucuk Yaklaşımı

AŞAMA	TANIM	TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Zarar Veren Çıkmazın Oluşması	Tarafların askeri/ekonomik kayıplarla çözümsüzlüğe ulaşması.	Rusya-Ukrayna savaşında iki tarafın da kayıplar vermesi ve diplomatik izolasyonun artması
Arabuluculuğun Başlatılması / Diplomasinin başlatılması	Arabulucunun tarafları müzakere masasına çekmesi.	Antalya ve İstanbul görüşmeleri ile diplomatik kanal açılması
Geçici Uzlaşma / Çözüm Penceresi	Kısa süreli uzlaşma için uygun koşulların oluşması.	Tahıl Koridoru anlaşması: Krizin insani boyutunun çözülmesi

Kaynak:Tablo yazar tarafından oluşturuldu(Zartman,2001;Yenginar,2022;T.C.Dışişleri Bakanlığı, t.y.)

Jacop Bercovitch’in Yaklaşımı

Jacob Bercovitch’e göre arabuluculuk, çatışma yaşayan iki taraf arasındaki etkileşimi, üçüncü bir tarafın gönüllü ve müdahaleci olmayan biçimde yönlendirmesiyle şekillenen bir süreçtir. Arabulucu, doğrudan taraflardan biri değildir ancak onların tutumlarını, algılarını ve çatışmaya dair tercihlerini etkilemeye çalışır. Bu süreçte arabulucu, çatışmayı çözmek ya da azaltmak amacıyla ikna, bilgi paylaşımı, mantıksal argümanlar ve sosyal etki stratejileri gibi araçlara başvurur. Arabuluculuğun temel özelliği, devlet, birey, örgüt veya gayriresmi grup gibi farklı düzeylerde yürütülebilmesidir.

Sürecin başarısı, yalnızca arabulucunun performansına değil, aynı zamanda çatışmanın niteliğine, tarafların özelliklerine ve içinde bulunulan bağlama da bağlıdır. Bercovitch, *Resolving International Conflicts: The Theory And Practice Of Mediation* kitabının “A Perspective on Mediation” başlıklı metninde, arabuluculuğu üç temel unsur çerçevesinde sistematik olarak açıklamaktadır. Bunlar; aktörler (Parties and Mediator), bağlam (Context), davranış ve müdahale (Mediator Behavior) şeklinde ifade edilmiştir. Arabuluculuk süreci, “Aktörler (Parties and Mediator)” açısından, iki çatışan taraf ile üçüncü bir tarafın (arabulucunun) etkileşimine dayanır. Arabulucu yalnızca gözlemci değil, sürece dâhil olan ve onu etkileyen bir aktördür. Süreç, “Bağlam (Context Mediation)” olarak her zaman belirli bir sosyo-politik bağlamda gerçekleşir. Kültürel, tarihsel, kurumsal ve siyasal koşullar, sürecin hem dinamiğini hem de sonucunu belirler. Ayrıca, “Davranış ve Müdahale (Mediator Behavior)” boyutunda, arabulucunun kullandığı stratejiler, sergilediği davranış biçimleri ve müdahale düzeyi, sürecin etkisini doğrudan belirler. Bu davranışlar tarafların deneyimlerinden ve mevcut çatışma ortamından etkilenmektedir (Bercovitch, 1996, s.13-18).

Bercovitch’in Arabuluculuk Tipolojisi

Bercovitch, arabuluculuk süreçlerini sınıflandırmak üzere üç temel tipoloji önermiştir. Bunlar; komünikatif, formülatif ve manipülatif arabuluculuk sürecidir. Bu kategoriler, arabulucunun süreçte oynadığı rol ve kullandığı araçlara göre farklılaşmaktadır. Komünikatif arabuluculukta arabulucu, taraflar arasında iletişimi kolaylaştıran bir köprü işlevi görür. Tarafların bilgi paylaşımı, yanlış anlamaların giderilmesi ve iletişim kanallarının açık tutulması ön plandadır. Arabulucunun etkisi sınırlıdır; taraflar sürecin ana belirleyicileridir. Formülatif arabuluculukta arabulucu, çatışmanın çözüm yollarını formüle eder. Taraflara çeşitli öneriler sunarak ortak zemin oluşturmaya çalışır. Bu modelde arabulucu daha aktif bir rol üstlenir, tarafların pozisyonları arasında köprü kurar ve çözüm formülleri geliştirir. Manipülatif arabuluculukta arabulucu, tarafların algılarını ve davranışlarını yönlendirecek araçlar (teşvikler, tehditler, ödüller) kullanır. Bu tür arabuluculukta arabulucu güçlü bir aktördür ve sürece müdahale kapasitesi yüksektir. Kaldıraç kullanımı (leverage) bu modelin ayırt edici özelliğidir. Bercovitch’e göre, bu üç tür model birbirini dışlayan yapılar değildir; arabulucular genellikle farklı bağlamlara göre bu rolleri harmanlayarak kullanırlar (Bercovitch, 1996, s.11-35).

Türkiye’nin dış politikadaki diplomatik yaklaşımı incelendiğinde, çoğunlukla formülatif ve manipülatif arabuluculuk türlerine başvurduğu görülmektedir. Örneğin, Ukrayna-Rusya Savaşı’nda yürütülen İstanbul Görüşmeleri, tarafların birbirine iletmek istediği taleplerin yeniden çerçevelenmesi ve çatışmanın yapılandırılmasına yönelik çabalar açısından formülatif nitelik taşır. Bu durum, Türkiye’nin yalnızca arabuluculuğa aracı bir ülke değil, aynı zamanda süreçleri yönlendirebilen bir

aktör olduğunu göstermektedir. Jacob Bercovitch'in arabuluculuk tipolojileri ve bunlara ilişkin örnekler, aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 4: Jacop Bercovitch'in Arabuluculuk Yaklaşımı

ARABULUCULUK TÜRÜ	TANIM	TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Komünikatif	İletişim kanallarını açma	Antalya Üçlü Dışışleri Toplantısı (2022)
Formülatif	Somut çözüm önerileri sunma	Tahıl Koridoru'nun lojistik ve hukuki çerçevesi (2022)
Manipülatif	Ekonomik/diplomatik baskı veya teşvikler	İran-Irak Savaşı (1980-1988): Türkiye'nin iki tarafla sürdürdüğü ticaretle dolaylı ekonomik baskı uygulaması

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturuldu(Bercovitch, 1996; Tuncer,2015, Yenginar,2022; TC Dışışleri Bakanlığı, t.y.).

Louis Kriesberg'in Yaklaşımı

Louis Kriesberg, 'Varieties of Mediating Activities and Mediators in International Relations' adlı çalışmasında, uluslararası arabuluculuk süreçlerini değerlendirirken, arabuluculuğu yalnızca resmî ve kurumsal bir müdahale biçimi olarak değil; aynı zamanda daha esnek, çok aktörlü ve çok aşamalı bir toplumsal süreç olarak ele alır. Ona göre arabuluculuk, yalnızca belirli bir statüye sahip aktörlerin yürüttüğü faaliyetlerle sınırlı değildir. Aksine, çatışmaya dâhil olan tarafların temsilcileri, hatta sivil toplum kuruluşları gibi resmî niteliği olmayan aktörler de etkili arabuluculuk hizmetleri sunabilir.

Kriesberg'in yaklaşımı; arabuluculuk faaliyetlerinin bağlamı, arabuluculuk faaliyetlerinin türleri ve faaliyetlerin çatışma aşamalarıyla ilişkisi olarak üç temel başlık altında sistematikleştirilebilir. Bu yapı, her bir arabuluculuk sürecini bağlama, yöneme ve zamana göre değerlendirmeyi mümkün kılar.

Louis Kriesberg'e göre Arabuluculuğun Bağlamsal Koşulları; arabuluculuk faaliyetlerinin başarıya ulaşmasında üç temel bağlamsal koşulun belirleyici olduğunu belirtir. Bunlar; uluslararası sistemdeki genel yapı, tarafların kendi kamuoylarından aldıkları destek ya da baskı ve hasımlar arasındaki ilişkilerin düzeyidir. Bu bağlamda, örneğin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi gibi kurumsal yapılardan dini temelli sivil kuruluşlara kadar çok sayıda aktör, çeşitli ortamlarda arabuluculuk işlevi üstlenebilir. Yine çatışmanın odakta kalma derecesi, yani diğer uluslararası krizlerle ilişkisi de

arabuluculuk çabasının zamanlamasını doğrudan etkiler. Kriesberg'in bu çok katmanlı bağlam değerlendirmesi, çatışmaların yalnızca iç dinamiklerle değil, dışsal koşullarla da şekillendiğine işaret eder(Kriesberg, 2009, s.9).

Louis Kriesberg'e göre Arabuluculuk Faaliyetlerinin Türleri; yalnızca müzakere sırasında gerçekleşen diplomatik hamlelerle sınırlı değildir. Arabuluculuk süreci; taraf seçimi, gündem oluşturma, konuların kapsamını belirleme gibi stratejik kararları da içerir. Bu noktada arabuluculuk faaliyetleri yalnızca teknik bir aktarım süreci değil, aynı zamanda çatışmanın biçimini dönüştürmeye yönelik stratejik müdahaleleri de kapsar.

Kriesberg, özellikle "yeniden çerçeveleme" (reframing) işlevine dikkat çeker. Tarafların pozisyonlarını yumuşatabilecek yeni seçeneklerin sunulması, önerilerin meşrulaştırılması ve görünür hale getirilmesi bu tür faaliyetlere örnektir. Ayrıca, bazı durumlarda arabulucular, anlaşma sonrası doğabilecek kayıpları telafi etmek için maddi kaynak sunabilir veya taraflar arasında güç dengesini sağlamak adına kaynak çekebilir. Bu yaklaşım, arabuluculuğun sadece diyalog kolaylaştırıcılığı değil, aynı zamanda somut çözüm destek mekanizmaları içeren çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koyar(Kriesberg, 1996, s.219-230).

Louis Kriesberg'in Yaklaşımında Arabuluculuğun Çatışma Aşamalarına Göre İşlevleri; arabuluculuk faaliyetlerini çatışma çözüm sürecinin dört temel aşamasına göre sınıflandırır. Bunlar; hazırlık, başlatma, müzakere ve uygulamadır. Hazırlık Aşaması, tarafların müzakereye hazır olup olmadığını değerlendirme, alternatif aktörlerle gayri resmi temaslar kurma ve kamuoyu desteğini oluşturma şeklinde açıklanır ve bu aşamanın başlıca faaliyetlerindendir. Özellikle yarı-arabulucular bu süreçte önemli rol oynar. Başlatma aşaması da görüşmelerin resmen başlamasını sağlayacak ortamın oluşturulmasıdır. Burada yapılan stratejik seçimler (taraflar, gündem, format) sürecin başarısını doğrudan etkileyebilir. Yarı-arabulucular, karşılıklı jestlerin inşa edilmesinde ve güven oluşturulmasında işlevseldir. Müzakere aşaması dönemi tekliflerin meşrulaştırılması, yeni seçeneklerin gündeme getirilmesi, taraflar dışında kalan paydaşların çıkarlarının temsil edilmesi gibi faaliyetleri içermektedir. Resmî arabulucular bu aşamada daha belirleyici rol oynarken, yarı-arabulucular ise destekleyici ve tamamlayıcı görevler üstlenir. Uygulama aşamasında; anlaşmanın kamuoyuna kabul ettirilmesi, sembolik ritüellerle görünürlük kazanması ve taahhütlerin yerine getirilmesini denetleme gibi faaliyetler gerçekleşir. Özellikle güçlü devletlerin resmî arabuluculukları burada sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Ancak yarı-arabulucular da geçmişte yapılan haksızlıklara yönelik sorumluluk kabulü ve karşı tarafı tanıma gibi uzlaştırıcı adımlarla sürece katkı sunabilirler(Kriesberg, 1996, s.219-249).

Kriesberg'in modeli, arabuluculuk sürecini yalnızca sonuç odaklı değil, süreci ve bağlamı da dikkate alan bir çerçevede değerlendirir. Arabuluculuk faaliyetinin başarısı, tek bir aktöre ya da stratejiye indirgenemez; başarıya giden yolda farklı aktörlerin farklı aşamalarda sunduğu katkılar birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanır. Buna karşın, başarısızlık da yine stratejinin yanlış seçimi ya da yanlış aktör tarafından uygulanması gibi çeşitli nedenlere dayanabilir. Bu yönüyle Kriesberg'in yaklaşımı, arabuluculuğu çok aktörlü ve çok aşamalı bir toplumsal süreç olarak gören bütüncül bir çerçeve sunar(Kriesberg, 1996).

Tablo 5: Louis Kriesberg'in Arabuluculuk Yaklaşımı

ARABULUCULUK TÜRÜ	TANIM	TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Hazırlık Aşaması	Tarafların müzakereye hazırlığını değerlendirme ve kamuoyu desteği oluşturma. Gayriresmî aktörler etkilidir	2021-2022 Türk istihbaratının Ukrayna ve Rusya taraflarının eşik noktalarının analizi. NATO-Türkiye koordinasyonu.
Başlatma Aşaması	Görüşmeler için güven ortamı oluşturma. Yarı-arabulucular (STK'lar, üçüncü ülkeler) devreye girer	Antalya Görüşmeleri (2022) Türkiye'nin Rus ve Ukraynalı diplomatları tarafsız zeminde bir araya getirmesi.
Müzakere Aşaması	Çözüm önerileri sunma ve meşrulaştırma. Resmî arabulucular (devletler/BM) ön plandadır	Tahıl Koridoru Anlaşması: Türkiye'nin BM ile koordineli lojistik ve güvenlik planı sunması.
Uygulama Aşaması	Anlaşmanın denetimi ve kalıcılığının sağlanması. Resmî/gayriresmî aktörler işbirliği yapar	2023 Türk denetimindeki Tahıl Koridoru'nun işleyişini kontrol eden ortak merkez kurulması.

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturuldu(Kriesberg, 1996; United Nations, 2022; Anadolu Ajansı, 2024; Ağır, 2024).

Bu çalışmada incelenen I. William Zartman, Jacob Bercovitch ve Louis Kriesberg'e ait kuramsal yaklaşımlar, yalnızca arabuluculuk sürecinin kavramsal boyutunu açıklamakla kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası çatışmalarda oynadığı rolü analiz etmek için işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Bu üç kuram, tezde yer alan vaka analizleri bölümlerinde Türkiye'nin tarafsızlık, dengeleme ve arabuluculuk politikalarının incelenmesinde temel referans noktası olarak kullanılacaktır. Özellikle II. Dünya Savaşı, 1980–1988 İran–Irak Savaşı ve 2022 Rusya–Ukrayna

Savaşı örneklerinde, Türkiye'nin izlediği stratejiler bu kuramsal ölçütler doğrultusunda karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Bu bağlamda, İran–Irak ve Rusya–Ukrayna savaşlarında Türkiye'nin taraflara eşit mesafede durma çabası, müzakere süreçlerine katkı sağlama girişimleri ve bölgesel istikrarı önceleyen arabulucu pozisyonu, Zartman'ın “uygun an” teorisi, Bercovitch'in arabuluculuk tipolojisi ve Kriesberg'in çok aktörlü arabuluculuk modeli üzerinden analiz edilecektir. Böylece Türkiye'nin arabuluculuk kapasitesi, sadece uygulamada değil, kuramsal olarak da değerlendirilerek dış politika davranışlarının arkasındaki dinamikler daha kapsamlı biçimde ortaya konacaktır.

BÖLÜM 2:TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINA KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Bu bölümde, Türkiye’nin dış politikasının teorik temelleri, uluslararası ilişkiler literatüründe öne çıkan üç temel yaklaşım çerçevesinde ele alınacaktır. İlk olarak realizm kuramı incelenerek, Türkiye’nin jeopolitik konumu gereği neden çoğu zaman güvenlik odaklı ve çıkar temelli realist stratejiler izlediği açıklanacaktır. Ardından yeni bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde, Türkiye’nin sadece güvenlik değil, aynı zamanda kültürel, tarihi ve insani bağlar aracılığıyla bölgesel etki alanını nasıl genişlettiği tartışılacaktır. Son olarak, jeopolitik kuram doğrultusunda Türkiye’nin çevresindeki kriz bölgeleriyle kurduğu ilişkiler ve dış politika refleksleri analiz edilecektir. Bu yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’nin dış politika yapım sürecinin çok katmanlı doğası daha anlaşılır hâle gelecektir.

2.1. Realizm Kuramı ve Türkiye’nin Dış Politikası

Realizme göre, uluslararası sistemdeki ana aktörler egemen devletlerdir. Bu devletler, anarşik bir ortamda kendi güvenliklerini sağlamak, ulusal çıkarlarını korumak ve uluslararası alanda etkilerini artırmak için askeri-politik araçlara başvurmuşlardır. Güç kavramı ise bu mücadelenin belirleyici unsurudur(Morgenthau, 1948, s.48). Morgenthau için güç, devletin insanları ve diğer unsurları kontrol etmek için kullandığı maddi kaynaklardır(Ersoy, 2021, s.170).

Neredeyse güç politikası ile eş anlamda kullanılan Politik Realizm, veya Realpolitik terimleri, uluslararası ilişkilerde benimsenen yaklaşımlardır(Kolasi, 2013, s.155). Realist yaklaşıma göre, güç devletlerin uluslararası alandaki en önemli aracıdır. Ulusal çıkarlar dış politikanın temelini oluşturur ve bu çıkarlar, çatışmaya girmeden güç dengesiyle korunmaya çalışılır. Realist kuramda devletler, bu yaklaşıma göre, uluslararası ilişkilerde anlamlı ve belirleyici tek aktör konumunda sayılmışlardır(Buzan, 2012, s.325-327). Ancak Kenneth N. Waltz’a göre devletler uluslararası sistemdeki tek aktör değildir. Ona göre devlet altı ve devlet üstü birçok aktör de uluslararası sistemin birer parçasıdır (Ersoy, 2021, s.168).

Realizm teorisinin, tarihsel kökenleri çok eskiye dayansa da uluslararası ilişkilerde bir teori olarak önem kazanması I. Dünya Savaşı sonrasına denk gelir. Disiplin olarak uluslararası ilişkiler, savaş sonrası İngiltere’de şekillenmeye başlasa da teorik gelişimini esas olarak II. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’de tamamlamıştır. Bu durumun sebebi Klevis Kolasi’ye göre, realizmin güce öncelik veren ve özellikle büyük devletlerin çıkarlarını esas alan bir yaklaşım olmasından kaynaklanmaktadır(Kolasi, 2013, s.425).

Realizimin bir uluslararası teori olarak incelenmeye başlanmasıyla birlikte kökenleri milattan önce beşinci yüzyıla kadar götürülmüş ve Thucydides'e dayandırılmıştır(Balcı, 2021, s.120). Ancak 1648 Westfalya Barışı'ndan itibaren ulus devletlerin uluslararası sistemin en önemli aktörleri olarak kabul edilmesiyle teori bu dönemde ortaya çıkan güç dengesi sistemini anlamaya çalışmıştır. Kissinger Westfalya sisteminin tam bir barış olmadığını, Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra yorgun düşen devletlerin birbirleriyle çelişen felsefelerine ve çıkarlarına rağmen, hiçbirinin diğerlerini yenebilecek kadar güçlü olmamasından dolayı çatışmayı azaltmaya ve uyumlanmaya yönelik bir siyasi sistem oluştuğunu ifade eder(Kissinger, 2016, s.13-14).

Edward H. Carr, "20 Yılın Krizi 1919-1939: Uluslararası İlişkiler Çalışmasına Bir Giriş" isimli kitabında I.ve II. Dünya Savaşlarının çıkma sebeplerini analiz eder. Carr, realizmin öncüsü olarak değerlendirdiği eserinde, ideallerle yürütülen bir uluslararası düzenin sürdürülemezliğini vurgulamış ve güç ilişkilerinin esas belirleyici olduğunu savunmuştur. Carr'a göre 20. yüzyılı şekillendiren en kritik üç olay; 1917'deki Bolşevik Devrimi, 1941'de Sovyetler Birliği'nin savaşa katılması ve 1945'te bir süper güç olarak yeniden sahneye çıkmasıdır. Bu tespitler, güç yapısındaki dönüşümlerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini ortaya koyarken, realizmin güç merkezli analiz çerçevesini de açıklamaya çalışmıştır. Carr'ın yaklaşımı, I. ve II. Dünya Savaşlarını, Soğuk Savaş döneminde daha da görünür hale gelen bloklaşmaları ve bu bloklar arasındaki güç mücadelesini analiz eder(Carr, 2010, s. 261-271).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının yarattığı büyük yıkım araştırmacıları çeşitli dönemlerde çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Bu tezde realizm kuramı tercih edilmiştir çünkü özellikle kriz dönemlerinde devletlerin güvenlik ve denge arayışı teorisinin ana konusudur. Türkiye gibi jeopolitik baskı altındaki bir devletin dış politika reflekslerini anlamak için realizm, güçlü ve açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Bu perspektif, Türkiye'nin I. ve II. Dünya Savaşlarıyla ardından Soğuk Savaş sürecinde ve İran-Irak Savaşı gibi bölgesel çatışmalarda izlediği denge politikalarını anlamak açısından da yol göstericidir. Zira Türkiye, jeopolitik konumu gereği bu güç mücadelesinin tam ortasında yer almış ve çoğu zaman realist bir refleksle dengeleyici politikalar izlemek zorunda kalmıştır(Deringil, 2023, s.49).

Uluslararası ilişkiler etik ve normatif tercihleri anlamaya çalışmaktadır. Tam anlamıyla bir çözüm önerisi sunmasa da teorik argümanlar geliştirmeye çalışır. Uluslararası bir sistem kurmak mümkün müdür, savaş ve çatışmalar önlenbilir mi, uluslararası sistemin doğası nedir(Burchill & Linklater, 2021, s.35)?

Uluslararası ilişkilerin teorik çözümlemelerinde üç ana yaklaşım öne çıkar: realizm, liberalizm ve radikal kuramlar. Bu yaklaşımlar, dünya siyasetini açıklama biçimleri ve önerdikleri çözüm yolları bakımından birbirinden ayrılır. Realizm, devletler arası ilişkilerde çatışmanın kaçınılmaz olduğunu ve

uluslararası sistemin anarşik yapısının, devletleri sürekli bir güvenlik arayışına ittiğini savunur. Özellikle Soğuk Savaş döneminde baskın bir kuram haline gelen realizm, bu dönemdeki güç rekabeti, bloklaşma ve silahlanma gibi gelişmeleri açıklamada etkili olmuştur. Hans Morgenthau gibi klasik realistler, güç mücadelesini insan doğasının doğal bir yansıması olarak görmüş; çok kutuplu güç dengesi sistemlerinin daha istikrarlı yapılar sunduğunu ileri sürmüşlerdir. Morgenthau'ya göre, bir devletin temel yönelimi, ulusal çıkarlarını korumak ve gücünü artırmaktır(Donnelly, 2021, s.53-58).

Realist kurama yöneltile başlıca eleştiriler, liberal teorilerden kaynaklanmaktadır. Liberaller, demokratik sistemlerin, ekonomik karşılıklı bağımlılıkların ve uluslararası örgütlerin çatışmaları azaltabileceğini savunarak, realizmin çatışma odaklı ve karamsar varsayımlarına karşı çıkmaktadır(Ersoy,2021, 189-192). Kant'a göre uluslararası sistem savaş-barış ekseninde gelişir ve ebedi barış için insan ilişkilerinde köklü değişim şarttır ve bu olmadığı takdirde güvenlik söz konusu olamaz(Karaosmanoğlu, 2012, s.3-16).

Ancak uluslararası sistemin süreklilik gösteren istikrarsız yapısı ve güvenlik arayışının hâlâ devlet merkezli stratejilere dayanması, realist çerçevenin önemini koruduğunu göstermektedir(Ersoy, 2021, s.189-192). Morgentahau'ya göre ise karar vericinin devlet çıkarı neyse ona göre karar vereceğini bu durumda güç olarak adlandırdığı devlet çıkarlarının ideoloji ya da iyi niyetle ölçülemeyecektir. Bu sebeple güç ve çıkar evrensel realitedir(Balcı, 2021, s.130).

Siyasi realizm, devletin çıkar odaklı ve bencil yapısını merkeze alır; uluslararası sistemde şiddet, çatışma ve savaş olasılığını yapısal bir gerçeklik olarak görür. Bu yaklaşımda, kriz ve anlaşmazlıkların çözümünde belirleyici olan unsurun güç olduğu vurgulanır. Realist düşünce, uzun yıllar boyunca uluslararası ilişkiler disiplininde hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde baskın bir konumda kalmıştır. Bu çerçevede, savaş, emperyal rekabet, ittifak ilişkileri, devletin egemenlik hakkı, ulusal çıkar, güç dengesi ve tehdit algısı gibi temel kavramlar, realist düşünce ekseninde sistematik bir şekilde kavramsallaştırılmıştır(Ersoy, 2021, s.165-171).

Realizmin incelenmesinde güç ve anarşi kavramları başlıca bahsedilmesi gereken unsurlardır. Zira realistlere göre uluslararası sistemin anarşist yapısı bu çelişkili ve güvensiz ortamı oluşturmaktadır. Bununla birlikte savaş, güvenlik, güç dengesi, görelî kazanç yine realizmin teorisinin incelediği kavramların başında gelir. Bu kavramlar realizm teorisinin oraya atıldığı ilk zamanlarda ve Soğuk Savaş dönemlerinde en çok tartışılan konular haline gelmiştir(Kolasi, 2013, s.419).

Uluslararası güvenlik, realizmin güçle birlikte temel sorunudur. Bu sorunların incelenmesine önemli katkılar sunan kuramsal yaklaşımlardan biri ve en etkili, siyasi realizmdir. Bu yaklaşım, Thukydides, Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes gibi düşünürlerin görüşlerine, Friedrich Ratzel, Halford Mackinder, Nicholas Spykman gibi coğrafi yaklaşımlara dayanmakta ve Hans J. Morgenthau ile

takipçileri tarafından sistematik hale getirilmiştir. Stephen M. Walt, uluslararası siyasete yön veren anlaşmazlıkların çoğunun, aslında dünyanın nasıl işlediğine dair daha temel teorik varsayımlara dayandığını ifade eder. Gerçekçi temelli bir analizde, devlet davranışlarının temelinde güç dengesi arayışı ve güvenlik kaygıları bulunurken, alternatif yaklaşımlar bu davranışları normatif veya kimliksel temellerle açıklar. Bu bağlamda, uluslararası ilişkilerde hangi teorik çerçevenin benimsendiği, yalnızca akademik bir tercih değil, aynı zamanda politika tercihlerini de doğrudan etkileyen stratejik bir yaklaşımdır(Brauch, 2012, s.167-181).

Ulusal güvenliğin en iyi nasıl sağlanabileceği konusundaki tarihsel tartışmada, Hobbes, Machiavelli gibi yazarlar devlet egemenliğinin etkileri üzerine karamsar bir tablo çizdikleri söylenebilir. Machiavelli'ye göre bir devletin çıkarları için tüm yollara başvurması meşrudur(Baylis, 2008, s.154). Hobbes da savaşın bir doğa hali olduğunu dile getirir ve hiçbir uluslararası hukuk sistemi ya da güç dengesi tam bir barış sağlayamaz. Bir devlet başka bir devlet tarafından kendine yönelen bir tehdit algılsa savaşa başvuracaktır bu sebeple ebedi barışın sağlanması güçtür(Karaosmanoğlu, 2012, s.3-13).

Kenneth Waltz'un kuramsal öncülüğünü yaptığı yapısal realizm (neorealizm), uluslararası ilişkilerdeki davranış kalıplarını bireylerden ya da karar alıcılardan ziyade sistemin yapısal özellikleriyle açıklamaya çalışmıştır. Waltz'a göre, uluslararası sistemin anarşik doğası ve merkezi bir otoritenin yokluğu devletleri kendi güvenliklerini sağlamakla yükümlü hale getirmiştir. Bu durum, devletleri kaçınılmaz olarak güç arayışına ve denge politikalarına yönlendirmiştir(Tuğtan, 2021, s.122-127).

Realizm içinde zamanla ortaya çıkan kuramsal ayrışmalardan biri de saldırgan ve savunmacı realizm biçiminde kendini göstermiştir. Bu iki yaklaşım, devletlerin dış politikada izledikleri yönelimi açıklarken; birincisi sistemin anarşik yapısını fırsat olarak görüp güç maksimizasyonunu savunurken, ikincisi daha çok güvenlik arayışına odaklanır ve statükonun korunmasını esas alır (Ersoy, 2021, s. 189–192). Saldırgan ve savunmacı realizm yaklaşımları arasındaki bir diğer ayrım ise, devletlerin dış politikadaki yönelimlerini açıklarken özellikle güdülere ve uluslararası sistemin sunduğu imkânlarla dayalı farklı analizler sunar(Nye & Welch, 2021, s.93).

Neorealist yaklaşımın dikkat çeken açılımlarından biri olan saldırı-savunma dengesi teorisi ise, savaş olasılıklarını tarafların stratejik pozisyonlarına göre değerlendirmeyi önerir. Eğer sistemde savunmanın saldırıya kıyasla daha avantajlı olduğu bir yapı varsa, iş birliği imkanları artar ve güvenlik ikilemi göreceli olarak zayıflar. Bu teorik çerçeve, Soğuk Savaş'ın son evresinde devletlerin daha temkinli ve dengeleyici dış politikalar izlemesine zemin hazırlamış, realizmin daha ölçülü ve yapıcı bir versiyonunun ortaya çıkmasına katkı sunmuştur(Tuğtan, 2021, s.122-127).

Saldırgan realizm, anarşik bir uluslararası sistemin devletleri sürekli olarak daha fazla güç arayışına sevk ettiğini savunur. Bu yaklaşıma göre, devletler sadece mutlak güçlerini değil, nispi güçlerini de en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar, çünkü sistem içinde hayatta kalabilmek için sadece en güçlü devletler varlığını güvence altına alabilir. Güvenlik eksikliği ve belirsizlik, devletleri fırsatçı yayılmacılığa, askeri güçlenmeye, tek taraflı diplomasiye ve bağımsız dış ekonomi politikalarına yöneltir. Başka bir deyişle, sistemde evrensel bir otoritenin (dünya devleti veya küresel hükümet gibi) bulunmaması, devletleri her an başka bir devlet tarafından saldırıya uğrayabilecekleri varsayımıyla hareket etmeye zorlar. Bu durum, yayılmacı politikaların sıklıkla tercih edilmesine neden olur(Ersoy, 2021, s.184).

Savunmacı realizm ise, sistemin saldırganlığı zorunlu kıldığını, ancak belirli koşullar altında devletleri daha ılımlı stratejilere yönlendirebileceğini savunur. Bu yaklaşıma göre, güvenlik arayışında olan devletlerin güçlerini artırma çabaları, genellikle istemeden diğer devletlerin güvenliğini tehdit eder. Böylece, “güvenlik ikilemi” ortaya çıkar. Bir devletin savunma amaçlı askeri güçlendirmeleri, diğer devletler tarafından saldırganlık olarak algılanabilir ve karşılıklı güvensizlik döngüsünü tetikleyebilir. Savunmacı realizm, bu bağlamda, silahlanma, diplomatik dengeleme ve ekonomik korumacılık gibi araçların, genişleme amacı gütmeyen, yalnızca caydırma ve koruma amacıyla kullanılması gerektiğini savunur(Taliaferro, 2000, s.128).

Her iki yaklaşım da anarşi koşullarında güvenliğin kolay sağlanamayacağını kabul eder; ancak saldırgan gerçekçilik kaçınılmaz genişlemeye odaklanırken, savunmacı gerçekçilik daha ölçülü ve dengeleyici stratejilere vurgu yapar(Taliaferro, 2000, s.132).

Devletlerin dış politikalarını şekillendirmelerinde belirleyici bir unsur olan güvenlik, yalnızca askeri tehditlerin bertaraf edilmesiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda diğer aktörlerin davranışlarına karşı duyulan yapısal kaygılarla da ilgilidir. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler literatüründe “güvenlik ikilemi” kavramı öne çıkmaktadır. Güvenlik ikilemi, bir devletin kendi güvenliğini sağlamak amacıyla attığı adımların, diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanması sonucunda karşılıklı güvensizlik ortamının oluşması ve silahlanma döngüsünün başlamasını ifade eder. Bu kavram, realizm teorisinin özellikle savunmacı kanadında önemli bir yere sahiptir. Kenneth Waltz’un yapısal realizminde temellenen bu yaklaşım, uluslararası sistemin anarşik yapısı nedeniyle hiçbir devletin kendini tamamen güvende hissedemeyeceğini, dolayısıyla her devletin kendi güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğunu vurgular. Bu koşullar, güç dengesi ekseninde şekillenen bir dış politika anlayışını neredeyse zorunlu hâle getirir(Baylis, 2012, s. 157).

Savunmacı realizme göre, bir devletin silahlanma, askeri ittifaklar kurma veya caydırıcı politikalar izleme gibi güvenlik önlemleri, diğer devletlerde tehdit algısı yaratabilir. Böylece, güvenliğini artırmak isteyen bir devlet, farkında olmadan güvensizlik ortamını derinleştiren bir süreci

tetikleyebilir. Robert Jervis, devletlerin savunma ve saldırı niyetlerinin ayırt edilemediği durumlarda uluslararası sistemde işbirliğinin çok daha zor hale geldiğini savunarak bu ikilemi ayrıntılı olarak açıklamıştır. Benzer şekilde, Barry Posen ve Stephen Van Evera, bu ikilemin silahlanma yarışlarını ve krizleri tetikleyebileceğini savunmaktadır(Baylis, 2012, s.158).

Güvenlik konuları uluslararası ilişkiler teorisi ve pratiğinde her zaman güç olgusu kadar ilgi odağı olmuştur. Güvenlik, Hans Günter Brauch'ın tanımladığı şekliyle; “ulus-devlet, devlet-dışı ve devlet-üstü aktörler için güvenlik, olağanüstü önemler ve büyük çaplı kamu harcamalarını gerektiren değer ve harekettir”(Brauch, 2012, s.168). Güvenlik realist kuramda askeri açıdan gücü ifade ederken birey, devlet ve milli güvenliği temel alır. Devletin, bireyin ve milletin kendisini diğer devletlerin askeri gücünden doğan tehlikeye karşı korumaya almaya çalışır. Bunu da silahlı kuvvetler, istihbarat servisleri ve diplomasi yoluyla yapar(Kardaş, 2021, s.342).

Güvenlik ikilemi çerçevesinde ortaya çıkan karşılıklı güvensizlik ortamını açıklayan teorilerden biri de tehdit dengesi yaklaşımıdır. Tehdit dengesi teorisine göre, devletler genellikle uzun vadede çıkarlarını tehdit eden güçlü aktörlere karşı değil; mevcut ya da yakın gelecekte doğrudan tehdit oluşturabilecek devletlere karşı denge politikası geliştirir. Bu yaklaşımda, liderlerin uluslararası sistemdeki güç dengesine dair algıları ve yaşanan somut durumlar, çatışma olasılığını ve düzeyini doğrudan etkiler. Ayrıca, söz konusu devletin iç siyasi yapısı ve istikrar durumu, hangi aktörün tehdit olarak algılandığını belirlemede önemli bir rol oynar. Bu bağlamda Stephen M. Walt'ın “tehdit dengesi teorisi”, klasik güç dengesi yaklaşımını genişleterek, devletlerin tehdit algısını yalnızca askeri kapasiteye göre değil; coğrafi yakınlık, saldırgan niyetlerin varlığı ve geçmişe dayalı güvensizlik gibi çeşitli faktörler temelinde oluşturduğunu savunur. Dale Copeland ise “dinamik değişim teorisi” ile devletlerin sistemdeki belirsizlikler karşısında, gelecekteki güç dengesine ilişkin öngörülerle hareket ederek bugünden saldırgan tutumlar geliştirebileceğini öne sürer. Charles Glaser ve Benjamin Miller gibi savunmacı realistler ise, uluslararası sistemin daha istikrarlı hale gelebilmesi için devletler arasında şeffaflık, açık diplomatik iletişim ve sınırlı güvenlik iş birliklerinin büyük önem taşıdığını vurgulamışlardır(Taliaferro, 2000, s. 168).

Güvenlik ikilemi, devletlerin iyi niyetli güvenlik arayışlarının dahi nasıl çatışmacı sonuçlar doğurabileceğini gösteren temel bir teorik çerçevedir. Savunmacı realizm, bu ikilemin farkında olarak, devletleri saldırganlıktan ziyade dengeleyici ve ölçülü stratejilere yöneltmeyi savunur(Kolasi, 2013, s.238). Bu perspektif, özellikle küçük ve orta ölçekli devletlerin güvenlik politikaları açısından önemli bir analiz zemini sunmaktadır.

Türkiye'nin dış politika anlayışı, savunmacı realizmin temel varsayımlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Uluslararası sistemdeki belirsizlikler ve güvenlik tehditleri karşısında Türkiye,

genellikle statükoyu korumaya yönelik, dengeleyici ve ihtiyatlı adımlar atmaktadır(Deringil, 2023, s.167). Türkiye sınır ötesi tehdidin yüksek olduğu durumlarda, yalnızca askeri caydırıcılık değil, aynı zamanda diplomatik denge arayışıyla hareket etmektedir(Kadioğlu, 2020, s. 227). Bu strateji, çoğu zaman çok yönlü ittifaklara yönelme, krizlerin yönetiminde kolaylaştırıcı rol üstlenme ve taraflarla iletişim kanallarını açık tutma politikasıyla bütünleşmektedir.

Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması gibi çok taraflı diplomatik girişimlerde üstlendiği kolaylaştırıcı rol, Türkiye'nin bölgesel istikrar arayışını ve güvenlik merkezli dış politika refleksini yansıtmaktadır(Yumuşak, 2023, s.175). Ayrıca, sınırlı ama etkili ittifaklarla bölgesel riskleri dengeleme politikası da Türkiye'nin dış politikasının savunmacı realizmle uyumlu bir yönünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin dış politika tercihleri, yalnızca güç mücadelesine değil, aynı zamanda istikrar ve öngörülebilirliğe dayalı bir güvenlik vizyonuna odaklanmaktadır.

2.2. Yeni Bölgeselcilik ve Türkiye'nin Bölgesel Yaklaşımı

Latince “regio” kelimesinden türeyen “bölge” kavramı, zaman içinde sadece coğrafi değil, aynı zamanda siyasal ve kültürel anlam çeşitliliği kazanmıştır(Bulmuş, 2019, s.5). Türk Dil Kurumu'na göre “bölge”, sınırları idari, ekonomik birlik, toprak yapısı, iklim özellikleri veya aynı soydan gelen insanların yaşadığı bir alan olarak tanımlanırken; “bölgesel” kelimesi, bir bölgeye ait ya da o bölgeye özgü olan anlamına gelmektedir (TDK, t.y.). Bu tanım, bölgeselciliğin yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir temelinin olduğunu göstermektedir.

Uluslararası sistemin bölgelere ayrılması, uluslararası ilişkilerde yeni bir olgu değildir. Louise Fawcett'e göre bölgeselcilik her dönemde var olmuş; tarihsel olarak bölgeler, imparatorluklar, etki alanları veya büyük güçlerin oluşturduğu ittifaklar biçiminde şekillenmiştir(Mikhailenko, 2014, s. 10). 19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıkan pan-hareketler (Pan-Amerikancılık, Pan-Afrikacılık, Pan-Arabizm, Pan-Asyacılık) gibi ortak bir tarih, kültür ve dayanışma fikri etrafında bölgesel bir kimlik ve birlik anlayışı geliştirmiştir(Acharya, 2012, s. 5). Modern anlamda ise bölgeler, ilk kez I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemin bağımsız ve etkin parçaları olarak işlev görmeye başlamıştır. Bu hareketler, yalnızca siyasi değil; ekonomik, kültürel ve sosyal boyutlarıyla çok katmanlı bölgesel projelere dönüşmüş ve dekolonizasyon süreciyle birlikte daha görünür hale gelmiştir(Mikhailenko, 2014, s. 10).

Yeni bölgeselcilik kavramı bu tarihsel mirası farklı bir bağlamda yeniden yorumlamıştır. 1990'lı yıllarda ortaya çıkan bu yaklaşım, klasik bölgeselcilikten farklı olarak devlet merkezli yapıları odağa almamış; bölgelerin yalnızca yukarıdan inşa edilmediğini, aksine yerel aktörler, kültürel bağlar, tarihsel hafıza ve normatif değerler üzerinden “aşağıdan yukarıya” geliştiğini savunmuştur(Mikhailenko, 2014, s. 8–9). Bu çerçevede, Fredrik Söderbaum ve Björn Hettne'nin

katkılarıyla şekillenen yeni bölgeselcilik kuramı, resmi kurumların ötesinde sivil toplum, özel sektör ve yerel topluluklar gibi devlet dışı aktörlerin rolünü vurgulamışlardır(Söderbaum & Hettne, 1998, s.18).

Yeni ve eski bölgeselcilik yaklaşımları, aslında birbirini tamamen dışlamaz, aynı olguyu farklı boyutlarda ele alan iki farklı analiz çerçevesi oluşturur. Klasik bölgeselcilik, bölgeleri genellikle devletlerin toplamı olarak görmüştür ve yukarıdan aşağıya örgütlenmiş yapıları açıklamaya yönelirken; yeni bölgeselcilik, çok aktörlü ve çok katmanlı bir süreci analiz etmeye çalışır. Bu ayrım, özellikle Türkiye gibi hem geleneksel hem de yeni bölgesel iş birliği biçimlerinin içinde yer alan aktörler açısından önemlidir. Literatürde son yıllarda sıkça kullanılan “karşılaştırmalı bölgecilik” kavramı da bu iki yaklaşımı bütüncül bir çerçevede değerlendirme arayışının bir yansımasıdır(Onursal Beşgöl, 2021, s. 525-528).

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte ivme kazanan küreselleşme süreci, yalnızca küresel aktörleri değil, bölgesel yapıları da derinden etkilemiş; uluslararası sistemde yeni yapılanma arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda yeni bölgeselcilik yaklaşımı, 1980’lerin sonlarından itibaren küreselleşmenin değişen doğasına ve uluslararası düzeyde yaşanan yapısal dönüşümlere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde sadece küresel değil, aynı zamanda bölgesel düzeyde örgütlenme ve iş birliği eğilimleri öne çıkmıştır. Bölgesel örgütlerin sayısındaki artış, bölgecilik üzerine çalışan akademik literatürde de dikkat çekici bir yoğunlaşma yaratmıştır. Özellikle ekonomi ve siyaset bilimi disiplinlerinde, bölgesel yapıların refah, güvenlik ve kimlik inşası üzerindeki etkileri daha sistematik biçimde incelenmeye başlanmıştır (Mansfield & Solingen, 2010, s. 145).

Bu süreci şekillendiren temel dinamikler arasında iki kutuplu uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrilmesi, ABD hegemonyasının görece zayıflaması ve bu bağlamda “açık bölgeselcilik” anlayışının benimsenmesi öne çıkmaktadır. Ayrıca, Westfalya temelli ulus-devlet modelinin etkisinin azalması, uluslararası karşılıklı bağımlılık ve ulusötesi etkileşimlerin artması ile devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemde daha görünür hale gelmesi bu dönüşümün diğer önemli unsurlarındandır. Küresel finans, ticaret, üretim ve teknoloji alanlarında yeni iş bölümlerinin ortaya çıkması ve gelişmekte olan ülkelere yönelik kalkınma yaklaşımlarında yaşanan değişim de bu yeni bölgeselleşme anlayışını besleyen etkenler arasında yer almaktadır(Buelvas, 2013, s.450).

Modernist yaklaşıma göre, “eski” bölgeselcilik, benzer ekonomik ve tarihsel deneyimlerinden dolayı coğrafi olarak birbirine yakın ülkeler arasında bölgesel işbirliği mekanizmalarının kurulmasını ifade eden bir kavramdır. Bu anlayışta, genellikle işbirliğinin temelinde ekonomik işbirliği vardır. Bölgeselleşme süreci genellikle serbest ticaret bölgelerinin oluşturulmasıyla başlar ve ardından gümrük birliği, ortak pazar ve son olarak ekonomik birlik ve siyasi entegrasyon aşamaları gelmektedir.

Ancak tarihsel deneyim, ekonomik alandaki işbirliğinden siyasi ve güvenlik alanına geçişin ancak bu süreçlerin ilgili devletlerin ulusal çıkarlarıyla örtüşmesi durumunda mümkün olduğu düşünülmektedir(Söderbaum & Hettne, 1998, s. 20).

Günümüzde bölgeselleşme, sadece devletleri değil, aynı zamanda eyalet, il veya yerel yönetim gibi alt düzey bölgeleri de kapsayan çok katmanlı bir yapıya dönüşmüştür. Bu süreçte, resmi sınırlarla tam olarak örtüşmeyen, çoğu zaman rekabet içinde şekillenen ve farklı düzeylerde işbirliklerini içeren bir anlayış gelişmiştir. Bu yeni yaklaşım “yeni bölgeselcilik” olarak adlandırılmakta ve klasik devlet merkezli modellerden farklı olarak çok yönlü, esnek ve çeşitli aktörleri içeren bir yapıyı ifade etmektedir(Söderbaum & Shaw, 2003, 81).

Yeni bölgeselcilik yaklaşımı, sadece devletler arası işbirliğiyle sınırlı kalmaz aynı zamanda bölgelerin toplumsal yapısını, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve baskı grupları gibi devlet dışı aktörlerin etkisini ve kültürel ile çevresel unsurları da dikkate alır. Bu yaklaşımın iki temel özelliği öne çıkar: Birincisi, bölgeselleşme sadece devlet sınırlarıyla belirlenmez; ikincisi ise, bölgeler bu süreçte birbirleriyle rekabet içinde yeniden şekillenir ve küresel iş bölümünde kendilerine özgü yeni roller üstlenir(Acharya, 2012, s.9).

Avrupa Birliği, “eski” bölgeselcilik anlayışının somut bir örneğini oluşturmaktadır. Küreselleşme ve uluslararasılaşma süreçleri, modern devlet yapıları üzerinde önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bir zamanlar mutlak ve dokunulmaz kabul edilen devlet sınırları, günümüzde giderek daha geçirgen ve belirsiz bir nitelik kazanmıştır. Bu değişim, özellikle Avrupa Birliği çerçevesinde kurulan Schengen bölgesinde açıkça gözlemlenmektedir. Söz konusu sistem, üye devletler arasında iç sınır kontrollerinin kaldırılmasını öngörerek ulusal sınırların geleneksel işlevini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Benzer şekilde, ortak askeri iş birlikleri kapsamında imzalanan anlaşmalar sayesinde, üye ülkeler arasında askeri personel ve teçhizatın serbest dolaşımı sağlanmakta; böylece sınır kavramı yalnızca coğrafi bir ayırım olmaktan çıkarak, esnek ve işlevsel bir yapıya dönüşmektedir(Mehmetçik, 2019, s.78).

Bu gelişmeler, Westphalia sistemine özgü mutlak egemenlik anlayışının zayıflamasına neden olmaktadır. Uluslararası siyasette aktörlerin çeşitliliği artarken, devletlerin kendi toprakları üzerindeki tam egemenliği; küresel ve bölgesel güçlerin ekonomik, siyasi, askeri ve dijital etkileri karşısında giderek sınırlandırılmaktadır. Entegrasyon süreçlerinin hız kazanması ve uluslararası birlikler ile bölgesel blokların yaygınlaşması, devletlerin yalnızca kendi iradelerine dayanarak politika belirleme ve uygulama kapasitelerini daraltmaktadır. Özellikle çok uluslu şirketlerin enerji, doğal kaynaklar ve altyapı gibi stratejik alanlardaki etkinlikleri, devletlerin toprak üzerindeki denetim gücünü aşındırmaktadır. Bu durum, küreselleşmenin yalnızca ekonomik bir olgu olmadığını aynı zamanda

devletin yönetsel ve egemenlik işlevlerini dönüştüren çok boyutlu bir süreç olduğunu göstermektedir(Mikhailenko, 2014, s.15).

Bölgelerarasılık (interregionalism), farklı bölgesel kümeler arasında coğrafi sınırlara bağlı kalmaksızın kurulan bütünleşik iş birliği yapılarıdır. Bu yaklaşım, bireyler, topluluklar ve kurumlar arasındaki karşılıklı etkileşimler temelinde şekillenen ve ortak çıkar alanlarına dayanan bölgeler arası ilişkileri kapsamaktadır. Söz konusu yapılar, çoğu zaman resmi antlaşmalara dayanmaksızın yürütülen, çok katmanlı ve çok aktörlü bir iş birliği modelini ifade eder. BRICS ve Trans-Pasifik Ortaklığı (TTP) gibi oluşumlar, bu tür bölgelerarası etkileşim biçimlerine örnek olarak gösterilebilir. Devletlerin bu bölgelerarası oluşumlar içindeki iş birlikleri genellikle gayri resmî niteliktedir ve bağlayıcı uluslararası anlaşmalardan ziyade düzenli zirveler, siyasi ve ekonomik konularda istişareler ile yürütülmektedir. Bu zirveler sonucunda ortak bildiriler yayımlanmakta ve devlet ya da hükümet başkanları arasında görüş birliğine varılan temel konular deklare edilmektedir. Her ne kadar bu format düşük düzeyde kurumsallaşmış olsa da, bölgelerarası düzeyde alınan kararlar sayesinde üye ülkeler uluslararası sahnede eşgüdümlü bir politika izleyebilmektedir(Mehmetçik, 2019, s. 80).

Türkiye'nin yakın komşusu Orta Doğu'daki çeşitli krizlerin iç içe geçtiği göz önünde bulundurulduğunda, bölge için en kabul edilebilir bölgeselleşme seçeneği, çok yönlü bölgesel işbirliği seviyelerine sahip yeni bir bölgecilik gibi görünmektedir(Balta, 2024, s.16). Yeni bölgeselcilik çoğunlukla kısa vadeli hedeflere yönelmekte ve bu nedenle dünya siyasetindeki veya ekonomisindeki herhangi bir değişiklik, uluslararası sistemdeki güç dengelerinde köklü dönüşümlere neden olabilmektedir(Söderbaum & Shaw, 2003, s.82).

Bölgesel politikaların artık küresel düzleme taşınmakta olduğu ve bu doğrultuda bölgesel aktörlerin yeni güç merkezleri haline geldiği bir döneme girildiği söylenebilir. Bu noktada temel görev, yeni bölgeselciliğin sunduğu imkânlardan yararlanarak bölgesel, ancak giderek küreselleşen sorunlara sürdürülebilir çözümler üretebilmektedir. Küreselleşme ve yeni bölgeselcilik bağlamında Türkiye, sadece bir ulus-devlet değil, aynı zamanda bölgesel düzen kurucu bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Jeopolitik konumu, tarihsel bağları ve çok yönlü dış politika araçları sayesinde Türkiye, çevresindeki birçok kriz ve çatışma ortamında arabulucu ve dengeleyici bir rol üstlenmiştir(Onursal Beşgül, 2021, s.530)

Yeni bölgeselcilik anlayışı, sadece devletler arası iş birliğini değil, aynı zamanda devlet dışı aktörlerin katılımını ve sınır aşan iş birliği modellerini de öne çıkaran esnek bir yapı sunmaktadır. Türkiye, bu yaklaşıma uyumlu şekilde, Irak ile geliştirdiği diplomatik ve ekonomik ilişkiler aracılığıyla bölgesel bütünleşmeye somut katkılarda bulunmaktadır. 2023 yılında imzalanan Kalkınma Yolu Projesi, Türkiye'yi Basra Körfezi'nden Avrupa'ya uzanan stratejik bir lojistik koridorun merkez aktörü haline

getirmiştir(T.C. Cumhurbaşkanlığı, t.y.). Bu demir ve kara yolu projesi yalnızca ekonomik entegrasyonu derinleştirmekle kalmamakta, aynı zamanda bölgesel barış ve istikrar açısından da stratejik önem taşıdığı düşünülmektedir. Türkiye, bu süreçte sahip olduğu jeopolitik konumunun avantajını, diplomatik arabuluculuk, teknik iş birliği ve kültürel yakınlık gibi yumuşak güç araçlarıyla birleştirerek, Irak'ın yeniden yapılandırılmasına katkı sunmuştur(Acer, 2024, s.182).

Türkiye'nin yeni bölgeselcilik perspektifi doğrultusunda benimsediği çok katmanlı ve çok aktörlü dış politika yaklaşımı, çevresindeki farklı coğrafyalarda etkin rol oynamasını sağlamıştır. Suriye krizinde hem insani yardım faaliyetleri hem de müzakere süreçlerine ev sahipliği yaparak arabuluculuk kapasitesini ortaya koymuştur(Akpınar, 2013, s.46). Kafkasya'da, 1990'lı yıllardan itibaren Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında yürüttüğü aktif diplomasi, Türkiye'nin bölgesel dengeleyici rolünü pekiştirmiştir. Kuzey Afrika'da özellikle Libya'da Trablus merkezli meşru yönetime sağladığı destek ve siyasi çözüm girişimleriyle öne çıkmıştır. Balkanlar'da ise Bosna-Hersek ve Kosova gibi çok taraflı çatışmalarda barışı koruma çabalarında yer alarak bölgesel sorumluluk üstlenmiştir (Oran, 2022, s.289).

Rusya-Ukrayna savaşında, Türkiye hem NATO üyesi olması hem de taraflarla diyalog kurabilme kabiliyeti sayesinde, Tahıl Koridoru Anlaşması gibi önemli girişimlerde kilit rol üstlenmiştir(Anadolu Ajansı, 2023). İran'la sürdürülen enerji temelli iş birliği ve çok yönlü diplomatik ilişkiler ise Orta Doğu siyasetindeki etkisini güçlendirmiştir(Tuncer, 2015, s.52). Türk Cumhuriyetleriyle yürütülen ilişkiler, Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde tarihsel ve kültürel bağların stratejik düzleme taşınmasıyla anlam kazanmaktadır(TC. Dış İşleri Bakanlığı, t.y.)

Türkiye, Avrupa Birliği ile yaşadığı dönemsel siyasi gerginliklere karşın, Gümrük Birliği ve göç mutabakatı gibi iş birliği alanlarını sürdürmektedir. Aynı zamanda BRICS ve Şanghay İş birliği Örgütü gibi çok kutupluluğu temsil eden alternatif yapılara yönelik diplomatik temaslarını artırarak küresel konumunu çeşitlendirmektedir (Sözen, 2021, s.93). Güneydoğu Asya'da ASEAN ile sürdürdüğü diyalog ortağı ilişkisi ve bu bölgeyle geliştirilen ekonomik diplomasi, Türkiye'nin uzak bölgelerdeki etkisini de artırmaktadır (TC. Dış İşleri Bakanlığı, t.y.). Öte yandan, Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya'nın oluşturduğu MIKTA platformu, Türkiye'nin orta ölçekli güçler arası eşgüdüm ve normatif iş birliği arayışını yansıtmaktadır (TC. Dış İşleri Bakanlığı, t.y.).

Türkiye'nin bu çok yönlü diplomasi girişimleri, onun sadece klasik anlamda bir bölge ülkesi değil, aynı zamanda yeni bölgeselleşmenin esnek, çok aktörlü ve normatif temelli yapısıyla uyumlu bir düzen kurucu aktör olarak şekillendiğini göstermektedir (Schulz, Söderbaum & Öjendal, 2001, s.10-19; Hettne & Söderbaum, 2000,s.12).

Evren Balta, 2000’li yıllardan itibaren uluslararası sistemdeki güç dengesi belirgin şekilde değişmiş ve büyük güçler arasındaki farkların sürekli ve yeniden şekillenmesiyle, yapısı gevşek ve sınırları belirsiz çok kutuplu bir düzenin ortaya çıktığını belirtir. Baltay’a göre bu yeni küresel yapı, savaş ve barış arasındaki ayrımın belirsizleştiği, uluslararası kuralların tutarlılığını yitirdiği kırılgan bir ortam üretmiştir. Bu kırılganlık hali, orta ölçekli ülkeler için hem diplomatik manevra alanları yaratmakta hem de yeni sınırlamalar getirmektedir. Ona göre, Türkiye de bu çerçevede, 2023 yılı itibarıyla dış politikasını yeniden yapılandırmak zorunda kalmıştır. Değişen uluslararası dinamikler, ekonomik dalgalanmalar ve iç politik gelişmeler doğrultusunda Türkiye, çok boyutlu ve esnek bir dış politika anlayışını öne çıkarmış; bir yandan büyük güçler arasındaki rekabette denge kurmaya çalışırken, diğer yandan bölgesel düzeyde bağımsız hareket edebilme kapasitesini koruma gayretine girmiştir. Balta 2023 yılın son çeyreğinde Orta Doğu’da Gazze merkezli çatışmaların yeniden alevlenmesi, Türkiye’nin dış politikasında bölgesel hassasiyetlerin yeniden öne çıkmasına neden olduğunu ve bu gelişmenin, Ukrayna Savaşı’nın devam eden etkileriyle birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’nin hem bölgesel düzeydeki etki kapasitesini hem de çok kutuplu sistemdeki stratejik konumlanmasını doğrudan etkileyecek bir süreci tetiklediğini ifade eder(Balta, 2024, s.49).

2.3. Jeopolitik Teori ve Türkiye'nin Konumu

Jeopolitik teriminin etimolojik kökeni Yunanca “geo” (yer, yeryüzü) ve “politika” (yönetme sanatı) kelimelerinin birleşimine dayanmaktadır. Jeopolitik terimi ilk kez 1899 yılında, İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellen (1864–1922) tarafından Ymer adlı dergide yayımlanan, İsveç’in sınırlarına ilişkin bir makalede kullanılmıştır(Kocakenar, 2015). Kjellen’e göre jeopolitik, devletin bir coğrafi oluşum ya da mekân içinde bilimsel olarak analiz edilmesidir(Arı, 2016, s.64) Gerard O Tuathail ve John Agnew’in aktardığına göre, jeopolitik terimini modern anlamda kullanan ilk isim Colin Gray’dır. Gray’e göre, toplumların ve devletlerin kaderini belirleyen başlıca unsur, liderlerin niyetlerinden ya da ideolojik tercihlerinden ziyade, o devletin içinde bulunduğu doğal çevre ve coğrafi koşullardır(Tuathail & Agnew, 1992, s.196-197). Suat İlhan, jeopolitiği bir ulusun veya bölgenin kendi coğrafi zemini üzerinde güç dengesini değerlendiren aynı zamanda küresel ve bölgesel güç odaklarını analiz ederken ulaşılması hedeflenen amaçları ve bu amaçlara varmanın koşullarını ortaya koyan bir bilim dalı olarak tanımlamaktadır(İlhan, 2002, s.319). Fuat Kaya’ya göre jeopolitik, coğrafi verileri analiz ederek siyasal karar alıcılara stratejik öngörüler sunan bir bilgi alanıdır. Bu bağlamda, "coğrafyanın siyasete etkisini inceleyen" ya da "siyasi kararlar için coğrafi yorum üreten" bir disiplin olarak ifade etmektedir. Kaya’ya göre jeopolitiğin temel amacı; doğrudan politika üretmek değil, yüksek düzeyde siyasi kararları şekillendirecek sağlam veriler sağlamaktır(Kaya, 2017, s.10).

Determinist jeopolitik yaklaşım, bir devletin dış politika davranışlarının temel belirleyicisinin coğrafya olduğunu savunmaktadır. Temelinde “coğrafi yapı kaderdir” ilkesinin yer aldığı söylenebilir. Özellikle 19. ve 20. yüzyılın başlarında etkili olan bu düşünce, Alfredt. Mahan, Friedrich Ratzel, Halford J. Mackinder, Rudolf Kjellen, Karl Haushofer ve Nicholas Spykman gibi düşünürlerin geliştirdikleri teorilerle bu alana yön verdikleri söylenebilir. Determinist jeopolitik yaklaşım Rudolf Kjellen(1864-1922) ve Friedrich Ratzel(1844-194) gibi ilk grup tarafından tanımlanmıştır. Bu yaklaşıma göre coğrafya ve mekân, insan varoluşunun temel unsurları arasında değerlendirilirken, bireylerin, toplumların ve devletlerin geçmişini anlamlandırmada ve geleceğini planlamada belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Bu anlayışa göre jeostratejik çevre, devletin çıkar alanlarını, genişleme eğilimlerini ve güvenlik stratejilerini doğrudan şekillendirmektedir. Klasik jeopolitik yaklaşım, 19. yüzyıldan itibaren devletlerin dış politikalarını şekillendiren etkili bir düşünsel çerçeve sunmuştur. Determinist Jeopolitik yaklaşım ile temelde aynıdır. Anglo-Amerikan okulunun temsilcileri olan Mahan, Mackinder ve Spykman klasik jeopolitik kuramın önemli düşünürleridir(Özey, 2017, s.40).

Jeopolitik teoriyi ilk kez Kjellen, 1916 yılında yayımladığı *The State As A Living Form (Bir Hayat Şekli Olarak Devlet)* adlı eserinde tanımlamıştır. Ona göre jeopolitik kavramı “yaşayan bir organizma olan devletin araştırılması” şeklinde ele alınmalıdır ve devlet hem bilinçli hem de yaşayan bir organizma olarak değerlendirilmelidir. Bu organizmanın gövdesini ülke, beynini idare merkezi, damarlarını ise nehirler, kara ve demiryolları oluşturmaktadır(Kocakenar, 2015). Bu bağlamda devletler de hayatta kalabilmek için hayvanlar gibi mücadele etmelidir. Bu bağlamda dinamik olmak ve sınırları daima genişletmek doğal kabul edilmelidir. Kjellen, Adolf Hitler’in danışmalığını da yapmıştır(Arı, 2016, s.71).

Klasik jeopolitik teorinin önemli temsilcilerinden biri olan Alfred Thayer Mahan, büyük devlet olmanın temel şartı olarak deniz yolları üzerindeki hâkimiyet olduğunu ifade etmiştir. Mahan’a göre, deniz ticaret yolları ve stratejik boğazlar üzerinde denetim kuran devletler, yalnızca ekonomik avantaj değil, aynı zamanda uluslararası siyasette belirleyici bir güç elde ederler. Bu düşünce, deniz gücüne dayalı jeopolitik kuramın temel yapı taşlarından birini oluşturmuş ve sonraki jeopolitik yaklaşımları da etkilemiştir(Demir, 2018, s.69).

Halford Mackinder'in Heartland Teorisi, jeopolitiğe kara gücü odaklı bir yaklaşım getirmiştir. Bu teoriye göre tarihsel gelişmeler, deniz gücüne sahip devletlerle kara temelli imparatorluklar arasındaki rekabetin bir yansımasıdır. Mackinder, küresel siyasal denklemin merkezini, Doğu Avrupa'dan Sibiry'a uzanan geniş kara parçası üzerinde konumlandırır. Başlangıçta bu bölgeyi “pivot area” (merkez alan) olarak adlandırmış ancak ilerleyen dönemlerde “Heartland” kavramını kullanmıştır. Bu stratejik alanı çevreleyen bölgelere “iç hilal” (inner crescent) ve “dış hilal” (outer crescent) adını vermiştir. İç hilal; Almanya, Türkiye, Hindistan ve Çin gibi kara gücüne sahip devletleri, dış hilal ise

İngiltere, Japonya ve Güney Afrika gibi denizaşırı aktörleri içermektedir. Mackinder'in kuramı; “Doğu Avrupa’ya hâkim olan Heartland’ı, Heartland’a hâkim olan Dünya Adası’nı, Dünya Adası’na hâkim olan ise dünyayı yönetir.” şeklinde ifade edilir (Mackinder, 1904, s. 436)

Nicholas J. Spykman tarafından geliştirilen “Kenar Kuşak Teorisi” (Rimland Teorisi), Halford Mackinder’in kara odaklı Heartland yaklaşımına deniz çevresi eksenli bir alternatif olarak öne çıkmıştır. Spykman’a göre, sanayi ve ulaşım teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte Avrasya’yı çevreleyen kıyı kuşağı (Rimland) stratejik önem bakımından Heartland’ın önüne geçmiştir. Bu yaklaşım, deniz gücü ve kıyı şeritlerinin jeopolitik kontrol açısından belirleyici bir rol oynadığını vurgular. Spykman, Rimland üzerinde hakimiyet kuran bir gücün, Avrasya’nın genel dengelerini şekillendirebileceğini savunur. II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Sovyetler Birliği gibi büyük güçlerin dengelenmesi gerektiğini ileri süren Spykman, Amerika Birleşik Devletleri’nin bu güç dengesi içinde merkezi bir konumda olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, Asya’da Çin ve Sovyet etkisine karşı Japonya’nın, Avrupa’da ise güç dengesi adına İngiltere’nin desteklenmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir(Öztürk & İrfanoğlu, 2021, 19-25).

Determinist jeopolitik yaklaşım, özellikle Alman düşünce geleneğinde daha katı ve yayılmacı bir anlayışla şekillenmiştir. Bu anlayışın öncülerinden Friedrich Ratzel, devletin gücü ile toprak genişliği arasında doğrudan bir bağ kurmuştur. Ratzel’e göre bir devletin varlığını sürdürebilmesi ve ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, sürekli bir büyüme ve genişlemeye bağlıdır. Bu düşünce, “dinamik sınırlar” kavramıyla ifade edilmiştir. Ratzel’in bu yaklaşımları, özellikle Nazi Almanyası döneminde “Lebensraum” (yaşam alanı) politikası için teorik bir zemin oluşturmuş; Adolf Hitler’in Polonya’ya yönelik saldırısı da bu çerçevede, Alman halkına yeni yaşam alanı açma hedefiyle gerekçelendirilmiştir(Özey, 2017, s. 41).

Friedrich Ratzel’in ardından gelen Karl Haushofer ise Alman jeopolitik düşüncesinin kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Haushofer, jeopolitiği yalnızca bilimsel bir değerlendirme yöntemi olarak değil, aynı zamanda siyasi karar vericiler için yön gösterici bir araç olarak görmüştür. Ona göre, bir ulusun güçlü ve bağımsız bir varlık sürdürebilmesi için yeterli nüfusa, doğal kaynaklara, geniş pazarlara ve stratejik bir coğrafi konuma sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle, toprak genişlemesi ona göre yalnızca meşru değil, aynı zamanda tarihsel olarak zorunlu ve kaçınılmaz bir gelişmedir (Bassin, 1987, s. 121).

Klasik jeopolitik yaklaşımın İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi ideolojisiyle özdeşleşmesi, savaş sonrasında itibar kaybetmesine neden olmuştur. Bu durum jeopolitik düşüncenin uzun bir süre uluslararası ilişkiler literatüründe geri planda kalmasına yol açmıştır. Buna karşın, 1970’li yıllardan itibaren jeopolitik düşünce yeniden akademik ve siyasi tartışmalarda öne çıkmaya başlamış özellikle ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde hem akademisyenler hem de karar alıcılar tarafından yeniden ele

alınmıştır. Bu dönemde jeopolitik, önceki dönemden farklı olarak daha çok güvenlik, enerji ve bölgesel rekabet bağlamında ele alınmış ve yeniden canlanan bir analiz çerçevesine dönüşmüştür (Küçük, 2023, s.164-165).

Gerard O Tuathail ve John Agnew, Soğuk Savaş sonrasında jeopolitik düşüncenin ortadan kalkmadığını belirtir ve bu dönemde “Soğuk Savaş jeopolitiği”nin şekillendiğini ifade ederler. 1970’lerden itibaren özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika’da jeopolitik kavramının yeniden ilgi görmesini “jeopolitik yeniden canlanma” olarak tanımlarlar. Onlara göre bu canlanmanın arkasında çok kutupluluğun artması, enerji kaynaklarının önemi ve ulusal güvenlik kaygılarının yeniden öne çıkması gibi faktörler yer almaktadır(Tuathail & Agnew, 1992, s.196-197). Kissinger ve Brzezinski gibi stratejistlerin etkisiyle jeopolitik düşünce, ABD dış politikasında yeniden belirleyici olmuştur. Aynı dönemde Huntington’ın “Medeniyetler Çatışması” tezi de bu jeopolitik canlanmanın ideolojik bir parçası olarak görülmektedir(Küçük, 2023, s.170).

Jeopolitik, bir dünya görüşüdür ve bu yönüyle yalnızca bilimsel bir disiplin değil, bütüncül bir yorumlama sistemi olduğu söylenebilir. Bu disiplinin yapısı gereği, coğrafya, tarih, demografi, strateji, etnografya, din bilimi, ekoloji, askeriye, ideoloji tarihi, sosyoloji, siyaset bilimi vb. birçok ek konunun dahil edilmesi gerekir(Brzezinski, 2015, s. 30).

Jeopolitik düşünce, mekânsal unsurları tarihsel ve toplumsal süreçlerin merkezine yerleştirirken coğrafi konum, fiziki yapı, iklim ve doğal kaynaklar gibi etkenleri açıklayıcı parametreler olarak kabul eder. Bu indirgemeci niteliğine rağmen jeopolitik; geçmişi açıklama, bugünü düzenleme ve geleceği tasarlama konusunda tutarlı bir yöntem sunmaktadır. İnsanların mekâna olan bağımlılığı, devletler, etnik topluluklar ve uygarlıklar gibi büyük ölçekli toplumsal oluşumlarda belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Ancak bu bağımlılık, birey düzeyinden ziyade stratejik planlama, küresel düzen analizleri ve büyük ölçekli sosyal olgularla ilgilenen kurumlar tarafından anlaşılabilir niteliktedir. Bu nedenle jeopolitik için, doğrudan bireysel ideolojik yönelimler oluşturmaktan ziyade devletlerin ve kolektif yapıların davranışlarını yönlendiren bir düşünce sistemi olduğu söylenebilir(Bahtiyar, 2022, s.5).

Tarih boyunca jeopolitiğin bir iktidar bilimi olarak görülmesi ve aynı zamanda iktidarın dünyaya bakışını şekillendiren bir düşünce sistemi olmasından kaynaklanmıştır. İnsan, toplumsal hiyerarşide yükseldikçe ve karar alma mekanizmalarına yaklaştıkça, jeopolitik onun için soyut bir kavram olmaktan çıkar; anlam ve değer başlar. Bu nedenle jeopolitik, tarih boyunca siyasi elitlerin uğraş alanı olmuştur. Tarihsel örnekler, jeopolitikle devletleri ve ulusları yönetenlerin ya da bu role hazırlanan siyasi aktörlerin ilgilendiğini göstermektedir(Brzezinski, 2015, s.89).

Jeopolitiğin temel ilkesi, yeryüzünün coğrafi yapısında ve medeniyetlerin tarihsel gelişiminde kendini gösteren bir ikili karşıtlığı kabul etmesidir. Bu karşıtlık, kara hâkimiyetine dayalı güç ile deniz hâkimiyetine dayalı güç arasında kuruludur. Söz konusu ayrım, tarih boyunca ticarete dayalı Kartaca, Atina gibi medeniyetler ile daha otoriter ve askerî yapıya sahip kara merkezli medeniyetler Roma ve Sparta arasındaki temel farklara kadar uzanabilir(Yılmaz, 2013, s.36).

Devletlerin denizlere kıyısı olup olmaması stratejik geçitlere ya da önemli nehir sistemlerine yakın bir konumda bulunması, dış politika tercihlerini doğrudan etkileyebilir. Bu tür fiziksel özellikler, devletler arası rekabette önemli avantajlar sağlayarak güç dengesini değiştirebilir. Bir ülkenin dünya üzerindeki konumu, yalnızca güvenlik stratejilerini değil, aynı zamanda ekonomik çıkarlarını ve diplomatik önceliklerini de belirleyebilir. Jeopolitik kuramın, uluslararası ilişkiler disiplindeki realist düşünceyle pek çok ortak yön taşıdığı görülmektedir. Tayyar Arı'ya göre, jeopolitik yaklaşımın, devleti uluslararası sistemin temel ve rasyonel aktörü olarak kabul etmesi, onu bütüncül bir yapı içinde ele alması ve çıkar temelli rekabet anlayışıyla analiz etmesi bakımından realizmle büyük ölçüde örtüşmektedir. Arı'ya göre her iki yaklaşım da devletin çıkarlarını koruma ve genişletme eğiliminde olduğunu varsaymaktadır. Bununla birlikte aralarında güç kavramının tanımlanması bakımından temel bir fark olduğunu ifade eder. Bu bağlamda realist kuram gücü öncelikle askerî kapasite üzerinden tanımlarken, jeopolitik yaklaşım ise gücün kaynağı olarak coğrafi konum ve doğal çevresel unsurları ön plana çıkarmaktadır. Devletin fiziksel çevresi, sahip olduğu doğal kaynaklar ve stratejik konum, bu bağlamda jeopolitik gücün belirleyicilerindendir. Arı, tüm bu benzerlikler nedeniyle jeopolitik teoriye, realist anlayışın egemen olduğunu iddia etmektedir(Arı, 2016, s.63-65).

Mine Nur Küçük'e göre günümüzde özellikle realist kuramlar, “güç dengesi”, “büyük güçlerin mücadelesi”, “kaynaklara ve mekâna hâkimiyet” gibi klasik jeopolitik parametrelerin geçerliliğini koruduğunu savunmakta; jeopolitik düşüncenin çağdaş uluslararası ilişkileri yorumlamakta hâlâ merkezî bir yer işgal ettiğini belirtmektedir. 19. ve 20. yüzyılda dünya siyasetini önemli ölçüde şekillendirmiş jeopolitik anlayışın 21. yüzyılda da önemini korumaya devam ettiğini ve hatta giderek daha da mühim bir hale geldiğini sıklıkla dile getirmeye başlamışlardır (Küçük, 2023, s. 165).

Bu teorik çerçeveler bağlamında, Türkiye'nin jeopolitik konumunu değerlendirmek mümkündür. Türkiye, tarihsel olarak imparatorluk mirasına sahip bir ülke olup, günümüzde komşu olduğu pek çok devletle hem kültürel hem de tarihsel derin bağlara sahiptir. Bugün komşu olduğu devletlerin neredeyse tamamı, imparatorluk döneminde Osmanlı sınırları içinde yer almıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan yeni devlet yapıları ve sınır değişimleri, bu coğrafyada etnik, dini ve mezhepsel farklılıkların da belirginleşmesine neden olmuştur(Deringil, 2023, s.267). Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yer almış bu ülkelerin bir kısmı hem kara hem deniz yollarıyla

birbirine bağlanmıştır. Türkiye, bu çok kimlikli ve çok aktörlü bölgesel yapının tam merkezinde konumlanmaktadır(Karpat, 2023, s,156).

Türkiye, jeopolitik konumu itibarıyla Avrasya ve Afrika kıtalarının kesişim hattında, kara ve deniz yollarının düğüm noktasında yer almaktadır. Mackinder'in "Dünya Adası" olarak adlandırdığı bölgenin merkezine düşen bu coğrafya, Türkiye'yi yalnızca fiziki olarak değil, aynı zamanda tarihsel, kültürel ve siyasal bakımdan da küresel sistemin odak noktalarından biri haline getirmiştir. Faruk Kaya; Türkiye'nin, Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Karadeniz havzasını birleştiren bu stratejik konumunun, ülkeye bölgesel geçişlilik sağlayarak hem doğu-batı hem kuzey-güney yönlü jeopolitik bağlamların kesişiminde bir köprü işlevi yüklemekte olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu durum, Türkiye'yi sadece bir transit ülke değil, aynı zamanda bölgesel düzenin oluşumunda etkili bir aktör konumuna taşımaktadır(Kaya, 2017, s.4-5)

Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin konumunu değerlendirirken onun "kara ve yakın deniz komşuları" sınıflandırmasıyla bir bölge ülkesi olarak tanımlanmasının daha isabetli olduğunu belirtmektedir(TC. Dış işleri Bakanlığı, t.y.). Baskın Oran; 'Bir ülkenin komşularının sayısı ve niteliği ile o ülkenin güvenliği arasında güçlü bir korelasyon vardır' diye ifade eder(Oran, 2020, s.35). Türkiye'nin kıtalar arası köprü niteliği taşıması, onu tarih boyunca göç yolları üzerinde stratejik bir geçiş noktası hâline getirmiştir. Boğazlar iki kıtayı birbirine bağladığı gibi aynı zamanda Avrupa ve Asya'daki büyük güçlerin mücadelesine de Türkiye'yi komşu yapmaktadır. Bu durum, güvenlik kaygılarını Türk Dış Politikası'nın merkezine yerleştirmiştir(Özel, 2024, s.20).

Coğrafi olarak Türkiye, sürekli söylendiğinin aksine sadece bir yarımada ülkesi değil, Anadolu ve Trakya olmak üzere iki tane yarımadadan oluşan bir devlettir. Bu iki kıta parçası, stratejik öneme sahip İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile birbirine bağlanmaktadır. Türkiye yalnızca kara sınırına değil; aynı zamanda Karadeniz, Ege ve Akdeniz aracılığıyla geniş deniz sınırlarına da sahiptir(Yaycı, 2012, s.49).

Balkanlar, Kafkaslar, Kuzey Afrika ve Ortadoğu gibi bölgeler, etnik ve mezhepsel açıdan oldukça çeşitli yapılar barındırmakta ve bu çeşitlilik çoğu zaman çatışmalara neden olmaktadır. Türkiye, tarihsel olarak bu bölgelerle yaptığı ikili ve çok taraflı anlaşmalara sahip olsa da çatışma dinamiklerinin sürekli değişmesi nedeniyle bazı anlaşmalar zamanla işlevselliğini yitirmiştir. Bu durum, Türkiye'nin günümüzde bölgeye yönelik güvenlik ve dış politika stratejilerini yeniden değerlendirmesine ve her zaman dinamik stratejiler geliştirmesine neden olmuştur(Daban, 2021, s.89).

Mesut Doğan ve Özlem Sertkaya Doğan, konumu nedeniyle Türkiye'nin, tarihi boyunca büyük tehditlerle karşı karşıya kaldığını belirtir. Dinamik bir bölgede aktif bir politika izleyen bir ülke olarak Türkiye'nin, komşularındaki olumsuz gelişmelerden kaynaklanan tehditlere maruz kaldığını ifade

ederler. Türkiye, çevresindeki diğer stratejik bölgelerde çok farklı amaç ve hedefleri olan aktörlerle mücadele etmektedir. Onlara göre bu mücadele, Türkiye'nin enerjisini başka yönlere çekmekte ve hedeflerine ulaşmasını engellemektedir. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve ekonomik, siyasi, askeri gücü küresel güç merkezleri arasındaki dengeyi etkileyebilecek düzeydedir. Türkiye büyük güçlerin ve küresel meselelerin kesişme noktasında yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye için tarih boyunca dünya siyasetinde rol oynamış önemli bir ülke olduğunu ifade ederler. Dünya siyaset tarihinde, ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel açıdan çevresini etkileyen ve çevresinden etkilenen dinamik ve güçlü bir siyasi oluşum olduğunu söylerler(Doğan & Doğan, 2022, s.322).

Faruk Kaya'ya göre Türkiye, dünya güç merkezleri arasındaki dengeyi doğrudan etkileyebilecek nitelikte bir devlettir. Bu sebeple de sürekli ve çok yönlü çıkar ile güç çatışmalarının yaşandığı kritik bir coğrafi konuma sahiptir. Bu coğrafi özellikler, günümüz jeopolitik koşullarının sunduğu imkânlarla birleştiğinde, Kaya'ya göre Türkiye'yi hem bölgesel hem de küresel ölçekte en fazla politika seçeneğine sahip ülkelerden biri hâline getirmektedir(Kaya, 2017, s. 3).

2.4. Türkiye'nin Jeopolitik Gereklilikleri ve Stratejik Zorunlulukları

Sait Yılmaz'a göre, Türkiye, sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum nedeniyle daima potansiyel tehditlerin hedefi olmuştur. Bu tehdidi oluşturan ya da oluşturma ihtimali taşıyan aktörler, amaçlarına ulaşabilmek için farklı yol ve yöntemlere başvurmışlardır. Yılmaz Türkiye'nin, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle tarih boyunca olduğu gibi bugün de kesintisiz tehdit algılarıyla karşı karşıya olduğunu belirtir. Bu tehditler, yalnızca dış kaynaklı aktörlerden değil; zamanla değişen yöntem ve araçlarla içeriden yönelen müdahalelerden de beslenmektedir. Ona göre, Türk milletinin geleceğini belirleyen temel unsur, bulunduğu coğrafyanın stratejik gerçeklikleridir. Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu gibi Türkiye ile tarihsel, kültürel ve jeopolitik bağlara sahip bölgelerdeki istikrarsızlıklar, sadece Türkiye için değil, Türk Dünyası'nın tamamı için kırılganlık üretmektedir (Yılmaz, 2013, 37).

Küresel ölçekte gelişen ulaşım ve iletişim teknolojileri, coğrafi engellerin sınır güvenliği üzerindeki koruyucu etkisini önemli ölçüde azaltmıştır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, buna rağmen tarihsel süreçte olduğu gibi bugün de çoklu cephelerde mücadele etmek zorunda kalan bir ülke konumundadır. Sadece dış kaynaklı tehditlerle değil, aynı zamanda bölücü terör gibi uzun soluklu iç güvenlik sorunlarıyla da eşzamanlı şekilde mücadele etmek durumundadır(Arınç, 2010, s. 20).

Soğuk Savaş dönemiyle birlikte Türkiye'de jeopolitik düşünce, özellikle güvenlik merkezli klasik yaklaşımlar etrafında şekillenmiş ve bu yaklaşımlar hem devlet politikalarında hem de akademik literatürde belirgin bir yer edinmiştir. Bu dönem, Türkiye'nin Batı ittifakı içinde konumlandığı ve Sovyet tehdidine karşı bir cephe devleti olarak değerlendirildiği bir jeopolitik okumanın yerleşmesine

zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda, klasik jeopolitik anlayış coğrafi konumun askeri ve stratejik yönleri üzerinden güvenlikçi bir söylem üretmiş, dış politika ve ulusal güvenlik stratejilerinin temel referansı haline gelmiştir. Söz konusu yaklaşım, özellikle 1980 sonrası dönemde daha da güç kazanmış ve Türkiye’de jeopolitik düşüncenin hegemonik bir söylem haline gelmesine katkı sağlamıştır. Türkiye’deki bu jeopolitik anlayışın tarihsel arka planı ve ideolojik yönleri, daha sonra geliştirilen eleştirel jeopolitik perspektifler aracılığıyla sorgulanmaya başlanmıştır (Yeşiltaş v.d, 2015, s. 49).

Günümüzde Türkiye’nin savunma hassasiyetleri; uzay temelli sistemler, füze ve istihbarat teknolojileri gibi ileri düzey askeri kapasitelere karşı duyarlılıkla şekillenmekte; kitle imha silahlarına karşı da koruyucu refleksler geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Diğer yandan, Avrupa Birliği sürecinde yaşanan yapısal dönüşümler, Türkiye’nin ulus-devlet modelinde çözümlere yol açma potansiyeli taşıdığı için, ülke bütünlüğünün korunması ve yeniden tahkimi güncel bir öncelik hâline gelmiştir. Bu bağlamda, iç güvenlik meselesi, dış politikadan daha öncelikli ve acil bir alan hâlini almıştır (Özel, 2024, s.90).

Selahattin Çelik’e göre Türkiye’nin dış politikasında daha bağımsız bir tutum izleme arayışı, bu güvenlik kaygılarının doğrudan sonucu olmuştur (Çelik, 2020, s.30). Yılmaz, coğrafi konumun dayattığı gerçekler, küresel güç merkezlerinin arkasına sığınma seçeneğini Türkiye’nin gündeminden çıkardığını söyler. Yılmaz’a göre, Türkiye kendi vizyonunu ve rollerini belirleyemezse, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere büyük güçlerin tanımladığı senaryoların pasif bir unsuru olmaktan öteye geçemeyecektir (Yılmaz, 2013, s.92).

Ebru Thwaites Diken’in tespitine göre, Türkiye’nin “Doğu ile Batı arasında köprü ülke” kimliği 2000’li yıllarda yerini “merkez ülke” anlatısına bırakmış; bu söylem iç politikada çokkültürlülük, dış politikada ise aktif bölgesel liderlik iddialarına dayanak oluşturmuştur (Yeşiltaş v.d, 2015, s. 196).

Her ne kadar bazı eleştirel jeopolitik yaklaşımlar (örneğin; Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun, Pınar Bilgin gibi), Türkiye’deki jeopolitik söylemin ideolojik bir çerçevede inşa edildiğini ve siyasal meseleleri jeopolitik temsiller yoluyla depolitize ettiğini öne sürse de bu tezde benimsenen yaklaşım, coğrafyanın sunduğu stratejik zorunlulukların, özellikle güvenlik politikaları açısından, göz ardı edilemeyeceği varsayımına dayanmaktadır. Onlara göre klasik jeopolitik yaklaşım, çok aktörlü ve çoğulcu bir yapıdan ziyade, siyasal kararları tek merkezden ve coğrafi zorunluluklardan türeten bir iktidar pratiğine dönüşmüştür. Bu yaklaşımda karar vericiler, coğrafyayı değişmez bir veri olarak kabul etmekte ve kendi politik tahayyüllerini bu zemin üzerinden meşrulaştırmaktadır (Yeşiltaş vd., 2015, s. 52).

Eleştirel jeopolitik yaklaşımlar, jeopolitik tahayyüllerin ve söylemlerin çoğunlukla ideolojik araçlar olduğunu savunurken, bu tezin perspektifi, jeopolitik gerçekliklerin ve coğrafi zorunlulukların, devletlerin dış politika tercihlerinde yapısal belirleyiciler olduğu kabulüne dayanmaktadır (Yeşiltaş vd.,

2015, s.57). Elbette jeopolitik söylemler siyasal meşruiyet üretmektedir ancak bu söylemlerin tamamının sadece bunu sağladığı iddiaları, Türkiye'nin somut güvenlik tehditleri ve tarihsel deneyimiyle çeliştiği söylenebilir. Eleştirel jeopolitik yaklaşımın, söylem analizine dayalı çözümlemeleri şüphesiz önemli bir teorik katkı sunmaktadır. Ancak bu yaklaşımın, tüm jeopolitik yönelimleri yalnızca ideolojik inşalar olarak değerlendirmesi, indirgemeci bir tutuma yol açtığı söylenebilir. Türkiye örneğinde olduğu gibi, jeopolitik konumun doğrudan ürettiği tehditler, krizler ve müdahale riskleri, yalnızca bir “söylem” düzeyinde açıklanmasının eksik kalabileceği düşünülmektedir. Bu bakımdan, eleştirel jeopolitiğin yapısal gerçeklikleri yeterince dikkate almadığı söylenebilir.

Türkiye'nin jeopolitik konumu, onu tarih boyunca büyük güç mücadelelerinin kesişim noktasına yerleştirmiş; bu durum, dış politikasında hem tehdit algılarını hem de fırsat alanlarını belirlemiştir (Üner, 2024, s.15). Örneğin, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında izlediği aktif tarafsızlık politikası, yalnızca bir diplomatik tercih değil, Sovyetler ve Nazi Almanyası arasında sıkışan bir ülkenin jeopolitik zorunluluklarının dayattığı bir yönelimdi. Benzer şekilde, İran-Irak Savaşı sırasında tarafsız kalmakla birlikte ekonomik ilişkileri sürdürme çabası da hem sınır güvenliği hem enerji politikası açısından rasyonel bir stratejiydi. Günümüzde ise Türkiye'nin Ukrayna-Rusya Savaşı bağlamındaki arabuluculuk ve dengeleme stratejileri, yalnızca yumuşak güçle ilgili değil, Karadeniz güvenliği, Montrö Sözleşmesi'nin etkinliği ve enerji güvenliği gibi somut jeopolitik konularla da doğrudan bağlantılıdır. Bu örnekler, jeopolitik zorunlulukların dış politikada nasıl etkili olduğunu somut biçimde göstermektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin izlediği aktif tarafsızlık, dengeleme ve arabuluculuk stratejileri, salt ideolojik veya retorik tercihlerden ibaret olmayıp, jeopolitik gerçeklikler ve bölgesel konjonktür temelinde şekillenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin izlediği aktif tarafsızlık, dengeleme ve arabuluculuk stratejileri, salt ideolojik tercihlerden değil; jeopolitik gerçeklikler ve stratejik zorunluluklardan doğduğu görülmektedir. Bu stratejiler hem tarihsel hafızanın hem de güncel bölgesel kırılگانlıkların ürettiği güvenlik ihtiyaçlarına verilen rasyonel tepkiler olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Türk dış politikasında sıklıkla başvurulanan bu stratejilerin hem tarihsel hafızanın hem de bölgesel kırılگانlıkların ürettiği güvenlik ihtiyaçlarına verilen rasyonel tepkiler olduğu söylenebilir.

BÖLÜM 3: TÜRKİYE’NİN ARABULUCULUK ROLÜ VE DIŞ POLİTİKASININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Türkiye’nin dış politikasını anlamlandırmak, yalnızca dönemsel gelişmeleri değil; aynı zamanda bu politikaların arkasında yatan düşünceyi, yani “dış politika felsefesini” de dikkate almayı gerektirmektedir. Selim Deringil’in ifadesiyle, Türkiye’nin dış politikası, yalnızca kriz zamanlarındaki tepkisel reflekslere değil aynı zamanda “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devrolan bir dış politika felsefesi”ne dayanmaktadır. Bu felsefe, uluslararası konjonktürden bağımsız düşünülmesi pek mümkün olmayan ve Türkiye’yi etkilemesi muhtemel uluslararası krizlerde dengeleme politikasına öncelik veren, askeri çatışmalardan kaçınırken diplomatik alanda etkinlik arayan bir yaklaşımı yansıtmaktadır(Deringil, 2023, s.37). Bu yaklaşımın, özellikle Türkiye gibi jeopolitik baskı altındaki ve jeopolitiği gereği çok yönlü tehditlerle çevrili devletler açısından stratejik bir tercih değil, yapısal bir zorunluluk olduğu bazı akademisyenler tarafından ifade edilmiştir(Keküloğlu & Valiyeva, 2022, s.53-59; Oran, 2020; Sönmezoğlu, 2015; Gönlübol, 2000; Mor, 2016, Armaoğlu, 2024).

Bu bölümde, Türkiye’nin dış politikasında zaman içinde nasıl bir stratejik süreklilik izlediği, üç ayrı tarihsel dönemde yaşanan sistemik kriz örnekleri olan; II. Dünya Savaşı, 1980-1988 İran–Irak Savaşı ve 2022 Rusya–Ukrayna Savaşı üzerinden incelenecektir. Her üç dönemde de Türkiye’nin askeri bakımdan bir taraf olmaktan uzak durarak, uluslararası denklemlerde konumunu korumaya ve çatışma alanlarının dışında kalmaya özen gösterdiği gözlemlenmiştir. Ancak bu pasif bir duruş değildir aksine, aktif tarafsızlık politikası ile Türkiye dengeleme siyaseti izleyerek hem kendi güvenliğini sağlamış hem de uluslararası barış süreçlerine katkı sunmaya çalışmıştır(Üner, 2024, 10-14).

Jeopolitik olarak üç kıtanın kesiştiği bir konumda bulunan Türkiye, yalnızca bir “sınır devleti” değil, aynı zamanda krizlerin merkezine yakınlığı nedeniyle barış yapıcı roller üstlenmeye aday bir uluslararası aktördür(T.C Dış İşleri Bakanlığı, t.y). Bu bağlamda, ikinci bölümde açıklanan teorik çerçeveye uygun olarak, Türkiye’nin dış politika tercihleri, jeopolitiğinin gereği olarak realizmin güç dengesi anlayışıyla yeni bölgeselciliğin çok aktörlü diplomasi vurgusunu içeren bir stratejik yönelim izlediği söylenebilir(Schulz, Söderbaum & Öjendal, 2001; Morgenthau, 1948; Yılmaz, 2013). Her bir alt başlıkta, dönemin uluslararası ortamı, gelişen olaylar ve Türkiye’nin verdiği tepkiler analiz edilecektir.

Bu çalışmada incelenen üç tarihsel vaka olan; ‘II. Dünya Savaşı, İran–Irak Savaşı(1980-1988) ve Rusya–Ukrayna Savaşı’, Türkiye’nin dış politikasında tarafsızlık arayışları, dengeleme ve arabuluculuk gibi temel yönelimlerin tarihsel sürekliliğini ve dış politikanın dönüşümünün görülmesi bakımından tercih edilmiştir. Söz konusu analiz, karşılaştırmalı vaka incelemesi yöntemiyle

yapılandırılmış olup, bağımlı değişken olarak Türkiye'nin izlediği dış politika stratejileri (aktif tarafsızlık, dengeleme, arabuluculuk), bağımsız değişken olarak ise Türkiye'nin jeopolitik konumu ve içinde bulunduğu uluslararası/bölgesel konjonktür olduğu belirlenmiştir. Her üç vakada da Türkiye, jeopolitik konumunun getirdiği stratejik baskılar nedeniyle çatışma alanlarının doğrudan etki alanında kalmıştır. Bu durumun, Türkiye'nin dış politika tercihlerini yönlendirdiği gözlemlenmiştir. Türkiye çoğu durumda askeri çatışmanın dışında kalmayı başarmış olsa da uygulanan politikaların kapsamı, başarısı ve sürdürülebilirliği, dönemin hem uluslararası dengeleri hem de iç siyasi-ekonomik koşullarıyla şekillenmiştir.

II. Dünya Savaşı örneğinde Türkiye, Avrupa merkezli büyük bir küresel çatışmanın ortasında yer almış ve jeopolitik konumu nedeniyle hem Mihver hem de Müttefik devletlerin yoğun baskısına maruz kalmıştır (Sarıçoban, 2020, s.1763-1779). Ancak Türkiye, bu dönemde savaşa doğrudan katılmayarak hem toprak bütünlüğünü hem de rejim güvenliğini korumayı başarmıştır(Deringil, 2023, s.12-16). Boğazlar üzerindeki egemenliğini sürdürmesi ve savaş dışı kalması, savaş sonrası şekillenen yeni düzende Batı bloğuyla entegrasyonun yolunu açmıştır. Nitekim uluslararası sistemin çok kutupluluktan iki kutupluluğa evrildiği bu geçiş döneminde, Sovyetler Birliği tehdidinin artması Türkiye'yi Batı ittifakına yöneltmiş ve 1952 yılında NATO üyeliğine zemin hazırlamıştır(Sönmezoğlu, 2015, s.476-479). Bu vaka, Türkiye'nin tarafsızlık ilkesini stratejik bir dengeleme politikası çerçevesinde uygulayarak jeopolitik riskleri minimize etme becerisini gösterdiği bir örnek olarak değerlendirilebilir.

1980-1988 İran–Irak Savaşı'nda ise Türkiye, bu kez iki sınır komşusu arasında yaşanan bölgesel bir çatışmanın içinde yer almıştır. Uluslararası sistemin Soğuk Savaş'tan çıkış evresinde belirsizliğe sürüklendiği bu dönemde Türkiye, dengeleme politikası uygulamış bu bağlamda her iki tarafla da ekonomik ve diplomatik ilişkilerini sürdürerek enerji hatlarının işlemlerini ve ekonominin devam etmesini sağlamıştır(Sönmezoğlu, 2016, s.523-527). Her ne kadar savaş sürecinde iki devlet arasında arabulucu olabileceğini bildirse de arabuluculuk girişimleri sınırlı kalmıştır(Uluç, 2014, s. 110). Türkiye'nin savaş sırasında iki sınır komşusuyla ilişkileri incelendiğinde bölgesel istikrarı koruma hedefiyle bir dış politika izlediği söylenebilir(Tuncer,2015, s. 41-44).

Rusya–Ukrayna Savaşı bağlamında ise Türkiye, çok kutuplu uluslararası sistemde, NATO üyesi olmasına rağmen her iki tarafla da diplomatik temaslarını sürdürebilmiş ve aktif bir dengeleme stratejisi izlemiştir(Gözakman, 2022, s.160-166). Bu çerçevede, arabuluculuk kapasitesi belirgin biçimde öne çıkmış; BM ile iş birliği içinde yürütülen İstanbul Tahıl Koridoru Anlaşması gibi somut diplomatik kazanımlar elde edilmiştir(Candan & Halhallı, 2022, s.365). Bu son vakanın, Türkiye'nin dış politikada normatif araçları daha etkin kullandığını ve arabuluculuğun dış politika doktrininin kurumsal bir parçası hâline geldiğini gösterdiği söylenebilir(Yumuşak, 2023, s.177-179).

Bölüm sonunda ise, Türkiye'nin İran–Irak ve Rusya–Ukrayna savaşlarındaki arabuluculuk girişimleri, Jacob Bercovitch'in arabuluculuk tipolojisi, William Zartman'ın “hurting stalemate” kavramsallaştırması ve Louis Kriesberg'in zamanlama modeline göre karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Üç vaka üzerinden yapılan tarihsel analizlerin ardından, bu bölümün sonunda Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri kuramsal düzlemde de değerlendirilecektir.

3.1. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye: Küresel Savaşta Tarafsızlık ve Denge Arayışı

Tarihî olayların doğru analiz edilebilmesi için zaman sınırlarının net biçimde belirlenmesi gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı literatürde genellikle 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlatılsa da bu tarihin savaşın gerçek başlangıcını yansıtmadığını savunan tarihçiler de mevcuttur(Hobsbawm, 2023, s.46-50). Basil Liddel Hart'a göre Almanya ve İtalya'nın faşist ve yayılmacı politikaları, savaşı çok daha önce başlatmıştır. Ona göre özellikle 7 Mart 1936'da Almanya'nın Ren Bölgesi'ni işgal etmesiyle Versailles ve Locarno antlaşmalarını ihlal etmiş olmasına rağmen Batı'nın bu ihlale sessiz kalması, Hitler'in saldırgan adımlarına ve büyük savaşa zemin hazırlamıştır(Linddel Hart, 2023, 10-11).

İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerini Versailles Antlaşması'na ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar götürmek de mümkündür. Sabiha Sertel, 1919'da imzalanan Versailles Antlaşması'nın, Almanya'ya ağır siyasi ve ekonomik yükümlülükler getirdiğini, bu durum ülkede büyük bir toplumsal huzursuzluk yarattığını söyler. Bu duruma ek olarak 1929'da patlak veren ekonomik krizin Almanya'da işsizliği daha da derinleştirmesinin, sosyal yapıyı sarsarak radikal ideolojilere olan yönelimi artırmıştır olduğunu ifade eder(Sertel, 2010, s.68-69). Bu ortam, 1933'te Hitler liderliğindeki Nazi Partisi'nin iktidara gelmesinin de zeminini hazırlamıştır (Sarıçoban, 2020, s. 1756).

Eric Hobsbawm, İkinci Dünya Savaşı'nın kökenlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda aranması gerektiğini vurgular. Ona göre, savaşın galipleri olan ABD, İngiltere ve Fransa, kalıcı ve sürdürülebilir bir barış düzeni kurmayı hedeflemiş olmasına rağmen başarılı olamamışlardır. Nitekim yirmi yıl gibi kısa bir süre içinde dünya yeniden savaşa sürüklenmiştir. Hobsbawm, Versailles Antlaşması'nın kalıcı barışın temeli olamayacağının en başından beri anlaşılabilirliğini ve bu düzenlemenin aslında daha baştan başarısızlığa mahkûm olduğunu savunur. İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da kurdukları düzen ise Hobsbawm'a göre barış sağlamaktan çok uzaktır(Hobsbawm, 2023, s.44).

Başkan Woodrow Wilson tarafından önerilen Milletler Cemiyeti, yeni bir dünya savaşını engelleme aracı olarak ortaya atılmış olsa da işlevsel bir barış mekanizması olamamıştır. Daha liberal çevrelerce, Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerinden biri olarak görülen gizli antlaşmaları ortadan kaldırma

amacıyla kurulan bu yapı, uluslararası güvenlik üretme noktasında beklentileri karşılayamamıştır(Oran, 2022, s.249).

Hobsbawm'a göre Birinci Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerinde, teorik olarak diplomatik çözüm olasılığı bulunsa da savaşın dayandığı yapısal dinamikler ve dönemin siyasi atmosferi, arabuluculuk gibi barışçıl yöntemlerin uygulanmasını neredeyse imkânsız kılmıştır. Hobsbawm, savaşın başında uzlaşmanın kâğıt üzerinde mümkün olduğunu, ancak uygulamada tarafların nihai hedeflerinin topyekûn zafer olduğunu ifade eder(Hobsbawm, 2023, s.57).

Bu bağlamda Almanya'da Naziler, İtalya'da Faşistler ve Japonya'da Militarist rejim kısa süre içinde revizyonist bir blok oluşturmaya başlamışlardır. Bu ülkeler arasında revizyonist politikalara en erken yönelen ise Japonya olmuştur. Almanya'da ise 1933'te iktidara gelen Adolf Hitler'in, İkinci Dünya Savaşı'nı başlatması yalnızca altı yıl sürecektir. Bu altı yıllık süreçte yaşanan uluslararası gelişmeler, doğrudan Türkiye'yi de etkilemiş ve Türkiye'yi beklenmedik şekilde, yaklaşmakta olan büyük bir savaşın, yani küresel ölçekte bir dünya savaşının eşiğine getirmiştir(Sarıçoban, 2020, s.1768).

Bu tarihsel kırılma evresinde, Türkiye gibi jeopolitik açıdan kritik konumda yer alan devletler, büyük güçler arasında denge kurmaya yönelik temkinli politikalar izlemiştir(Oran, 2022, s.243). Avrupa ve dünya büyük bir kriz döneminden geçerken, Türkiye, Lozan Antlaşması'nın Misak-ı Milli hedeflerini tam olarak gerçekleştirememiş olmasına rağmen, bazı Avrupa devletlerinin (Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği koşulları değiştirmek isteyen revizyonist devletler) yaptığı gibi bu krizi çıkarları için kullanmaya yönelmemiştir. Uluslararası barış ve güvenliği savunurken savaş karşıtı dış politika izlediği söylenebilir(Sarıçoban, 2020, s.1757).

Fahir Armaoğlu Türkiye Devleti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politikayı ele alış biçiminin prensip temelli ve pragmatist olduğunu belirtmiştir. Atatürk'ün dış politika prensipleri; milliyetçilik, milli bağımsızlık, hümanizm(İnsanlık camiası), güvenlik politikası, muhasır medeniyetler seviyesine yükselmek(batıcılık), barışçılık, anti- emperyalizm ve anti- komünizm olduğunu söyler. Atatürk'ün, "Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa, bana ne dememeliyiz. Böyle bir hadise varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alakadar olmalıyız. Hadise ne kadar uzak olursa olsun, bu esastan şaşmamak lazımdır" sözünü aktarır. Atatürk'ün bu sözü, Türkiye'nin dış politikasının temellerinin atıldığında ufkunun ne kadar geniş olduğunu kanıtlar niteliktedir. Armaoğlu'na göre Atatürk'ün dış politikası barışseverdir. Armaoğlu'na göre bu tutum hem yüksek insanlık vasfı gereğidir hem de bu durumun Türk dış politikası açısından gerçekçi ve gerekli olduğunu görmüştür(Armaoğlu, 2023, s.13-43).

İsmail Soysal'ın ifade ettiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, yeni devlet uluslararası ilişkilerini yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Bu süreçte Türkiye, ilişkilerini

devletler hukuku çerçevesinde, özellikle eşitlik ve karşılıklılık ilkelerine uygun olarak düzenlerken, izlediği barışçıl dış politikayı da pekiştirmeye çalışmıştır. Soysal bu amaçla, 1923–1937 yılları arasında Türkiye’nin yaklaşık 26 adet dostluk anlaşması imzalandığını belirtmiştir. Bu anlaşmalarda genellikle “Dostluk”, “Tarafsızlık” ve “Güvenlik” gibi başlıklar taşımakta ve iki taraf arasında barışın ve dostane ilişkilerin temel alındığını vurgulamaktadır. Ona göre bu süreç, Türkiye’nin cumhuriyet öncesi dönemde imzaladığı 1921 tarihli Afganistan, Sovyetler Birliği, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile; 1921 Türkiye–Fransa; 1922 Türkiye–Ukrayna ve 1923 tarihli Lozan Antlaşması gibi metinlerle başlatılmış olan diplomatik açılımın bir devamı niteliğindedir(Soysal, 2020, s 245).

Türkiye, bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri hariç olmak üzere, dönemin bağımsız devletlerinin büyük çoğunluğuyla resmî diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler çerçevesinde 1925 Türkiye–Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 1926 Türkiye–İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması, 1926 Türkiye–Fransa ile (Suriye ve Lübnan konusunda) Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi, 1926 Türkiye–İngiltere ve Irak arasında Musul meselesine ilişkin Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması gibi önemli ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca 1928 Türkiye–İtalya arasında Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması da bu dönemin dikkate değer bir örneğidir(Soysal, 2020, s.253-353).

1928–1933 yılları arasında Türkiye, uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünü öngören çeşitli uzlaştırma, hakemlik ve yargı yolu anlaşmaları yapmıştır. Bu anlaşmalarda, taraflar arasında doğabilecek anlaşmazlıkların önce diplomasi yoluyla çözülmesi, bu mümkün olmazsa uzlaştırma komisyonlarına ve nihayetinde Lahey Adalet Divanı gibi yargısal mercilere başvurulması öngörülmüştür. Türkiye bu yöntemi ilk kez Lozan Antlaşması ile kabul etmiş ve genel olarak uluslararası uyuşmazlıkların diplomasi yoluyla çözümünü tercih etmiştir. İsmail Soysal’a göre, bu yaklaşım Türkiye’nin dış politikadaki barışçıl yönelimini açıkça yansıtmaktadır.

Türkiye’nin bu çerçevede uzlaştırma ve hakemlik anlaşmaları imzaladığı ülkeler arasında 1928 İsviçre, 1929 İtalya, 1929 Macaristan, 1929 Bulgaristan, 1929 Almanya, 1930 Fransa, 1930 İspanya, 1931 Yunanistan, 1931 Çekoslovakya, 1934 Belçika, 1932 İran, 1932 İsveç, 1932 Danimarka, 1932 Hollanda, 1933 Norveç, 1933 Romanya, 1933 Sırp-Hırvat ve Sloven Devleti yer almaktadır(Soysal, 2020, s.358-637).

Ayrıca Türkiye, 1928’de savaşın bir ulusal siyaset aracı olarak kullanılmasını yasaklayan Briand–Kellogg Paktı’na, 1929’da Litvinov Protokolü’ne ve 1933’te Rio de Janeiro Sözleşmesi’ne (1935’te onaylamıştır) katılmış; 1932’de Milletler Cemiyeti’ne ve 1935’te Uluslararası Adalet Divanı’na dâhil olmuştur. 1933 Londra Saldırının Tanımı Sözleşmesi, 1934 ve 1938 yıllarında Balkan Paktı ile Bulgaristan’la yapılan düzenlemeler; 1935’te Habeşistan Savaşı sonrası Milletler Cemiyeti

yaptırımlarına destek verilmesi; 1936'da İngiltere ile yapılan Akdeniz İttifakı, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve İspanya İç Savaşı'na taraf olmaktan kaçınma yükümlülüğü; 1937'de Akdeniz'de güvenliği sağlamayı amaçlayan Nyon ve Cenevre Anlaşmaları; 1937'de Mısır'la yapılan dostluk antlaşması, Hatay'ın ayrı bir siyasi varlık olarak tanınması ve nihayetinde 1939'da Türkiye'ye katılması da bu dönemin önemli dış politika gelişmeleri arasında yer almıştır(Soysal, 2020, s420-519).

Atatürk'ün vefatından sonra cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen İsmet İnönü döneminde, Türk dış politikasının temel yönelimi Atatürk döneminden çok farklı olmamıştır(İlyas & Turan, 2012, s. 322). Atatürk döneminde olduğu gibi, İnönü döneminde de Türkiye, savaş öncesi ve savaş sırasında çıkarları doğrultusunda tüm ülkelerle tarafsız ve dengeli ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu dönem boyunca, güçlü bir savunma kapasitesine sahip olmak, kendi kendine yeterliliği sağlamak, ulusal güce dayanmak ve barışı korumak için gerekirse savaşa hazır olmak gibi Atatürk'ün dış politika ilkeleri, İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk dış politikasının temel dayanakları arasında yer almıştır(Armaoğlu, 2023, 105-110).

Hüner Tuncer, İsmet İnönü'nün Dış Politikası adlı çalışmasında 10 Kasım 1938'i, "Türkiye Cumhuriyeti tarihinde hiç kuşkusuz bir dönüm noktasıdır; efsanevi bir dönemin bitiştir" sözleriyle anlatmıştır. (Tuncer, 2022, s. 9). Atatürk'ün vefatı, yalnızca Türkiye için bir liderin kaybı değil aynı zamanda dünyada da önemli bir ismin tarihe dönüşmesidir. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam adlı eserinde, Bulgar basınında çıkan "Dünya artık eskisi kadar enteresan değildir" yorumunu aktararak, Atatürk'ün küresel ölçekteki etkisine dikkat çeker. Bu gelişmenin ardından gündeme gelen en kritik soru ise yeni cumhurbaşkanının kim olacağıdır. Aydemir'e göre, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi, "şartların getirdiği adam" oluşuyla açıklanabilir. Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren Atatürk'ün yanında yer alması, Lozan Antlaşması'ndaki rolü ve özellikle yaklaşmakta olan küresel savaşın işaretleri, ona göre İnönü'yü bu tarihsel anda kaçınılmaz bir tercih hâline getirmiştir. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı'nın eşiğindeki Türkiye, yeni bir liderlik dönemine girerken bu yeni dönemde dış politika, artan jeopolitik baskılar ve uluslararası belirsizlikler içinde yeniden şekillenmeye başlamıştır(Aydemir, 2012, s.11-24).

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na giden süreçte Almanya, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında dikkatli bir diplomatik denge kurmaya çalışmışken askeri ittifaklara girmeden bu üç büyük gücü birbirine karşı dengeleme stratejisi izlemiştir(Armaoğlu, 2023, s, 126). Ekonomik olarak Almanya ile özellikle kliring sistemi üzerinden ticaret ilişkilerini geliştirirken, güvenlik açısından Batı ile yakınlaşmıştır(Albayrak, 2020 s.98). 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması, bu yönelimin göstergesi olsa da Türkiye'nin savaş yükümlülüğü altına girmemesi, tarafsızlık ilkesinden vazgeçmediğinin göstergesidir. Sovyetler Birliği'yle ise 1925'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması savaşa süresince yürürlükte kalırken böylece doğu sınırında istikrar

sağlanmaya çalışılmıştır(Armaoğlu, 2023, s.127-130). Bu dengeleme siyasetinin örnekleri arasında 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin de yer aldığı söylenebilir. Türkiye, bu sözleşmeyle Boğazlar üzerindeki egemenliğini pekiştirerek hem Sovyetler Birliği'ne karşı bir denge sağlamış hem de Batı'nın güvenliğini kazanırken, boğazlar üzerinde egemenlik hakkını da pekiştirmiştir(Meray & Olcay, 2020, s.4-8).

Benzer şekilde 1938'de Hatay'ın barışçıl yollardan ana vatan Türkiye'ye katılması da hem Fransa ile dengeli ilişkilerin bir sonucu hem de Türkiye'nin bölgesel diplomatik etkinliğin bir örneği sayılabilir(Hale, 2021, 69). Ayrıca 1934 Balkan Paketi, Türkiye'nin Nazi Almanyası'nın Balkanlar üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla bölgesel bir denge politikasıdır(Özden, 2013, s.96). Türkiye, savaş boyunca tarafsızlığını resmi olarak korumayı başarmış ve bu politikayı 1941'de Almanyaya ile imzaladığı Dostluk Paketi imzalaması ve ardından 1945'te Almanyaya'ya savaş ilan etmesine kadar dönemin güç dengelerine göre dış politika hamleleri sürdürerek esnek bir şekilde sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı boyunca fiilen çatışmalardan uzak kalan Türkiye, savaş sonrasında şekillenen yeni dünya düzeninde Batı bloğuna yönelmiş; ancak bu tercihin arka planında, savaş yıllarında uygulanan çok yönlü ve hesaplı dış politika stratejileri yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin savaş sırasındaki dış politika yaklaşımı, yalnızca "tarafsızlık" kavramıyla sınırlı değildir. Selim Deringil'e göre bu yaklaşım, geleceğe dönük stratejik hesaplar içeren, çok boyutlu ve esnek bir dış politika çizgisini yansıtmaktadır(Deringil, 2023, s.81). Böylece Türkiye'nin, ekonomik gereklilikleri ile uzun vadeli güvenlik çıkarları arasında ince bir çizgide ilerleyerek bu doğrultuda aktif fakat ihtiyatlı bir dengeleme stratejisi uyguladığı söylenebilir.

3.1.1. Uluslararası Konjonktürün Genel Görünümü

II. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde uluslararası sistem, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal ve ideolojik olarak da istikrarsız bir sürece girmiş olduğu ifade edilebilir. C. L. Shulzberger'e göre 1929'da yaşanan küresel ekonomik bunalım, yalnızca mali piyasalarda istikrarsızlık yaratmakla kalmamış, aynı zamanda halkın demokratik yönetimlere olan güvenliğini sarsarak otoriter rejimlerin yükselmesine zemin hazırlamıştır. Almanyada Nazi Partisi'nin iktidarı ele geçirmesi Avrupa'daki güç dengesini hızla sarsmıştır. Benzer biçimde İtalya'da Mussolini'nin liderliğindeki faşist yönetim ve Japonya'nın Asya-Pasifik coğrafyasındaki saldırgan yayılcılığı, Shulzberger'e göre yaklaşan savaşın yalnızca Avrupa ile sınırlı kalmayacağını işaret eden gelişmeler olmuştur(Shulzberger, 1987,s. 10-15).

1914–1915 yıllarında Papa XV. Benediktus'un çağrıları ya da tarafsız konumda kalan ABD Başkanı Wilson'un girişimleri gibi diplomatik çabaların, savaşan tarafların bu tür girişimlere siyasi meşruiyet tanımaması nedeniyle sonuçsuz kaldığı görülmüştür. Taraflar, kamuoylarını savaşa ikna edebilmek

için milliyetçi ve morali yükselten söylemler geliştirilse de tarafsızlık temelinde ilerlemesi gereken arabuluculuk süreçlerini zayıflattığı ifade edilmiştir. Hobsbawm'ın dikkat çektiği üzere, savaşın kısa sürede toplumun tüm kesimlerini içine alan bir “topyekûn savaş” biçimine dönüşmesi, dış müdahaleyle sağlanabilecek barışçıl çözümleri büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır(Hobsbawm, 2023, s.116).

I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Weimar Cumhuriyeti, Almanya’da ilk kez demokratik bir yönetime geçişi temsil etmiştir. Ancak 1919 Versailles Antlaşması ile Almanya’ya yüklenen ağır siyasi ve ekonomik yaptırımlar, Adolf Hitler’in Versay sistemini hedef alan revizyonist bir dış politika izlemesi, bu süreci büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. Özellikle yüksek savaş tazminatı, ülkede enflasyonun hızla artmasına ve ekonomik istikrarsızlığa yol açmıştır. Bu durum, milliyetçi söylemlerin toplumda karşılık bulmasına neden olurken sosyal demokratlar antlaşmanın sorumlusu olarak görülmüş ve aşırı sağın yükselmesiyle Wolfgang Kapp önderliğinde başarısız bir darbe girişimi yaşanmıştır. Almanya bu süreçte hem sağdan hem de soldan gelen otoriter eğilimlerin etkisi altında kalmıştır. Ancak savaşın kökenlerini yalnızca Almanya ile sınırlamak mümkün değildir. İtalya’nın savaş sonrası beklentilerinin karşılanmaması, İngiltere’nin savaş öncesi denge politikasını sürdürememesi, ABD’nin Milletler Cemiyeti’ne katılmaması ve Sovyetler Birliği’nin devrim nedeniyle Avrupa siyasetine mesafeli durması da II. Dünya Savaşı’na zemin hazırlayan diğer önemli gelişmeler olarak ifade edilmiştir(Yıldız, 2019, s.62-66).

İngiltere ve Fransa, yeniden olabilecek bir çatışmayı önlemek amacıyla Almanya’yı diplomatik yollarla dengelemeye çalışmış ve barışı korumaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu çabalar kapsamında, 1924 tarihli Dawes Planı ile Almanya’nın savaş tazminatları yeniden yapılandırılarak ekonomik istikrar sağlanmış; 1925’te imzalanan Locarno Antlaşmaları ise Almanya’nın uluslararası sisteme entegrasyonu ve Fransa’nın güvenliğinin sağlanması açısından önemli bir adım olmuştur. 1922 Washington Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Konferansı, özellikle Japonya ve ABD arasındaki donanma rekabetini sınırlamayı amaçlamış ve bu çerçevede Pasifik’teki güç dengesi geçici olarak korunmuştur. 1930’da Londra’da devam eden görüşmelerle bu sınırlamalar pekiştirilmiştir ancak denizlerde silahlanma başlamıştır. Tüm bu diplomatik girişimlere rağmen hem Almanya’nın revizyonist talepleri hem de büyük güçler arasındaki güvensizlik ortamı, bu girişimlerin kalıcı bir barış sağlayamamasına neden olurken II. Dünya Savaşı’na zemin hazırlamıştır(Oran, 2022, s.240-255).

Bu dönem, Eric Hobsbawm tarafından 20. yüzyılı bir “felaketler çağı”na dönüştüren en kritik eşiklerden biri olarak tanımlanır. Ona göre 1930’ların sonuna gelindiğinde dünya düzeni, bir yanda liberal kapitalist modelin meşruiyetini kaybettiği, diğer yanda ise totaliter ve militarist ideolojilerin güç kazandığı iki uç arasında sıkışmıştır (Hobsbawm, 2023, s. 123). Barışın korunmasını amaçlayan

uluslararası kuruluşlar ise daha önce de belirtildiği nedenlerden dolayı bu sarsıntılar karşısında etkisiz kalmıştır. Nitekim Almanya'nın 1936'da Ren bölgesine asker çıkarması, 1938'de Avusturya'yı ilhak etmesi ve aynı yıl Münih Anlaşması çerçevesinde Südetler bölgesini işgal etmesi, Milletler Cemiyeti'nin ne denli işlevsiz olduğunu ortaya koymuştur(Sertel, 2010, s.47).

Henry Kissinger, bu süreçte Batılı devletlerin en büyük hatasının, agresif politikalar izleyen aktörlere karşı fazla ödün verici bir yaklaşım sergilemeleri olduğunu belirtir. Özellikle Münih Anlaşması'nın, Hitler'in yayılmacı hedeflerini frenlemekten ziyade, Almanya'nın stratejik manevra alanını genişlettiğini ve Doğu Avrupa'daki dengeyi bozduğunu vurgular. Kissinger'a göre bu dönem, uluslararası düzenin çöküşü anlamına gelirken savaşın önlenemeyecek şekilde yaklaşmakta olduğunu göstergesidir (Kissinger, 2023, s. 386–390). Bu bağlamda hem Hobsbawm hem de Kissinger savaşın önlenemeyeceği konusunda hemfikir gözükmektedir.

Nitekim 1930'lu yıllar, Almanya, İtalya ve Japonya'nın izlediği saldırgan yayılmacı politikaların küresel çatışmanın temellerini attığı bir dönem olmuştur. Japonya, 1931'de Mançurya'yı, 1937'de ise Çin'i işgal ederek Asya-Pasifik bölgesinde genişleme stratejisini tatbik etmeye başlamıştır(Shulzberger, 1987, s. 12). İtalya ise 1935'te Habeşistan'ı (Etiyopya), 1939'da Arnavutluk'u işgal ederek Akdeniz'deki nüfuz alanını genişletmiştir. Almanya, 1938'de Avusturya'yı ilhak etmiş (Anschluss) ve 1939'un başında Çekoslovakya'yı işgal ederek revizyonist politikalarını sürdürmüştür. 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Molotov-Ribbentrop Paktı ile taraflar karşılıklı saldırmazlık taahhüdünde bulunmuş ve Doğu Avrupa'nın paylaşımı gizli protokollerle karara bağlanmıştır. Bu mutabakatın ardından Almanya 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmiş, Sovyetler ise 17 Eylül'de Polonya'nın doğusuna girmiştir(Armaoğlu, 2024, 177-230). Bunun üzerine İngiltere ve Fransa 3 Eylül 1939 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmiş ve İkinci Dünya Savaşı resmen başlamıştır. Savaşın küresel boyut kazanmasında dönüm noktası, Japonya'nın 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor'daki Amerikan deniz üssüne düzenlediği saldırı olmuştur. Bu gelişme sonrasında Amerika Birleşik Devletleri resmen savaşa katılmıştır (Yıldız, 2019, s. 67). Bu gelişmeler, devletlerin güvenlik ve çıkarlarını maksimize etme yönündeki hamlelerinin, uluslararası sistemde büyük ölçekli çatışmaları nasıl tetikleyebileceğine dair örnek teşkil etmektedir.

Askeri strateji açısından dönemi değerlendiren Basil Liddell Hart ise Hitler'in "Blitzkrieg" yani yıldırım savaşı doktrinini uygulayarak klasik savaş anlayışını kökten değiştirdiğini belirtir. Ona göre bu strateji hem hız hem de psikolojik baskı ile düşmanı kısa sürede teslim alma esasına dayanmakta ve bu yaklaşım, geleneksel savunma planlarını geçersiz kılmaktaydı. Hart ayrıca, İngiltere ve Fransa'nın savaş ilan etmelerine rağmen Polonya'ya zamanında etkili bir yardım ulaştıramamalarını, savaşın başındaki önemli stratejik başarısızlıklardan biri olarak değerlendirir (Liddell Hart, 2023, s. 45–49).

Büyük güçlerin giderek sertleşen bir çatışma ortamına sürüklendiği bu dönemde, Türkiye kendi güvenliğini koruma ve savaşa dâhil olmama yönünde istikrarlı bir dış politika benimsemiştir. Selim Deringil'in de ifade ettiği üzere bu politika, yalnızca pasif bir bekleyiş stratejisi değil; çevresel tehditleri dengelemeye çalışan, büyük güçler arasında diplomatik hareket alanı oluşturmaya yönelik bir aktif tarafsızlık anlayışıydı(Deringil, 2023, s. 12–14). Türkiye, savaş süresince hem Sovyetler Birliği ile hem de Batılı devletlerle ilişkilerini aynı anda yürüterek denge kurmayı başarmıştır.

İsmet İnönü'nün dış politika yaklaşımı, özellikle savaş yıllarında sergilediği titizlik ve ihtiyatlı tutumla dikkat çekmektedir. Faruk Sönmezoğlu'nun aktardığına göre İnönü, 1966 yılında kendisiyle yapılan bir mülakatta, savaş döneminde benimsediği temel ilkenin “başlangıçta yapılacak bir hatanın düzeltilmesinin çok zor olacağı” düşüncesine dayandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, her an değişen uluslararası konjonktürü yakından takip eden İnönü, Türkiye'yi savaştan uzak tutabilmek adına zaman kazanma, riskli kararları gerekçelerle erteleme ve zorunlu durumlarda en az zarar verecek tavizleri verme stratejisini benimsemiştir (Sönmezoğlu, 2015, s. 400).

Bu dış politika tercihinin arkasında sadece jeopolitik konum değil, doğrudan güvenlik endişeleri de belirleyici olmuştur. Mussolini yönetimindeki İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki askeri hareketliliği, Nazi Almanyası'nın Balkanlar'a yönelik yayılmacı ilgisi ve Sovyetler Birliği'nin Karadeniz üzerinden kurduğu baskı, Türkiye'nin üç farklı cepheden tehdit algılamasına yol açmıştır. Mehmet Gönlübol'a göre Türkiye bu dönemde klasik “denge siyaseti” çizgisinde kalmış, savaşın maliyetinden uzak durmayı temel strateji haline getirmiştir (Gönlübol, 2000, s. 157–159).

Türkiye'nin savaş dışı kalma politikası, yalnızca güvenlik kaygılarıyla değil, aynı zamanda ekonomik gerçekliklerle de şekillenmiştir. 1930'ların sonuna gelindiğinde, Türkiye henüz sanayileşmesini tamamlayamamış; dış ticareti clearing anlaşmalarıyla sınırlı yürüten, kendine yeterlilik ilkesini benimseyen bir ekonomik yapı içindeydi. Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nde dile getirdiği üzere, “Yeni Türkiye Devleti bir iktisat devleti olacaktır.” Bu anlayış, savaş koşullarında ekonomik dayanıklılığı dış politika kararlarının ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir(Deringil, 2023, s.47). Baskın Oran'a göre uzun yıllardan beri savaştan ve yorgun düşen Türk ordusunun bu denli büyük bir savaşa girmesi devlet adamlarınca riskli bulunuyordu. Bununla birlikte seferbelik ilan edilmiş ve eğer bir saldırı olursa her an savaşa girilecekmiş gibi hazırlık yapılmıştır(Oran, 2022, s.394)

Savaşın başından itibaren Türkiye hem İngiltere hem de Almanya ile yaptığı anlaşmalar sayesinde çatışmanın dışında kalmayı başarmıştır. 1939'da İngiltere ve Fransa ile imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması ile 1941'de Almanya ile yapılan Dostluk ve Saldırmazlık Paktı, bu diplomatik manevraların somut örnekleridir(Özden, 2013, s.97). Deringil'e göre bu tür ikili anlaşmalar, Türkiye'nin aktif tarafsızlık siyasetini sürdürmesinde etkili araçlar olmuştur. Bu tarafsızlık

politikasının sürdürülebilir olabilmesi için yalnızca diplomatik denge değil, aynı zamanda askeri caydırıcılık da gerekliydi. Bu nedenle Türk ordusu seferber edilmiş, sınırlar güçlendirilmiş ve Türkiye, savaşın dışında kalsa da savaşa hazır bir görüntü sergilemiştir (Deringil, 2023, s. 28–30).

1939–1945 dönemi, yalnızca küresel güçler arası rekabetin değil, Türkiye’nin kendi bölgesel ve iç dengelerini gözeterek yürüttüğü çok boyutlu dış politikanın da anlaşılması gereken bir dönemdir (Al, 2014, s.100-101). Türkiye, bu süreçte klasik anlamdaki tarafsızlığın ötesine geçerek, koşullara uyum sağlayan esnek bir denge politikası benimsemiştir ve bu yaklaşım, Soğuk Savaş sonrasında Batı bloğuyla kuracağı ilişkilerin de zeminini oluşturmuştur (Armaoğlu, 2023, s.208).

3.1.2. II. Dünya Savaşında Türkiye’nin Uyguladığı Dış Politika ve Sonuçları

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’i yok edilmek istenen asırlık imparatorluğun içinden yeniden dirilen bir devlettir (Sander, 2016, s.321). Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünün ardından, Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı ağır yıkım ve toplumsal travma ortamında inşa edilmiştir. Bu savaş, yalnızca siyasi haritaları değil, aynı zamanda uluslararası güç dengelerini de kökten değiştirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Eric Hobsbawm tarafından, dönemin koşulları gereği sıfır toplamı bir mücadele olarak değerlendirilmiştir; ona göre taraflardan biri kazanırken diğeri kesin bir yenilgiyle karşı karşıya kalacaktır (Hobsbawm, 2023, s.139). Adem Çalışkan’ın aktardığına göre, Düyun-u Umumiye’nin İngiliz Dainler Vekili Adam Block’un 1914’te yaptığı değerlendirme, Osmanlı Devleti’nin karşı karşıya olduğu çıkmazı açıkça ortaya koymaktadır. Block’a göre, “Eğer Almanlar savaşı kazanırsa Osmanlı Devleti Almanların sömürgesi olur, eğer İngilizler kazanırsa Osmanlı mahvolur.” Bu ifade, Osmanlı için savaşın ne derece büyük bir varoluşsal risk barındırdığını gözler önüne sermektedir (Çalışkan, 2024, s. 1951).

N. Fahri Taş’ın çalışmasına göre Osmanlı Devleti, tarihsel olarak en geniş sınırlarına ulaştığı dönemde yaklaşık 6.978.356 kilometrekarelik bir toprak alanına ve bunun iki katından fazla bir etki alanına, yani 16.150.000 kilometrekarelik bir nüfuz coğrafyasına sahipti. Ancak ardı ardına gelen savaşlar, siyasi çözümler ve toprak kayıpları sonucunda bu geniş imparatorluk coğrafyası büyük ölçüde daralmış; Türkiye Cumhuriyeti’nin bugünkü sınırları ise 814.578 kilometrekareye inmiştir. Taş böylece; Osmanlı Devleti’nden, Cumhuriyet’e geçiş sürecinde toplamda 6 milyonu aşkın kilometrekarelik bir toprak kaybı yaşandığını belirtmiştir (Taş, 2018, s.25).

Bu kayıplar ışığında, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin savaş dışı kalma yönündeki stratejik tercihi daha iyi anlaşılmaktadır (Çalış & Söker, 2019, s.452). Sina Akşin, Sevr Anlaşması’nın yarattığı felaketi doğrudan yaşamış bir lider olarak Atatürk’ün, benzer bir durumu tekrar yaşamamak adına

Türkiye’yi uluslararası alanda ihtiyatlı ve barışçıl bir çizgiye yönlendirdiğini belirtmektedir. Ona göre, bu yaklaşım, Cumhuriyet’in dış politikada temel aldığı “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesinin tarihsel ve stratejik gerekçesini oluşturmuştur (Akşin, 2023, s. 217).

Bu bağlamda demografik veriler de bu kırılmayı yansıtmaktadır. Osmanlı’da 1881–1893 yılları arasında gerçekleştirilen kapsamlı nüfus sayımı sonucunda toplam nüfus 39 milyona yakın olarak kaydedilmiştir. Ancak 1906 yılında bu sayı 20.884.630’a, 1914 yılında ise 18.520.016’ya gerilemiştir. Bu düşüşte özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nın etkisi belirleyici olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış ve Türkiye sınırları içindeki nüfus 13.648.270 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler, yalnızca savaşlar değil; zorunlu göçler, bölgesel kopuşlar ve kitlesel nüfus hareketlilikleri nedeniyle, yaklaşık çeyrek asırlık dönemde 25 milyona yakın nüfus kaybı yaşandığını ortaya koymaktadır (Taş, 2018, s.23-30). Böylesine ağır bir insan ve toprak kaybına uğramış bir devletin, kısa süre içinde yeni bir dünya savaşına dahil olmayı tercih etmemesi son derece anlaşılır bir stratejik yönelim olduğu söylenebilir.

Nitekim II. Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’ya saldırmasıyla başlamış; İngiltere ve Fransa’nın bu saldırıya karşılık vermesiyle küresel bir boyut kazanmıştır. Altı yıl süren savaşta yaklaşık 40 milyon insan yaşamını yitirmiş, milyonlarcası fiziksel ve psikolojik olarak zarar görmüştür. Beş milyondan fazla kişi ise toplama kamplarında sistematik biçimde öldürülmüştür. II. Dünya Savaşı, kapsamı, yol açtığı yıkım ve insan hakları ihlalleri bakımından modern tarihin en büyük ve en yıkıcı silahlı çatışmalarından biri olarak değerlendirilmektedir (Yıldız, 2019, s. 63).

İkinci Dünya Savaşı boyunca devleti yönetenlerin aldıkları kararlar Türkiye’nin dış politika stratejilerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Dönemim karar alıcıları, I Dünya Savaşı’ndan kalan deneyimle hareket etmişler ve genel politika ülkeyi savaş dışı tutmak olmuştur (Deringil, 2023, s.13). Atatürk’ün vefatından sonra Şevket Süreyya Aydemir’in aktardığına göre ortak bir uzlaşıyla yeni cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuştur. Aydemir’e göre İnönü şartların getirdiği bir adamdır (Aydemir, 2024, s.65). Atatürk dönemi dış politikası ile İnönü dönemi arasında tarihsel bir süreklilik bulunmaktadır ve her iki dönemde de dış politika temel olarak barışçıl, dengeleyici ve temkinli bir çizgide şekillenmiştir.

Ahmet İlyas ve Orhan Turan’a göre, Millî Şef unvanıyla Türkiye’yi yöneten İsmet İnönü’nün İkinci Dünya Savaşı sırasında benimsediği siyaset, askerî stratejinin temel ilkelerinden biri olan “ölçülülük” anlayışına dayanmaktadır. Bu çerçevede, Millî Şef dönemi dış politikasında sergilenen tutum, İnönü’nün dengeli ve temkinli liderlik tarzının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (İlyas & Turan, 2012, 321). Aşağıdaki tablo dönemin yöneticilerini göstermektedir.

Tablo 6: 1939-1950 Yılları Arasında Görev Yapan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dış İşleri Bakanları

YILLAR	CUMHURBAŞKANI	BAŞBAKAN	DIŞİŞLERİ BAKANI
1939-1950	İsmet İnönü	Refik Saydam (1939-1942) Şükrü Saraçoğlu (1942-1946) Recep Peker (1946-1947) Hasan Saka (1947-1949) Şemsettin Günaltay (1949-1950)	Şükrü Saraçoğlu (1939-1942) Numan Menemencioğlu (1942-1944) Hasan Saka (1944-1947) Necmettin Sadak (1947-1950)

Kaynak: (Oran, 2022, s385).

Şevket Süreyya Aydemir'in aktarımına göre, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının ardından, yeni devlet başkanı olarak yaptığı ilk değerlendirme yaklaşmakta olan küresel savaşa odaklanmıştır. İnönü, 1938'in son günlerinde iç ve dış siyaseti değerlendirirken, ona göre öncelikli meselenin Türkiye'yi bu yaklaşan fırtınadan uzak tutmanın yollarını aramak olduğunu belirtmiştir. Aydemir'in anlatımına göre, İnönü'nün görevdeki ilk değerlendirmesi; 'Sovyetlerle ilişkiler "gölge", Nazilerle ilişkiler "şüpheli", Batı ile ilişkiler ise "temelsiz"di. Ülke içinde ise toplumun huzur ve güven ortamına ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Ekonomik alanda ise 1930'dan sonra bir kalkınma planı uygulamaya konmuştu; ancak bu planın sonuçları henüz belirginleşmemiştir' şeklinde olmuştur(Aydemir, 2024, s.80).

II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da hızla yayılmasıyla birlikte Türkiye, kendisini daralan bir diplomatik alanın içinde bulduğu görülmüştür. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlaması ve İngiltere'nin 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmesiyle birlikte uluslararası sistemde keskin bir kutuplaşma ortaya çıkmıştır Ankara yönetimi, savaşın tarafı olmadan hem Müttefiklerle hem de Mihver bloğuyla ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır(İlyas & Turan, 2012, s.322)

İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgali, Türkiye'yi daha somut güvenlik garantileri aramaya yöneltmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihinde imzaladığı Üçlü İttifak Anlaşması, savaş dışı kalma yönündeki stratejinin en dikkat çekici ve tartışmalı adımlarından biri olmuştur. Anlaşmaya göre Türkiye, söz konusu iki ülkeyle dayanışma içinde olacağını taahhüt etmiş ancak bu taahhüdün geçerliliği, Türkiye'nin doğrudan bir saldırıya uğraması şartına bağlanmıştır (Gönlübol, 2000, s. 161).

Üçlü İttifak Anlaşması'na göre, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalma politikasını sürdürmesine imkân tanıyan, ancak olası tehditlere karşı güvence sağlayan bir düzenlemedir. Anlaşmaya, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmesini önlemek amacıyla, bu yönde bir çatışma çıkması hâlinde tarafsız kalabilmesini öngören bir madde eklenmiştir. Ayrıca, bir Avrupa devleti Türkiye sınırına (örneğin Yunanistan veya Bulgaristan üzerinden) ulaşırsa, İngiltere ve Fransa Türkiye'ye tüm güçleriyle yardım etmeyi taahhüt etmiştir. Bu askeri iş birliğinin yanı sıra İngiltere ve Fransa; Türkiye'ye savaş malzemesi tedariki için 25 milyon sterlinlik kredi, 16 milyon sterlinlik külçe altın ve 3,5 milyon sterlinlik transfer kredisi sağlamayı kabul etmiştir(Tuncer, 2022, 41). Arzu Al'ın aktardığına göre Türkiye bu anlaşmaya katılarak anti-revizyonist Avrupalı devletlerle usulen iş birliği yapacağını belirtmiştir(Al, 2014, 88). Selim Deringil de bu anlaşmanın bazı tarihçiler tarafından Atatürk dönemi dış politikasından uzaklaşıp Batı yanlısı bir tutum izlendiği şeklinde tartıma yarattığını ifade etmiştir(Deringil, 2023, s.28).

Türkiye'nin askeri kapasitesinin henüz yetersiz olduğu bir dönemde yapılan bu anlaşma, fiilen savaşa girmeden Müttefikler nezdinde güven tesis etmeye dönük bir dış politika manevrası olarak değerlendirilebilir. Nitekim Selim Deringil'in aktardığı İngiliz diplomatik raporlarına göre, savaşın başında Türk ordusunda 22 tümen bulunmasına rağmen, mekanizasyon seviyesinin oldukça düşük olduğu, tank ve zırhlı araç eksikliğinin bulunduğu belirtilmiştir. 1937 itibarıyla Hava Kuvvetleri'nde yer alan 131 uçağın yalnızca yarısının çağdaş olduğu aktarılmış, bu uçakların büyük kısmının Polonya, ABD ve Almanya menşeli olduğu ve yaklaşık 300 eğitimli pilotun bulunduğu ifade edilmiştir. Donanmanın ise ordunun en zayıf unsuru olduğu dile getirilmiştir. Buna göre filoda yalnızca Yavuz zırhlısı, dört muhrip ve beş denizaltı yer almaktadır. Tüm bu göstergeler, Türkiye'nin askeri kapasitesinin büyük ölçekli bir savaşa doğrudan müdahalesi için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır(Deringil, 2023, s. 100).

Ancak savaşın seyri değiştikçe bu ittifakın anlamı da zayıflamıştır. 1940 yılında Fransa'nın Almanya tarafından işgal edilmesi ve İngiltere'nin yalnız kalması, Türkiye üzerindeki diplomatik baskıyı azaltmamış aksine, İngiltere'nin Ankara'yı savaşın aktif bir tarafı yapma yönündeki girişimlerini daha da artırmıştır(Akşin, 2023, s.254-255).

Bu dönemde, Türkiye'ye askeri ve ekonomik destek vaat edilirken aynı zamanda diplomatik düzeyde baskı kurulmuştur(Meydan Larousse, 1975, Cilt 1, s.64). Selim Deringil, Türkiye'nin izlediği bu politikayı, “dışarıya barışçıl bir görünüm sergilerken içeride kapsamlı bir savunma hazırlığı sürdüren bir tür sigorta poliçesi” olarak nitelendirmektedir(Deringil,2023,s.12). Türkiye, bir yandan Müttefiklerin desteğini tamamen kaybetmeden hareket etmeye çalışırken, diğer yandan Mihver devletlerini de doğrudan karşısına almaktan kaçınmıştır(Aydemir, 2024, s.238). Bu süreç, Türkiye'nin

klasik denge siyasetini, aktif tarafsızlık bağlamında yeniden tanımlandığı bir dönem olmuştur (Teke, 2022, s.254).

1941 yılı itibarıyla Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde dikkat çeken gelişmeler yaşanmıştır. Nazi Almanyası'nın Balkanlar üzerinden Türkiye sınırlarına yaklaşması ve Sovyetler Birliği'ne karşı başlatmayı planladığı Barbarossa Harekâtı öncesinde, iki ülke 18 Haziran 1941 tarihinde bir "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması" imzalamıştır (Özden, 2013, s.98). Bu anlaşma, Türkiye'nin hem kendi güvenliğini koruma hem de Sovyet tehdidine karşı bir denge unsuru yaratma çabalarının somut bir ifadesidir (Teke, 2022, s.259). Almanya ile doğrudan sınır komşusu hâline gelen Türkiye, bu antlaşmayla olası bir çatışma ortamından uzak durmayı hedeflemiştir. Almanya, bu süreçte Türkiye'ye çeşitli taleplerle baskı uygulamış ve özellikle Sovyetler'e karşı yürüteceği savaşta Türkiye'yi geçiş yolu olarak kullanmak istemiştir. Ancak İsmet İnönü, 12 Mart 1941 tarihinde Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede aracılığıyla Hitler'e verdiği yanıtta şu ifadeleri kullanarak: "Türkiye, toprak bütünlüğüne, şu veya bu devlet grupları arasındaki siyasi-askeri ortaklıklar açısından bakamaz ve dokunulmaz nitelikteki kutsal hakkının bir yabancı ülkenin zafer amacı bakımından değerlendirilmesi kabul edilemez. İşte bu sebeptir ki, vatan topraklarına karşı girişilecek her saldırıya karşı koymak azmindedir" diyerek bu baskılara karşı çıkmıştır (Meydan Larousse, 1975, Cilt 2. 310). Aynı yıl Berlin'e gönderilen "iyi niyet mektubu" da bu tarafsızlık siyasetinin simgesel bir devamı olarak yorumlanmıştır (Sarıçoban, 2020, s.1760).

Bu süreçte Sovyetler Birliği ile ilişkiler ise giderek daha karmaşık bir hâl almıştır. Almanya'nın Sovyet topraklarına saldırması, Türkiye açısından yeni bir tehdit düzlemi yaratmıştır. Özellikle savaşın ilerleyen yıllarında Sovyet yönetiminin Türkiye üzerindeki talepleri (Boğazların statüsünün yeniden düzenlenmesi, Kars ve Ardahan'ın iadesi gibi) Ankara'nın tarafsızlık çizgisini yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur (Üner, 2024, s.52). Her ne kadar 1925 tarihli Türkiye-Sovyetler Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması yürürlükte kalmaya devam etse de Stalin'in savaş sonrası için bölgesel hesapları Türkiye'yi Batı'ya daha fazla yakınlaştırmıştır (Akşin, 2023, s.237). Selim Deringil'in ifadesiyle Türkiye, bu dönemde her iki güçten de uzaklaşmadan, "çift yönlü tehdidin farkında olarak, dikkatli bir denge siyaseti yürütmeyi başarmıştır" (Deringil, 2023, s. 33–34).

Bu duruma 24 Şubat 1942'de Ankara'da yaşanan diplomatik bir kriz somut bir örnek olabilir. O tarihte, Almanya'nın Büyükelçisi Franz von Papen'e Ankara'da düzenlenen suikast girişiminde aracı ağır hasar almış, kendisi ise saldırıdan sağ kurtulmuştur. Olay yerinde Sovyetler Birliği'nin Ankara Elçiliği'ne mensup iki kişi Kornilov ve Pavlov, suçüstü yakalanmış ve Türk adli makamlarınca tutuklanmıştır. Bu gelişme, Sovyetler ile Türkiye arasında ciddi bir diplomatik gerilime yol açmış ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov protestolar göndererek bu iki kişinin serbest bırakılmasını istemiştir. Bu olaydan sonra Molotov Türk yetkililere Trabzon ve Hopa'da sığınaklar inşa edildiğine dair

haberler aldıklarını bildirerek Türkiye'nin savaşa Almanya'nın yanında girme hazırlığı içinde olup olmadığını sorgulamıştır (Meydan Larousse, 1975, Cilt 1, s.64-65). Türkiye'nin resmî olarak savaşa katılmamasına rağmen, savaşın sıcak etkilerinin doğrudan ülke topraklarında hissedildiğine işaret eden bu olay, tarafsızlık politikasının ne denli hassas dengeler üzerinde yürütüldüğünü göstermektedir.

Bu dönemde Türkiye üzerindeki baskılar yalnızca Almanya veya Sovyetler ile sınırlı kalmazken, ABD'nin de aktif olarak Ankara'yı savaşın içine çekmek üzere Sovyetlerle koordineli bir diplomasi yürüttüğü görülmektedir. 4 Haziran 1943 tarihinde Başkan Roosevelt'in Stalin'e gönderdiği çok gizli ibareli bir mesajda, "Türkiye'nin savaşa aktif veya pasif bir müttefik olarak katılması için hazırlık çalışmalarının yapılması" yönünde bir öneride bulunmaktadır (SSCB Dışişleri Bakanlığı, 1981, s. 67, Belge No. 90). Bu mesaj, Müttefiklerin Türkiye'yi kendi safında savaşa çekmek için ortak bir plan geliştirdiğini yansıtırken, savaşın jeopolitik seyrinde Türkiye'nin stratejik konumuna verilen önemi de vurgulamaktadır.

18 Mart 1944'te Roosevelt, Stalin'e gönderdiği bir başka mesajda ise, Türkiye'den Almanya'ya gönderilen krom cevherinin "Almanya için öneminden çok etkilendiğini" belirterek, bu konuda bizzat İnönü'ye uçakla mektup gönderdiğini ifade etmiştir. Roosevelt, Stalin'e hitaben "Krom ikmallerinin nasıl durdurulabileceğini en iyi siz bilirsiniz" ifadesini kullanarak, Sovyetler Birliği'nin bu süreci yönlendirmesi yönünde bir beklenti ortaya koymuştur (s. 111, Belge No. 178). Stalin ise 20 Mart 1944 tarihli cevabında, bu önerilerin olumlu sonuç vereceği konusundaki umudunun sınırlı olduğunu belirtmekle birlikte, "yine de yapılmasının tam zamanı olduğunu" vurgulamıştır (s. 112, Belge No. 179). Bu yazışmalar, büyük güçlerin Türkiye'yi savaşa çekme çabalarının hem askeri hem de ekonomik araçlarla eş zamanlı yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

İtalya ile ilişkiler de savaş öncesindeki gerilimin bir uzantısı olarak devam etmiştir. Mussolini'nin On İki Ada ve Rodos'taki askeri tahkimatı, Türkiye'nin güneybatı hattı için doğrudan bir güvenlik sorunu olarak algılanmıştır. Ayrıca Mussolini'nin Türkiye'yi Balkanlar'daki nüfuz alanı içinde görme isteği, Ankara tarafından dikkatle izlenmiştir. Türkiye bu süreçte İtalya'yla doğrudan bir gerilim yaşamamaya özen göstermiş, provokatif söylemlerden kaçınmış ancak aynı zamanda askeri kapasitesini artırarak caydırıcılığını güçlendirmiştir. Yeter Mengeş'e göre, İtalya başlangıçta Türkiye'yi kendi yanına çekmeye çalışmış, bunda başarısız olunca tehditkâr bir dış politika izlemeye yönelmiştir (Mengeş, 2020, s. 253-255).

Diğer taraftan, II. Dünya Savaşı boyunca Müttefikler de Türkiye'yi savaşa dâhil etmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 1943'te Churchill ile İnönü'nün Adana'da yaptığı görüşmede ve aynı yıl Kahire Konferansı'nda Roosevelt'in de katılımıyla bu talep yinelenmiştir. Ancak İnönü, Türkiye'nin yeterli askerî ve ekonomik güce sahip olmadığını belirterek savaş dışı kalmayı sürdürmeye gayret

etmiştir. Nihayetinde 1945'te Yalta Konferansı'nda yapılan dolaylı baskıların ardından Türkiye, Almanya'ya sembolik bir savaş ilanında bulunarak Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yer almıştır(Armaoğlu, 2024, s.291).

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin izlediği dış politika, aktif tarafsızlık ilkesine dayalı çok boyutlu bir denge stratejisine dayanmıştır. Ankara, bir taraftan savaş dışı kalma hedefini korurken aynı zamanda hem Müttefiklerle hem de Mihver bloğuyla diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür. Hüner Tuncer'e göre, bu esnek tutumu, savaş sonrasında Batı bloğunun güvenilir bir ortağı olarak kabul edilmesinin önünü açmıştır (Tuncer, 2022, s. 102) Her ne kadar Türkiye fiilen savaşa katılmamış olsa da ekonomik, siyasal ve askerî yansımalar açısından savaşın etkilerinden tamamen bağımsız kalamamıştır(Deringil, 2023, s. 58)

Dönemin gazeteleri incelendiğinde, savaşın seyrine bağlı olarak Türkiye'nin tarafsızlık politikasını sürdürmesinin giderek zorlaştığı görülmektedir. Nisan 1944 tarihli Cumhuriyet gazetelerinde 3 gün arayla yer alan haberler, Türkiye'nin artan uluslararası baskılar karşısında nasıl bir diplomatik manevra alanı oluşturmaya çalıştığını somut biçimde belgelemektedir.

13 Nisan 1944 tarihli haberde, Londra'da tarafsız devletlere yönelik müttefik baskılarının gündeme geldiği ve Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un beyanatta bulunduğunu, bazı İsveç gazetelerinin bu girişimleri "Hull tarafından yapılmış bir şantaj" olarak nitelediği aktarılmaktadır(Cumhuriyet, 1944, Nisan 13). Bu durum yalnızca Türkiye'nin değil, tüm tarafsız ülkelerin giderek artan dış baskılarla karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

14 Nisan 1944 tarihli haberde ise, Hull'un tarafsız ülkeler olan Türkiye, İsveç ve İspanya ile Almanya'ya yönelik ticari ilişkilerin sonlandırılması amacıyla müzakereler yürütüldüğünü açıklaması dikkat çekicidir. Aynı gün, İngiltere'nin Türkiye'den Almanya'ya yapılan krom ihracatının derhal durdurulmasını istediği de yine Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Bu talepler, tarafsızlığın yalnızca hukuki bir statü değil, aynı zamanda diplomatik pazarlık konusu hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca aynı sayının başka bir haberinde, Alman ordusunun Kırım Muharebesi'nde Sovyetler karşısında ağır bir yenilgi aldığı belirtilmiştir(Cumhuriyet, 1944, Nisan 14). Bu gelişme, savaşın gidişatının artık Almanya aleyhine döndüğüne işaret etmiş ve Türkiye'nin tarafsızlık siyasetini yeniden değerlendirme ihtiyacını artırdığı görülmektedir. Nitekim 15 Nisan tarihli haberde Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun, "maddi imkânlarımız dâhilinde müttefiklere her surette yardım etmemiz harici siyasetimizin icabıdır" şeklindeki açıklaması, Türkiye'nin giderek Batı bloğuna yaklaştığını ve denge politikasında belirgin bir yönelme yaşandığını göstermektedir(Cumhuriyet, 1944, Nisan 15). Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin hem Mihver hem de Müttefik Devletlerle yürüttüğü

ilişkilerin ne denli karmaşık olduğunu, tarafsızlık stratejisinin ise savaşın ilerleyen dönemlerinde giderek daha esnek ve koşullara uyum sağlayan bir dış politika çizgisine dönüştüğünü göstermektedir.

Tablo 7: II. Dünya Savaşı ve Çift Kutuplu Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	Enflasyon	TL/Dolar Kuru	GSMH (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Dış Borç (Milyon \$)	Doğrudan Yabancı Sermaye (Milyon \$)
1939	15.2	1.28	1.890	98	112	82	1.5
1945	54.6	1.35	2.300	65	140	215	0.8
1950	3.1	2.80	3.100	263	287	278	5.2
1955	12.8	5.00	4.600	342	462	543	18.7
1960	20.4	9.00	6.900	321	593	1.025	32.1

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturuldu (Boratav, 2010; Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1973; Pamuk, 2018; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB], 1940-1960; Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı [TCHMB], 2018; Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012) (Fiyatlar nominal olup, dönemsel istatistikler yuvarlanmıştır)

Ekonomik açıdan Türkiye, savaş yıllarında belirgin bir biçimde içe kapalı ve korumacı bir çizgi izlemiştir. “Millî iktisat” anlayışı daha da belirginleşirken Atatürk’ün “Yeni Türkiye Devleti bir iktisat devleti olacaktır” sözü, dönemin iktisat politikalarının temel referansı hâline geldiği gözlemlenmiştir. Ancak korumacı yaklaşım, savaş ekonomisinin getirdiği baskılar altında zayıflamış ve 1945’e gelindiğinde kişi başına düşen millî gelir, 1939 seviyesinin ancak sınırlı ölçüde üzerine çıkabilmiştir (Deringil, 2023, s. 75).

Murat Metinsoy’a göre, II. Dünya Savaşı döneminde (1942–1945) sanayi ve ticaretin finansmanında kullanılan banka kredilerinin reel değerinde düşüş yaşanmıştır. Bu gerilemenin temel nedeni olarak yüksek enflasyon olduğu ifade edilmektedir. Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde 1945’e gelindiğinde enflasyonun arttığı gözlenmektedir (Bkz. Tablo 6). Metinsoy enflasyonun, hükümetin artan savaş ve savunma harcamalarını karşılamak amacıyla sık sık para basmasından kaynaklandığını

belirtilmektedir. Artan mali yük karşısında devletin ek gelir sağlamak için vergi oranlarını (Toprak Mahsulleri Vergisi, Hayvan Vergisi, Varlık Vergisi vb. gibi) da yükselttiği ifade edilmiştir(Metinsoy, 2007, s.58-59).

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış ticaret ve ekonomi politikaları, yalnızca savaşın getirdiği yapısal zorluklarla değil, aynı zamanda Osmanlı döneminden miras kalan yabancı müdahalelere yönelik tarihsel hafızanın etkisiyle biçimlenmiştir. Özellikle kapitülasyonlar ve Düyûn-u Umûmiye gibi geçmişteki dış ekonomik denetim deneyimleri, Türk kamuoyunda yabancı sermayeye karşı belirgin bir güvensizlik oluşturmuştur (Oran, 2022, s. 421).

Bu dönemde kırsal üretimde belirgin bir gerileme yaşanmıştır. 1938–1945 arasında buğday üretimi yaklaşık %49, toplam hububat üretimi ise %52 oranında azalmıştır(Deringil, 2023, s. 80). 1936'da 120.000 olan asker sayısı savaş yıllarında 1 milyona ulaşmış ve bunun yaklaşık 750.000'i kırsal kesimden toplanmıştır. Bu tarımsal daralmanın temel nedenleri arasında, savaş nedeniyle silâh altına alınan erkek nüfusun eksikliği ile devletin kırsal alanlara yönelik müdahaleci (nakliye araçlarına el koyma vb. gibi) ekonomi politikaları gösterilmektedir(Metinsoy, 2007, s.56).

Almanya, savaş yıllarında ekonomik ilişkileri bir dış politika aracı olarak kullanmış, Türkiye ve Balkan ülkelerinde clearing sistemi üzerinden kredi mekanizmaları ile nüfuz alanını genişletmeye çalışmıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bir genelgede, bu uygulamaların temel amacının “Türkiye’yi Almanya’ya ekonomik olarak daha sıkı bağlamak ve bu yolla siyasi etkimizi artırmak” olduğu açıkça belirtilmiştir (Deringil, 2023, s. 82).

Buna karşın, İngiltere'nin savaş koşulları nedeniyle Türkiye ile olan ekonomik ilişkileri oldukça sınırlı kalmış, bu durum Türkiye'nin dış ticaret dengesini kurmasını son derece zorlaştırmıştır (Tuncer, 2022, s. 111).

Savaş yıllarında Türkiye'nin dış politikasında yalnızca askerî güvenlik değil, aynı zamanda ekonomik denge arayışı da belirleyici olmuştur. Savaşın doğrudan yüküne katlanmadan ayakta kalmaya çalışan Türkiye, bir yandan İngiltere'den kredi temin ederken diğer yandan Almanya ile ticari ilişkilerini sürdürmüş, özellikle krom ihracatı bu ekonomik ilişkinin temel taşı olmuştur. Ancak savaşın sonlarına doğru, 1944 itibarıyla Türkiye, Almanya ile olan bağlarını kademeli biçimde azaltmaya başlamış ve 1945 yılının Şubat ayında Almanya'ya resmen savaş ilan etmiştir. Bu adım, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılımının önünü açan stratejik bir hamle olmuştur(Deringil,2023, s.33).

Askerî alanda ise Türkiye, doğrudan savaşa girmemeyi tercih ederken aynı zamanda caydırıcılık kapasitesini güçlendirmeye yönelik adımlar atmıştır. Silahlı kuvvetler seferber tutulmuş ve başta Sovyetler Birliği olmak üzere Almanya ve İtalya gibi bölgesel aktörlerin faaliyetleri yakından izlenmiştir(Oran, 2022, s.389). Ancak Türkiye'nin savunma sanayi açısından dışa bağımlı olması ve

ağır sanayi altyapısının zayıflığı, olası bir savaşa doğrudan dâhil olması hâlinde büyük riskler barındırmıştır(Deringil, 2023, s.129). Bu nedenle hükümet, savaş dışında kalarak askerî hazırlığı bir dış politika aracı olarak kullanma yolunu seçmiştir. Henry Kissinger'ın ifadesiyle, bu dönemde gücün kaynağı yalnızca silah kapasitesi değil, aynı zamanda diplomatik esneklik ve iç istikrarın birleşiminden oluşmuştur (Kissinger, 2023, s. 401).

Sonuç olarak, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı boyunca izlediği dış politika, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinden edinilen tarihsel deneyimlerin ve dönemin sınırlı askerî-ekonomik kapasitesinin etkisiyle biçimlenen rasyonel ve realist bir stratejik tercih olarak değerlendirilmelidir. Türkiye, sahip olduğu hassas coğrafi konum itibarıyla, savaşın doğrudan tarafı olmaksızın, bölgesel dengeleri gözetken ve uluslararası kutuplar arasında denge kurmayı hedefleyen aktif tarafsızlık politikası geliştirdiği söylenebilir. Aktif tarafsızlık ilkesine dayalı olarak geliştirilen bu denge siyaseti, Türkiye'yi savaşın yıkıcı sonuçlarından korumayı başarmış ve savaş sonrası şekillenen uluslararası düzende Batı ile daha yakın ilişkiler geliştirmesine zemin hazırlamıştır. 1945 yılında Almanya'ya savaş ilan edilmesi, yalnızca sembolik bir dış politika hamlesi değil aynı zamanda Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yer almasını sağlayan ve sonraki dönemde Batı ittifakı ile kurumsal ilişkiler geliştirmesini mümkün kılan stratejik bir adımdır (Tuncer, 2022, s.143-150).

Bu çerçevede, Türkiye'nin savaş süresince sürdürdüğü aktif tarafsızlık ve dengeleme politikası, çok kutuplu bir savaş ortamında uygulanan denge arayışının bir yansıması iken, savaş sonrasında ortaya çıkan çift kutuplu uluslararası sistemde dönüşüm geçirmiş, özellikle Sovyetler Birliği'nden gelen güvenlik tehditlerinin artmasıyla birlikte tarafsızlık politikasının sürdürülebilirliği azalmış ve Türkiye, güvenlik arayışlarını NATO üyeliğiyle kurumsallaştırma yoluna gitmiştir(Armaoğlu, 2023, s.254). Bu bağlamda II. Dünya Savaşı sırasında izlenen aktif tarafsızlık siyaseti, yalnızca dönemin koşullarına uyum sağlayan bir politika olarak kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin savaş sonrası dönemdeki uluslararası konumlanışını belirleyen bir dış politika mirası olarak şekillendiği söylenebilir(Deringil, 2023, s. 391).

Jeopolitik risklerin yönetimi, denge siyaseti ve diplomatik esneklik, II. Dünya Savaşı sırasında edinilen dış politika deneyimlerinin temelini oluşturmuştur. Bu stratejik yaklaşım, Türkiye'yi yalnızca savaşın yıkımından korumakla kalmamış; ilerleyen dönemlerde karşılaşılan krizlerde de aktif tarafsızlık ve dengeleme ilkesinin kurumsal bir refleks hâline gelmesine zemin hazırladığı söylenebilir.

Bu çerçevede, 1980–1988 İran–Irak Savaşı, Türkiye'nin jeopolitik konumu nedeniyle yeniden bir güvenlik tehdidiyle karşılaştığı ve bu ortamda tarafsızlık politikasını sürdürmeye çalıştığı bir başka kritik dönem olmuştur. Bir sonraki bölümde, bu savaş sürecinde izlenen dış politika, II. Dünya Savaşı'ndan taşınan deneyim ve Soğuk Savaş bağlamında incelenecektir.

3.2. 1980-1988 İran–Irak Savaşı Bağlamında Türkiye: Bölgesel Krizde Dengeleme Politikası

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa’nın geleneksel büyük güçleri, küresel siyasal sistemdeki başat konumlarını büyük ölçüde yitirmiştir (Oran, 2022, s. 480). Bu süreçte, Avrupalı aktörlerin Orta Doğu’daki kolonyal varlıkları sona ererken, bölgedeki uluslararası güç dengeleri de köklü biçimde değiştiği söylenebilir. Samuel P. Huntington’a göre bu dönüşüm, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında şekillenen iki kutuplu yeni uluslararası sistemin, Orta Doğu’yu rekabetin temel sahnesi haline getirmesine yol açmıştır. Soğuk Savaş bağlamında ideolojik, askerî ve ekonomik nüfuz mücadelelerinin merkezine yerleşen Orta Doğu, enerji kaynakları, stratejik kara ve deniz yolları nedeniyle iki süper gücün çıkar çatışmalarının yoğunlaştığı bir alan haline gelmiş ve Huntington’ın ifadesiyle aynı zamanda “fay hattı savaşlarının” yaşandığı bir bölgeye dönüşmüştür (Huntington, 2025, s. 353–355).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasıyla birlikte, Orta Doğu’daki yeni devlet yapıları oluşturulurken, emperyalist devletlerin stratejik ve ekonomik hesapları doğrultusunda, çoğu zaman etnik ve mezhepsel farklılıklar göz ardı edilerek inşa edilmiştir. Bu bağlamda, Irak gibi ülkeler, başta İngiltere olmak üzere Batılı güçlerin çıkarları yönünde şekillendirilirken, farklı dini ve etnik topluluklar aynı çatı altında toplanmıştır. Bu durumun, uzun vadeli siyasi istikrarsızlıkların ve iç çatışmaların zeminini hazırladığı ifade edilmiştir (Hobsbawm, 2023, s. 283). II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa’nın bölgeden çekilmesiyle biçimsel bağımsızlık kazanan pek çok Orta Doğu ülkesi, güçlü bir ulus-devlet yapısı oluşturmakta zorlanmış ve toplumsal entegrasyonu sağlayamayan kırılğan rejimlerle karşı karşıya kalmıştır (Workman, 1991, s. 3).

Soğuk Savaş boyunca, ABD ve SSCB arasındaki ideolojik ve jeostratejik mücadele, Orta Doğu’nun iç siyaseti ve dış ilişkileri üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Huntington’a göre bölge, yalnızca enerji kaynaklarıyla değil, aynı zamanda etnik ve mezhepsel çeşitliliği nedeniyle de dış müdahalelere açık hâle gelmiştir (Huntington, 2025, s. 361).

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye, küresel bir yıkımın eşiğinde rasyonel ve temkinli bir dış politika benimseyerek tarafsızlığını korumuş ve savaşın doğrudan etkilerinden uzak durmayı başarmıştır. Bu deneyim, Türkiye’nin dış politikasında “tarafsızlık” ilkesinin yerleşmesine katkı sağlamıştır (Deringil, 2023, s.13). 1980–1988 yılları arasında yaşanan İran–Irak Savaşı ise, bu kez Türkiye’nin Soğuk Savaş koşullarında ve Ortadoğu merkezli bir kriz ortamında benzer bir dış politika tercihi yaptığı görülmektedir. Savaş süresince Körfez bölgesinde güvenlik ortamı ciddi biçimde zedelenirken bu durumunun bölgede komşu ülkeler açısından da siyasal ve ekonomik sonuçlar doğurduğu görülmüştür (Yücealtay, 2022, s.23).

İran İslam Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti arasında yaşanan bu uzun ve yıkıcı savaş, sadece bölge ülkeleri açısından değil, aynı zamanda Amerika ve Sovyetler Birliği'nin gibi küresel aktörler açısından da önemlidir. Savaş, hem ölçek hem süre açısından değerlendirildiğinde, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki en büyük ve en uzun süreli çatışmalardan biri olarak kabul edilmektedir (Karsh, 2002, s. 16). Thom Workman, İran-İrak Savaşı'nı "Üçüncü Dünya'nın ilk büyük savaşı" olarak tanımlamakta ve savaşın maliyetine ilişkin geleneksel değerlendirmelerin genellikle yalnızca ölçülebilir ekonomik kayıplara odaklandığını belirtmektedir. Oysa çatışmanın insani ve yapısal etkileri değerlendirildiğinde, yaklaşık 1,2 milyon insanın hayatını kaybettiği, 2,2 milyon kişinin yaralandığı, 1,5 milyon insanın yerinden edildiği, ayrıca İran'da 157 kasaba ile yaklaşık 1.800 köyün ciddi şekilde tahrip edildiği ifade edilmektedir. Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş sürecinde taraflara dolaylı müdahale düzeyine varan stratejik çıkar çatışmaları ise bu savaşın uluslararası bir nitelik taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır (Workman, 1991, s. 1).

Türkiye'nin, sınır komşuları olan İran ve Irak arasında yaşanan bu yıkıcı savaştan etkilenmemesi mümkün olmamıştır (Yücealtay, 2022, s.10). İran ile Irak arasında yaşanan sekiz yıllık bu uzun ve yıpratıcı savaş, Türkiye'nin hem jeopolitik konumu hem de taraflarla sahip olduğu ekonomik ve diplomatik ilişkiler nedeniyle aktif bir dengeleme politikası izlemesini zorunlu kılmıştır. Türkiye, taraflarla olan ekonomik ve diplomatik ilişkileri ve jeopolitik konumu nedeniyle, dengeli bir dış politika izlemeye özen göstermiştir (Papuççular, 2024, s. 230). Bu dönemde sınır güvenliği öncelikli hâle gelirken, çatışmanın yayılmasını önlemek amacıyla çeşitli diplomatik girişimlerde bulunulmuştur (Kandemir & Tuncer, 2020, s. 379).

Savaşın süresince İran ve Irak'a uygulanan ambargolar Türkiye'yi her iki ülke açısından da önemli bir ticaret güzergâhı hâline getirdiği görülmüştür. Petrol ticareti, taşımacılık ve müteahhitlik gibi alanlarda gelir elde edilse de savaşın yarattığı göç hareketleri, sınır güvenliği sorunları ve lojistik krizler Türkiye'nin iç güvenliği ve ekonomisi üzerinde baskılar yaratmıştır. Petrol arzındaki dalgalanmalar ve dış ticaretteki dengesizlikler, Türkiye'nin savaşın dolaylı etkilerinden uzak kalamadığını göstermiştir (Kandemir & Tuncer, 2020, s. 7). İran ve Irak arasında müzakere süreçlerinin tıkanıp anlarda Türkiye, uluslararası toplumla eşgüdüm içinde hareket ederek arabuluculuk teklifinde bulunmuştur. Bu çabalar, Türkiye'yi güven veren bir üçüncü taraf konumuna taşımış, her ne kadar doğrudan bir barış sağlanamamış olsa da gerilimin tırmanmasını engellemeye yönelik önemli katkılar sunduğu söylenebilir (Özdemirci, 2014, s. 107).

İran-İrak Savaşı sürecinde Türkiye'nin benimsediği tarafsızlık ve diplomatik dengeleme yaklaşımı, bölgesel istikrarsızlık ortamında ulusal güvenliği koruma ve mevcut ekonomik ilişkileri sürdürme yönünde bir dış politika tercihi olarak öne çıkmıştır. Türkiye, doğrudan bir çatışma tehdidiyle karşı karşıya olmamakla birlikte, bölgedeki gelişmeleri yakından takip ederek, savaşın yarattığı koşulların

ekonomik ve diplomatik yansımalarını gözeterek tarafsızlık ilkesine dayalı temkinli bir dış politika benimsemiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin savaş sürecindeki tutumunu şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur(Yücealtay, 2022, s.11).

İran ve Irak, Orta Doğu'nun; tarihsel, mezhepsel ve ideolojik farklılıklarla şekillenen, iki önemli bölgesel gücü olarak dikkat çeken devletleridir. Her iki devletin de zamanında, Bağdat Paktı ve sonrasında CENTO (1955-1959) gibi ortak güvenlik anlaşmalarının içinde yer alması, sınırlı da olsa iş birliği alanlarının var olduğunu gösterdiği söylenebilir(Al, 2014, s.143-152).

Bu iki ülke arasındaki savaşın nedenleri, yalnızca dışsal tehditlerle sınırlı olmayan, oldukça karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. İran'ın çatışma sürecine sürüklenmesinde, uzun yıllara yayılan iç siyasal, toplumsal ve ideolojik dinamiklerin etkili olduğu görülmektedir. Özellikle Pehlevi Hanedanı döneminde uygulanan otoriter modernleşme stratejileri, 1963 sonrası başlatılan “Ak Devrim” adlı reform süreci ve buna rağmen derinleşen toplumsal eşitsizlikler, bu gelişmelerin temel zeminini oluşturmuştur (Yavuz, 1994, s. 99).

İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın jeopolitik konumu, ülkenin İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine yol açmış ve bu gelişmenin sonucunda Rıza Şah 1941 yılında tahtı terk etmek zorunda kalmıştır. Yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Pehlevi, babasının reform çizgisini devam ettirmiş; ancak bu reformlar halk nezdinde yeterince karşılık bulmamış ve otoriter yönetim giderek kurumsallaşmıştır (Yavuz, 1994, s. 110–111). Sosyal eşitsizliklerin derinleştiği bu dönemde, özellikle alt gelir gruplarında rejime yönelik memnuniyetsizlik artmıştır. Yeni Şah, Batı yanlısı bir dış politika izleyerek modernleşme sürecini sürdürmüş; bu doğrultuda petrol gelirlerini sanayileşme, altyapı ve şehirleşme projeleri için kullanmıştır. Ancak Workman'a göre, bu politikaların geniş halk kesimlerinin yaşam koşullarına doğrudan yansımaları sınırlı kalmıştır. Yolsuzluk, ekonomik eşitsizlik, yönetici elitlerin ayrıcalıklı konumu ve siyasi baskılar, toplumda hoşnutsuzluk yaratmıştır (Workman, 1991, s. 10).

Muhammed Rıza Pehlevi döneminde dikkat çeken bir diğer gelişme, İran petrollerinin millileştirilmesi yönündeki çabalaradır. Her ne kadar bu talepler Rıza Şah dönemine kadar uzansa da özellikle Batılı enerji şirketlerinin İran ekonomisi üzerindeki etkisi, bu girişimleri daha da belirgin hâle getirmiştir. Şah yönetimi, Batı dünyasıyla yakın ilişkiler geliştirerek bu etkinin azaltılmasını hedeflemiş; ancak petrol sektörü, giderek egemenlik mücadelesinin merkezine yerleşmiştir (Yavuz, 1994, s. 111).

Muhammed Rıza Pehlevi tarafından 1963'te başlatılan “Ak Devrim”, toprak reformu, kadınlara oy hakkı verilmesi ve okuryazarlık oranını artırmaya yönelik kampanyalar gibi yenilikler bu sürecin başlıca unsurları arasında yer almıştır. Ancak bu reformların temel amacı, kırsal alandaki toprak sahiplerinin gücünü sınırlayarak monarşinin meşruiyetini pekiştirmektir. Bu süreç, özellikle dinî

kurumlar ve ulema sınıfı tarafından yoğun şekilde eleştirilmiştir. Reformlar, özellikle dini otoriteler tarafından Batı etkili bir dönüşüm olarak algılanmış ve tepkiyle karşılanmıştır. Bu muhalefetin öncülüğünü ise Ayetullah Humeyni üstlenmiştir. Bu dönemde muhalefet için önemli bir figür olan Ayetullah Ruhullah Humeyni, Şah rejimini eleştirmiş ve 1963 yılında sürgüne gönderilmiştir (Chubin & Tripp, 1988, s.14).

Muhammed Rıza Pehlevi'nin 1963'te başlattığı "Ak Devrim" (White Revolution), görünüşte kadın hakları, eğitim reformu ve toprak dağılımı gibi ilerici hedefler taşısa da gerçekte monarşinin meşruiyetini artırmayı ve kırsal bölgelerdeki muhalif güçleri zayıflatmayı amaçladığı ifade edilmiştir. Bu reformlar özellikle dinî otoriteler tarafından "Batı'nın etkisiyle dayatılan hamleler" olarak algılanmış ve yoğun muhalefete yol açmıştır. Bu dönemde öne çıkan en önemli isimlerden biri Ayetullah Ruhullah Humeyni olmuştur. Humeyni, 1963'te Şah rejimini açıkça eleştirerek geniş bir destek tabanı edinmiş ve daha sonra sürgüne gönderilmiştir (Karsh, 2002, s. 9–10).

1970'li yıllarda İran ekonomisi, petrol fiyatlarındaki artışla birlikte hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Örneğin, 1964'te 1,7 milyon varil olan günlük petrol üretimi 1973'te 5,9 milyon varile ulaşmış; aynı dönemde yıllık petrol gelirleri 482 milyon dolardan 21 milyar dolara çıkmıştır. Ancak bu gelir artışı savunma harcamalarına ve ithal teknolojiye yönlendirilmiş; halkın günlük yaşamına yansıyan ekonomik iyileşme sınırlı kalmıştır. Nitekim 1973–1974 bütçesinin %27'sinin askerî harcamalara ayrılması, rejimin önceliğinin güvenlik ve kontrol olduğunu göstermektedir (Yavuz, 1994, s. 112).

1970'li yılların ortalarında yaşanan ekonomik kriz, İran toplumunun özellikle alt sınıflarında rejime yönelik hoşnutsuzluğun artmasına neden olmuştur. Bu dönemde Şah yönetiminin tek parti sistemine geçişi, siyasal katılım olanaklarını daha da kısıtlamış ve otoriter yapıyı belirginleştirmiştir. Siyasal alanın daralması, Şah rejiminin meşruiyet krizini derinleştirirken; 1978 yılında başlayan ve altı ay süren genel grevler, toplumsal muhalefetin kitlesel bir boyuta ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Sürecin ilerleyen aşamalarında, ordu içerisindeki çözümlerin ve ABD desteğinin kademeli olarak çekilmesinin etkisiyle Pehlevi monarşisi sona ermiştir. Bu süreçte rejimin uyguladığı baskıcı yöntemler, özellikle istihbarat teşkilatı SAVAK'ın muhaliflere yönelik baskıcı politikaları, ifade özgürlüğünü oldukça kısıtlamıştır. Ayrıca Şah'ın Batı yanlısı söylemi ve sekülerleşme odaklı kültürel reformların, toplumun geniş kesimlerinde kültürel bir yabancılaşma duygusunun yerleşmesine neden olduğu ileri sürülmüştür (Workman, 1991, s. 11). Bu baskı ortamı, dini söylemin giderek güç kazanmasına ve devrimci hareketlerin toplumsal destek bulmasına zemin hazırlamıştır (Yavuz, 1994, s. 120).

İran'ı savaşa hazırlayan zemin, 1979'daki devrimi mümkün kılan tarihsel ve toplumsal koşullarla doğrudan bağlantılıdır. Otoriter modernleşme süreci, toplumsal eşitsizlikler ve siyasi baskılar, halkın rejime olan güvenini sarsmış ve İslamcı ideolojinin meşruiyetini artırmıştır. Bu iç dönüşüm, hem

İran'ın dış politikasında keskin bir kırılmaya neden olmuş hem de bölgesel aktörlerle olan ilişkilerinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır(Karsh, 2002, s.26). 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrasında Ayetullah Humeyni'nin sürgünden dönerek iktidarı devralmasıyla birlikte, İran ordusunda büyük çaplı tasfiyeler yaşanmış; Şah yanlısı subayların görevden alınması, yerine yeterince deneyim kazanmamış kadroların gelmesine neden olmuştur. İran ve Irak, savaş öncesinde ve sonrasında birbirlerine karşı militan gruplar ve gizli örgütler aracılığıyla provokatif faaliyetler yürütmüş bu durum iki tarafın da gerilimi tırmandırma yönünde hareket ettiği yönünde değerlendirilmiştir(Çetinsaya, 2002, s.296-298).

1979 İran İslam Devrimi, yalnızca İran'ın iç siyasal yapısını değil, aynı zamanda Orta Doğu'daki bölgesel güç dengelerini ve uluslararası jeopolitik mimariyi de önemli ölçüde etkilemiştir. Şah rejiminin otoriter modernleşme çabalarına karşı gelişen devrimci hareketin sonucunda, dinî meşruiyete dayanan yeni bir siyasal sistem kurulmuş; bu sistem, yalnızca İran halkını değil, bölgedeki Şii toplulukları da kapsayan evrenselci bir yaklaşımla dış politikayı yeniden şekillendirmiştir. Bu çerçevede İran'ın dış politikası, klasik realizmin öngördüğü çıkar temelli devlet davranışından farklı olarak, ideolojik yönelimli bir “devrimci dış politika” paradigmasına yönelmiştir (Tuncer, 2015, s. 42).

Ayetullah Humeyni liderliğinde kurulan İslam Cumhuriyeti rejimi, dış politikasını “ümme” merkezli bir vizyon üzerine inşa etmiş; bu doğrultuda yalnızca İran halkını değil, dünya üzerindeki tüm “mazlum Müslüman halkları” da kapsayan bir söylem geliştirmiştir. İran Anayasası'nın 154. maddesi bu yaklaşımı kurumsal hale getirerek, ülkenin dış politikasını İslam ümmetinin dayanışması ve emperyalizme karşı direnç ilkesi etrafında yapılandırmıştır. “Ne Doğu ne Batı, yalnızca İslam Cumhuriyeti” ilkesi ise, hem Batı bloğu (özellikle ABD) hem de Sovyetler Birliği'ne karşı mesafeli bir duruşu ifade etmektedir (Workman, 1991, s. 27).

Bu süreçte dış politika söyleminin merkezinde yer alan “devrim ihracı” kavramı, İran'ın yalnızca bölgesel değil, küresel ölçekte Şii etkisini artırmaya ve mevcut siyasi rejimlere meydan okumaya yönelik bir stratejiyle örtüşmüştür. İran, bu doğrultuda başta Lübnan olmak üzere Suriye, Bahrein, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Irak gibi ülkelerdeki Şii topluluklarla ideolojik ve örgütsel ilişkiler kurarak bu ülkelerin iç dengelerine etki etmiştir. Bu girişimlerin en dikkat çekici örneklerinden biri, İran'ın desteğiyle 1982 yılında Lübnan'da kurulan Hizbullah hareketidir (Chubin & Tripp, 1988, s. 38–39).

İran'ın bu yönelimi, özellikle Arap dünyasında ve Irak'ta ciddi bir güvenlik riski olarak değerlendirilmiştir. Nüfusunun yaklaşık %60'ı Şii Araplardan oluşan Irak'ta, bu topluluk tarihsel olarak Sünni elitlerin kontrolündeki Baas rejimi altında siyasal olarak dışlanmıştır. İran Devrimi'nin Irak Şiiileri arasında bir “model” olarak algılanması ve Ayetullah Humeyni'nin Baas rejimini gayrimeşru ilan eden söylemleri, Irak açısından iç güvenliği tehdit eden bir gelişme olarak

yorumlanmıştır. Bu çerçevede Saddam Hüseyin, İran'ın dış politikasını yalnızca düşmanca değil, aynı zamanda mezhepsel ayrışmayı körükleyen bir unsur olarak değerlendirmiştir (Karsh, 2002, s. 15–17). Ancak devrim sonrası iktidara gelen radikal Şii dinî elitin etkisiyle Tahran yönetimi, Irak'taki Şii çoğunluğun haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle Bağdat yönetimini açık biçimde eleştirmeye başlamış ve bu eleştiriler mezhepsel bir söylemden ziyade, doğrudan Baasçı yönetimin uygulamalarına yönelmiş ve Irak'taki Şiilerin temsil düzeyinin artırılması gerektiği iddiasıyla rejimin meşruiyetini sorgular bir nitelik kazanmıştır. Böylece İran'daki devrim, yalnızca ülkenin iç politik yapısını dönüştürmekle kalmamış aynı zamanda bölgesel güvenlik denkleminde kalıcı etkiler yaratmış ve Irak hükümetini, bu ideolojik baskıyı kabullenmek ya da doğrudan karşı koymak gibi keskin bir tercihle karşı karşıya bırakmıştır (Çakırtaş, 2018, s.65).

İran'ın devrim sonrası yürüttüğü propaganda faaliyetleri bu algıyı pekiştirmiştir. İran topraklarından Arapça yayın yapan ve doğrudan Baas rejimini hedef alan radyo istasyonları, Iraklı Şii gençler arasında etkili olmuş; bu dönemde Ayetullah Muhammed Bakır es-Sadr gibi din adamları, İran'la ideolojik yakınlık geliştirmiştir. Sadr'ın İran Devrimi'ne verdiği destek ve Humeyni'ye olan bağlılık beyanları, Baas rejimi tarafından bastırılmış; nihayetinde Nisan 1980'de Sadr ve kız kardeşi, Irak yönetimi tarafından idam edilmiştir. Bu gelişme, İran–Irak ilişkilerinde geri dönüşü olmayan bir kırılmaya neden olmuştur (Yıldırım, 2005, s. 34).

Devrim sonrası dönemde İran'da gerçekleşen siyasal yeniden yapılanma, devletin kurumsal kapasitesini zayıflatmış ve dış müdahalelere karşı daha açık hale getirmiştir. Ordunun büyük bölümü tasfiye edilmiş; çok sayıda üst düzey komutan idam edilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir. Bu durum, Saddam Hüseyin tarafından bir askerî fırsat olarak değerlendirilmiş ve İran'a yönelik bir harekâtın başarılı olabileceği yönünde bir kanaat oluşmuştur (Karsh, 2002, s. 21–22). Bu doğrultuda, Irak yönetimi devrim sonrası dönemde İran'ın hem siyasal meşruiyet hem de askerî kapasite açısından zayıf bir konumda olduğunu düşünerek, geçmişte yaşanan sınır anlaşmazlıklarını yeniden gündeme getirmiştir (Çakırtaş, 2018, s. 46).

İki ülke arasındaki tarihsel anlaşmazlıkların başında gelen Şatt-ül Arap su yolu üzerindeki egemenlik sorunu, ilişkilerde bir diğer gerilim başlığı olmuştur. İran'ın Abadan Limanı ile Irak'ın Basra Limanı açısından kritik önemde olan bu nehir, 1975 tarihli Cezayir Antlaşması ile taraflar arasında paylaşılmıştır. Ancak İran İslam Cumhuriyeti, bu antlaşmayı “Şah rejiminin zorla imzaladığı bir metin” olarak nitelendirmiştir. Bu söylemin ardından Saddam Hüseyin, 17 Eylül 1980'de antlaşmayı tek taraflı olarak feshetmiş ve İran'a karşı askerî bir harekât başlatmıştır (Yıldırım, 2007, s. 5–7).

İran'ın devrim ihracına dayalı dış politika anlayışı, yalnızca Irak'ta değil, Körfez bölgesindeki monarşilerde de tedirginliğe yol açmıştır. İran'ın Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan'daki Şii

topluluklarla geliştirdiği ilişkiler, bu ülkelerce mezhepsel ayrışmayı derinleştiren ve bölgesel istikrarı tehdit eden bir girişim olarak algılanmıştır. Bu çerçevede, 1981 yılında kurulan Körfez İşbirliği Konseyi (GCC), İran'ın bu politikalarına karşı ortak bir savunma ve diplomatik duruş geliştirmeyi hedeflemiştir. Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ülkeler, bu bağlamda İran'a karşı yürütülen savaşta Irak'a ekonomik ve diplomatik destek sağlamıştır (Sarıkaya, 2012, s. 42).

Mevcut durumda tarihsel, etnik, mezhepsel ve ideolojik düzeyde birçok farklılık barındıran İran ve Irak arasında, 1979'daki İran İşlam Devrimi sonrasında gerilim görüldüğü üzere daha da derinleşmiştir. Bu konuda literatür incelendiğinde savaşın nedeni olarak ilk açıklamalar yukarıda da bahsedildiği gibi, iki ülke arasındaki tarihsel düşmanlığa vurgu yaparak bu ilişkiyi ırksal (Ari ve Sami), mezhepsel (şii ve şunni), etnik (Fars ve Arap) ve ideolojik (köktendinci teokrasi ve seküler milliyetçilik) zeminlerde şekillenen uyumsuzluk üzerinden yorumlamaktadır. Devrim sonrasında İran'ın başına geçen Ayetullah Humeyni, Irak'taki Baas rejimini gayri meşru ve baskıcı olarak tanımlamış, rejimi devirmeyi hedefleyen devrimci söylemleriyle bölgedeki statükoyu tehdit etmiştir. Humeyni, savaşın başlamasının ardından bu çatışmayı "kutsal savunma" (defa-e moqaddas) olarak nitelendirmiş, ancak Irak'ı doğrudan bir "baş düşman" ilan etmek yerine, doğrudan Saddam Hüseyin'in rejimini hedef aldığı görülmüştür. Bu tarihsel düşmanlık ve kimlik temelli ayrışmalar, birçok araştırmacıya göre savaşın temel nedenleri arasında yer almaktadır. Thom Workman da bu değerlendirmeye katılmakla birlikte ve söz konusu etkenlerin hiçbiri olmasa bile yalnızca şatt-larap(Nehrin adı Araplar için şatt-larap, İranlılar için Arvand) su yolu üzerindeki egemenlik iddiasının dahi böyle si bir savaş için yeterli bir gerekçe olacağını savunmaktadır (Workman, 1991, s. 2).

3.2.1. Soğuk Savaş'ın Son Döneminde Bölgesel Konjonktür

İran-Irak Savaşı, 22 Eylül 1980 tarihinde Irak birliklerinin şatt-larap Nehri zerinden İran topraklarına girmesiyle başlamıştır. Bu durumun, 1979'da gerçekleşen İran İşlam Devrimi'nin ardından bölgedeki stratejik dengelerin sarsılmasının, doğrudan bir yansıması olarak ifade edilmektedir(Armaoğlu, 2024, s.584.)

Amerika Birleşik Devletleri, Basra Körfezi'ndeki en önemli mttefi ki saydığı İran'ı, yaşanan devrim ve rejim değerikliği sonucunda kaybetmiştir. Yeni İran İşlam Cumhuriyeti, açıkça ABD karşıtı bir söylem benimseyerek Batı ile mesafeli bir ideolojik temelli olan dış politika izlemeye başlamıştır(Aykan, 1994, s.31). Böylece ABD, bölgedeki çıkarlarını koruyabilecek bir gten yoksun kalmış, bu rolü üstlenecek yeni bir aktör ise ortaya çıkmamıştır. Bu koşullar altında Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, İran'da devrim sonrasında ortaya çıkan i istikrarsızlık, ordunun zayıflaması ve Batı'nın devrim karşıtı tutumunu bir fırsat olarak değerlendirmiştir(Arı, 2004, 389).

Devrim öncesinde son derece güçlü olan İran Silahlı Kuvvetleri, Şah'ın ülkeden ayrılması ve iç ayaklanmalar sebebiyle çözülme sürecine girmiştir. Saddam Hüseyin ise kendisini Ortadoğu'da yeni bir lider olarak konumlandırmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı çıkmış ve Kuzey Yemen'deki Sovyet etkisini sınırlamak amacıyla Suudi Arabistan ile yakın ilişkiler kurmuştur. 1979 yılına kadar İran, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki en sadık müttefiklerinden biri olarak görülmektedir. İran, İsrail ve Suudi Arabistan ile, ABD'nin Körfez bölgesindeki dış politikasının temel dayanak noktalarından birini oluşturmaktaydı. Washington yönetiminin bu bölgedeki öncelikli hedefleri ise Amerikan enerji şirketlerinin çıkarlarını korumak, petrol arzını kontrol altında tutmak ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini sınırlamaktır(Chubin &Tripp, 1988, s. 230-243).

Bu bakımdan 1980–1988 İran–Irak Savaşı'nın geliştiği uluslararası bağlam, Soğuk Savaş'ın son evresine denk gelmekte ve bu çatışmayı yalnızca iki devlet arasındaki sınır ihtilafı çerçevesinde ele almayı yetersiz kılmaktadır. İki kutuplu uluslararası sistemin yapısal baskıları altında şekillenen Orta Doğu, bu dönemde hem bölgesel hem de küresel güçlerin çıkar çatışmalarının kesişim noktası haline gelmiştir. İran ve Irak gibi orta büyüklükteki devletler hem iç dinamiklerinin hem de uluslararası sistemin sunduğu fırsat ve tehditlerin etkisiyle hareket etmişlerdir. İran'daki İslam Devrimi sonrasında oluşan ideolojik yönelimli dış politika ve Irak'ın bölgesel liderlik iddiası, bu yapısal çerçevede bölgesel rekabeti derinleştirmiş ve bölgeye gerçekleşecek dış güçlerin müdahalesini kolaylaştırmıştır(Arı, 2004, 391; Aykan, 1994, s.28-30).

İran İslam Devrimi'nin ardından ortaya çıkan yeni rejimin dış politika anlayışı, yalnızca İran'ın ulusal çıkarlarını değil, aynı zamanda İslam ümmetine yönelik evrensel sorumlulukları da içeren ideolojik bir yönelimle biçimlenmiştir. Bu durum, klasik realizmin çıkar temelli dış politika tanımıyla çelişmekte; daha çok devrimci ideolojiyle örtüşen ve mezhepsel yakınlık temelinde mobilize edilen bir dış politika pratiğini işaret etmektedir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 154. maddesi, dış politikanın yalnızca devletler arası ilişkilere değil, aynı zamanda “mazlum halkların desteklenmesi” görevine de dayandırıldığını açıkça belirtmektedir. Bu bağlamda, İran'ın dış politikası, sadece bir güvenlik stratejisi değil, aynı zamanda normatif bir proje hâline gelmiştir. Bu ideolojik dış politika çizgisi, başta Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri olmak üzere, statükocu rejimler tarafından doğrudan rejim tehditi olarak algılanmış; İran, bölgesel güvenlik mimarisi içinde sistem bozucu (revisionist) bir aktör konumuna yerleştirilmiştir (Chubin & Tripp, 1988, s. 38–40).

İran'ın devrim ihracı söylemi ve Irak'ın buna karşı geliştirdiği savunmacı refleksler, Körfez güvenlik kompleksinin merkezinde yer almıştır. Körfez monarşilerinin 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi'ni (GCC) kurarak İran'a karşı bölgesel bir savunma ittifakı oluşturması, bu güvenlik kompleksinin kurumsallaşmış bir örneğidir. GCC ülkeleri, İran'ı yalnızlaştırma amacıyla Irak'a mali ve siyasi destek

sağlamış; böylece savaşın süresinin ve şiddetinin artmasında dolaylı bir rol oynamışlardır(Yıldırım, 2005, s.60).

ABD, 1979'daki Tahran Rehine Krizi sonrası İran'la diplomatik ilişkilerini kesmiş ve devrimci rejimi bölgedeki çıkarları için yapısal bir tehdit olarak tanımlamıştır. İran'ın Körfez'deki Batılı çıkarları hedef alan tutumu ve petrol ihracatına yönelik saldırıları, ABD'nin güvenlik stratejilerini gözden geçirmesine neden olmuştur. 1987'de başlatılan "Earnest Will" operasyonu ile ABD donanması, Kuveyt'e ait petrol tankerlerini yeniden bayraklandırarak doğrudan koruma altına almış, Körfez'deki askerî varlığını artırmıştır(Arı, 2004, s.390; Aykan, 1994, s. 45).

Sovyetler Birliği'nin savaş süresince izlediği politika, daha temkinli ve stratejik bir dengeleme çabasına dayalıdır. SSCB, Irak'la sahip olduğu tarihsel savunma iş birlikleri çerçevesinde Bağdat rejimine belirli ölçüde askeri ve teknik destek sunmuş, ancak İran'a yönelik doğrudan bir saldırgan pozisyon almaktan kaçınmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri, İran'da 1980 sonrasında sosyalist eğilimli Tudeh Partisi'nin etkisizleştirilmesi ve Sovyet nüfuzunun sistematik biçimde tasfiye edilmesi olduğu söylenebilir. Sovyetler, aynı zamanda, Afganistan'daki askerî angajmanları nedeniyle güney sınırlarında yeni bir cephe açmaktan kaçınmış, İran ve Irak arasında denge politikası izlemeyi tercih etmiştir (Karsh, 2002, s. 45–46). Bu durum, Sovyet dış politikasının Soğuk Savaş'ın son evresinde daha çok istikrar odaklı bir yaklaşımı benimsediğini gösterdiği söylenebilir(Armanoğlu, 2023, s.172).

Bu bağlamda İran–Irak Savaşı, yalnızca ulusal sınırların yeniden tanımlanması ya da ideolojik üstünlüğün sağlanması hedefiyle yürütülen bir savaş olmaktan çıkarak, jeopolitik, mezhepsel, enerji ve güvenlik mimarisi üzerinde çok boyutlu bir etki yaratmıştır. Özellikle Hürmüz Boğazı'nın kontrolü, tanker savaşları sürecinde Batılı ülkeler açısından stratejik bir güvenlik meselesi hâline gelmiştir. Dünya petrolünün yaklaşık üçte birinin bu boğazdan geçtiği göz önüne alındığında, İran'ın bölgedeki deniz yollarına yönelik tehditleri, sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel enerji piyasaları açısından da yapısal bir istikrarsızlık kaynağı oluşturmuştur(Arı, 2004, s.392).

1980–1988 İran–Irak Savaşı'nın gerçekleştiği tarihsel bağlam, sistem düzeyindeki yapısal baskılar ile bölgesel düzlemdeki jeopolitik ve ideolojik dinamiklerin kesiştiği çok katmanlı bir güvenlik ortamına işaret etmektedir. Bu dönemde devletlerin dış politika tercihleri, yalnızca klasik anlamda güç dengesi üzerinden değil, aynı zamanda ideolojik aidiyetler, tarihsel rekabetler, enerji kaynaklarına erişim ve ittifak ilişkileri gibi çok sayıda değişkenin etkileşimiyle biçimlenmiştir(Özdemirci, 2014, s.136). Söz konusu çok boyutlu yapı, savaşın sekiz yıl gibi uzun bir süre devam etmesine zemin hazırlamış, çatışma sonrasında ise Orta Doğu'daki güvenlik mimarisi kalıcı biçimde yeniden yapılanmıştır(Aykan, 1994, s.42). Bu süreçte Türkiye gibi bölgesel aktörler, krizden doğrudan etkilenmemek ve bölgesel

istikrarı koruyabilmek amacıyla dengeleyici, tarafsız ve ihtiyatlı bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir(Yavuz, 1994, s. 123).

1980 yılında İran'a yönelik kapsamlı bir askerî saldırı başlatarak sekiz yıl sürecek olan İran–Irak Savaşı'nın fiilen başlatıcısı konumuna gelen Irak, bu kararını yalnızca askeri avantaj ya da bölgesel çıkar beklentileriyle değil, aynı zamanda tarihsel, jeopolitik, ideolojik ve iç politik gerekçelerle almıştır. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in liderliğinde yürütülen bu politika, Soğuk Savaş'ın sunduğu sistemsel fırsatlar, İran'daki devrim sonrası oluşan siyasal boşluk ve Irak'ın bölgesel liderlik arayışı ile doğrudan ilişkilidir. Bu çok boyutlu gerekçeler hem devlet düzeyinde rasyonel hesaplamalarla hem de liderlik düzeyinde stratejik algılarla şekillenmiştir (Karsh, 2002, s. 20–23).

Irak'ın savaş kararını etkileyen ilk faktörlerden biri, İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'nin doğrudan ortaya çıkardığı rejim belirsizliği ve askerî zafiyet durumudur. İran'da devrim sonrasında yaşanan iç karışıklıklar, devletin idari ve kurumsal kapasitesini zayıflamış bu bağlamda ordu, istihbarat ve diplomatik kadrolarda yapılan tasfiyelerle birlikte devlet aygıtının parçalanma sürecine girdiği düşünülmüştür. Devrim Muhafızları (Pasdaran) gibi yeni ve deneyimsiz örgütlerin geleneksel ordu yerine ikame edilmesi, İran'ın kısa vadede etkili bir savunma organize edemeyeceği yönünde bir algının oluşmasına neden olmuştu(Workman, 1991, s. 9).

Saddam Hüseyin yönetimi için savaş kararı, yalnızca İran'ın zayıflığından doğan bir fırsat değil, aynı zamanda iç meşruiyetin güçlendirilmesi stratejisi olarak da işlev görmüştür. Irak'ta Baas Partisi'nin siyasal meşruiyeti, geniş ölçekli baskı aygıtlarıyla sürdürülmekteydi. Bu bağlamda toplumsal muhalefet ve etnik- mezhepsel ayrışmalar sürekli gözetim altına alınmaktaydı. Bu çerçevede, Saddam Hüseyin'in dış politika üzerinden iç politik meşruiyet üretme çabası, lider merkezli otoriter rejimlerde sık rastlanan bir eğilimdir. Hüseyin'in Arap milliyetçiliği eksenli söylemini savaş bağlamında yeniden yapılandırması hem rejimin içerideki desteğini hem de pan-Arap kimlik üzerinden bölgesel prestij elde etmeyi hedeflemiştir(Daban & Daban, 2018, s.14).

Bununla birlikte, Irak'ın İran'a karşı başlattığı saldırının temelinde yer alan en somut sorun, Şatt-ül Arap (Arap Körfezi) su yolu üzerindeki egemenlik meselesidir. Bu su yolu, Irak'ın Basra Limanı ile İran'ın Abadan Limanı arasında uzanan ve uluslararası petrol ticareti açısından stratejik önem taşıyan bir deniz hattıdır. 1975 Cezayir Antlaşması ile İran lehine çözüme kavuşturulmuş olan bu sorun, devrim sonrasında İran'ın antlaşmayı sorgulayan tavrı üzerine yeniden gündeme gelmiş ve Saddam Hüseyin tarafından 17 Eylül 1980'de resmen feshedilmiştir (Yıldırım, 2007, s. 5-8). Bu adım, yalnızca sınır güvenliği meselesi değil, aynı zamanda Irak'ın bölgesel egemenlik alanını genişletme niyetiyle de ilişkilidir. Irak, su yolu üzerindeki denetimin İran'da devrim sonrası oluşan iç zafiyet nedeniyle yeniden kazanılabileceğini düşünmüştür(Kupchan, 2011, s. 55).

Irak'ın savaş kararını şekillendiren bir diğer önemli etken, İran İslam Devrimi'nin ideolojik olarak bölgeye(Arı'ya göre bölgenin %90'ı Şii'dir(Arı, 2004, s.388)) yayılma eğilimi göstermesidir. Humeyni rejiminin “devrim ihracı” söylemi, sadece Körfez monarşileri için değil, doğrudan Irak'ın iç istikrarı açısından da bir tehdit olarak algılanmıştır. Irak nüfusunun çoğunluğunu(yaklaşık %60 (a.g.e., s.388)) oluşturan Şii Araplar, tarihsel olarak siyasi temsil bakımından marjinalleştirilmiş ve Baas rejimi tarafından baskı altında tutulmuştur. İran'ın Iraklı Şiilere yönelik ideolojik ve lojistik destek sağlaması, mezhepsel tabanlı bir iç isyanın potansiyel zeminini oluşturmuştur(Arı, 2004, s.388). Özellikle Ayetullah Muhammed Bakır es-Sadr'ın İran devrimini destekleyici tutumu ve İran'la ilişkileri, Irak rejimi tarafından tehdit olarak değerlendirilmiş; Sadr'ın 1980 yılında idam edilmesi, İran'la diplomatik ilişkilerin fiilen kopmasına neden olmuştur (Karsh, 2002, s.75). Bu bağlamda, Irak'ın savaş kararını alırken yalnızca dış politik saiklerle değil, aynı zamanda iç güvenlik kaygılarıyla da hareket ettiğini göstermektedir.

Irak açısından savaşın başlatılması aynı zamanda bölgesel sistemde liderlik iddiasının somut bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Mısır'ın 1978 Camp David süreciyle Arap dünyasında marjinalleşmesi, Suriye'nin bölgesel etkisinin azalması ve Suudi Arabistan'ın statükocu ve savunmacı politikası, Irak'a bölgesel hegemonya için jeopolitik bir alan açmıştır. Saddam Hüseyin, Irak'ı Arap dünyasının meşru lideri konumuna taşımak ve Basra Körfezi'nin ana aktörü hâline getirmek hedefiyle İran'a karşı askerî üstünlük kurmaya yönelmiştir (Karsh, 2002, s. 26).

Bu doğrultuda, savaşın başlatılması Irak açısından yalnızca bir saldırı değil, aynı zamanda uluslararası konjonktürün sunduğu rıza ortamında gerçekleşmiş bir stratejik girişimdir. Irak'ı cesaretlendiren unsurların; ABD'nin İran'daki devrim sonrası rejime yönelik mesafeli tutumu ve Batı'nın bölgesel istikrar adına İran'a karşı dolaylı destek arayışı olduğu söylenebilir. ABD'nin savaşın başlarında tarafsız tutum takınmasına rağmen, zamanla Irak'a istihbarat desteği sağlamaya başlamasıyla Fransa, Almanya ve SSCB gibi diğer aktörlerin de Irak'a askeri malzeme ihracatı gerçekleştirmesi, Irak'ın uluslararası izolasyona uğramadan bu savaşı sürdürebileceğine dair beklentisini güçlendirmiştir (Chubin & Tripp, 1988, s. 55–57).

İran–Irak Savaşı'nın sekiz yıl kadar uzun sürmesi, bölgesel nedenlerin yanı sıra, bu çatışmaya doğrudan ya da dolaylı biçimde müdahil olan küresel güçlerin izlediği stratejilerle yakından ilişkilidir. Soğuk Savaş'ın iki kutbu olan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, 1980-1988 İran–Irak Savaşı'na resmî anlamda taraf olmamışlarsa da kendi çıkarları doğrultusunda taraflara siyasi, askerî ve ekonomik destek sağlayarak savaşın seyri üzerinde belirleyici bir rol oynamışlardır. Bu iki güç, hem Orta Doğu'daki etki alanlarını korumak hem de birbirlerinin nüfuzunu sınırlandırmak amacıyla bölge politikalarını yeniden yapılandırmış böylece savaş, klasik devletlerarası çatışmanın ötesine geçerek

jeopolitik dengeleme, ideolojik yayılmayı sınırlandırma ve enerji güvenliği politikalarının kesişim alanı hâline gelmiştir (Karsh, 2002, s. 42–47).

ABD açısından İran–Irak Savaşı, özellikle 1979 İran İslam Devrimi ve Rehine Krizi sonrasında şekillenen dış politika önceliklerinin bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. İran’da ABD yanlısı Şah rejiminin devrilmesi ve yerine anti-emperyalist bir dinî rejimin iktidara gelmesi, Washington’un bölgedeki çıkarlarını tehdit eden yapısal bir gelişme olarak görülmüştür. Humeyni liderliğindeki İran, ABD’yi “büyük şeytan” olarak nitelendirirken, devrim ihracı yoluyla Körfez monarşilerine ve Batı çıkarlarına meydan okuyan bir dış politika izlemiştir (Sarıkaya, 2012, s.2). Bu koşullar altında, ABD’nin İran’la ilişkilerini düzeltme olasılığı ortadan kalkarken, savaşın başlangıcında ABD yönetimi, İran’ın savaşta zayıflamasını bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede, ABD, savaşın ilk evrelerinde resmî bir tarafsızlık politikası izlese de 1982 yılından itibaren örtülü biçimde Irak’a destek sağlamaya başlamıştır (Daban & Daban, 2018, s.100).

Bu destekler, ABD’nin resmî olarak ilan ettiği “çifte sınırlama (dual containment)” politikasına rağmen Irak ve İran’a örtülü şekilde silah satması, dolaylı bir vekâlet stratejisine dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Arı, 2004, s.393). Bu durum dönemin gazetelerine de yansımıştır. 27 Kasım 1986 tarihli Tercüman gazetesine göre, ABD Adalet Bakanlığı İran’a gizli silah satışı nedeniyle bir soruşturma başlatmış, dönemin Başkanı Ronald Reagan da bu kapsamda ifade vermiştir. Bu gelişme, resmi olarak İran’a silah ambargosu uygulayan ABD’nin, perde arkasında yürüttüğü stratejik çıkar hesaplarını ve savaşın jeopolitik düzlemde nasıl çok katmanlı bir hal aldığını göstermektedir. Özellikle İran’da rehine krizi ve İslam Devrimi sonrası oluşan gergin diplomatik atmosfer göz önüne alındığında, bu tür gizli silah transferlerinin, ABD’nin Orta Doğu’daki denge politikalarını örtük biçimde sürdürme çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Tercüman, 1986, Kasım 27). Haber, İran–Irak Savaşı’nın jeopolitik dengeler üzerindeki etkisinin ve küresel aktörlerin dolaylı müdahalelerinin açık bir örneğidir.

Diğer taraftan, ABD’nin Körfez’e yönelik askeri angajmanı, Hürmüz Boğazı’nda tanker saldırılarının artmasıyla doğrudan bir biçim kazanmıştır. 1984–1987 yılları arasında İran’ın, Körfez’de Kuveyt ve Suudi Arabistan’a ait petrol tankerlerini hedef alması üzerine, ABD bu saldırılara karşı “Earnest Will Operasyonu” kapsamında askeri müdahale başlatmış, Kuveyt tankerlerini Amerikan bayrağı altında yeniden kaydederek doğrudan koruma altına almıştır. Bu müdahale, deniz yollarının güvenliği, enerji arzının sürekliliği ve Körfez monarşilerinin rejim güvenliği gibi faktörleri önceleyen realist bir dış politika pratiği olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Körfez’de Amerikan donanmasının kalıcı bir biçimde konuşlandırılması, savaşın bölgesel sonuçlarını kalıcı güvenlik düzenlemelerine dönüştüren bir gelişme olmuştur (Chubin & Tripp, 1988, s. 59–60).

Sovyetler Birliği'nin İran–Irak Savaşı'na yaklaşımı ise daha ihtiyatlı, dengeleyici ve statükocu bir çizgide ilerlediği söylenebilir. Sovyet dış politikası, tarihsel olarak Irak ile daha yakın ilişkiler kurmuştur. 1972 yılında iki ülke arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, Irak'ın SSCB'den geniş ölçekli askeri ekipman tedarik etmesini sağlamıştır(Çakırtaş, 2018, s.98). Ancak Sovyetler Birliği savaş süresince, İran'a doğrudan düşmanlık göstermemiş olsa da Irak'a silah ve mühimmat transferini sürdürmüştür(Birgül, 2020, s.60). SSCB'nin İran'a mesafeli durmasının temelinde, Tudeh Partisi'nin devrim sonrası bastırılması, sol eğilimli kadroların tasfiye edilmesi ve Humeyni rejiminin açık şekilde anti-komünist bir söylem benimsemesinin yer aldığı ifade edilmektedir (Karsh, 2002, s. 45). Sovyetler açısından İran, ideolojik olarak Batı kadar tehlikeli bir aktör hâline gelmiş ve bu nedenle Sovyet politikası, İran'ın zayıflatılması ancak rejimin doğrudan devrilmemesi yönünde bir denge üzerine oturmuştur (Çetinsaya, 2002, s.297)

Sovyet desteği, doğrudan savaş alanına yönelik müdahale biçiminde değil, daha çok stratejik danışmanlık, silah sevkiyatı, hava savunma sistemleri ve teknik eğitim desteği biçiminde gerçekleşmiştir. Bu destekler, Irak'ın savaş boyunca Batı'dan da önemli ölçüde silah temin etmesine engel olmamış; Saddam Hüseyin, Sovyet blokuyla ilişkilerini korurken Fransa, Çin ve Batı Almanya gibi ülkelerle de iş birliği geliştirmiştir. Böylece Irak, Soğuk Savaş bağlamında alışılmış kutuplaşma modeline uymayan bir dış politika esnekliği sergilemiş ve bu durum ona geniş bir manevra alanı kazandırmıştır. SSCB'nin bu esnekliğe izin vermesi, bölgesel istikrarın bozulmaması yönündeki uzun vadeli stratejik çıkarlarla örtüşmüştür(Daban & Daban, 2018, s. 15-27, Arı, 2004, s. 450-453).

Bu müdahaleler, savaşın uzamasına ve savaş sonrası dönemde Orta Doğu güvenlik mimarisinin yeniden yapılanmasına zemin hazırlamıştır. Her iki süper gücün izlediği dengeleme politikaları, savaşın taraflarını yalnızca geçici olarak desteklemekle kalmamış, aynı zamanda bölgesel kutuplaşmayı derinleştirerek gelecek on yıllarda yaşanacak krizlerin jeopolitik altyapısını da şekillendirmiştir(Armanoğlu, 2023, s179-181).

3.2.2. Türkiye'yi Etkileyen Gelişmeler ve Bölgesel Dinamikler

1980 yılında başlayan İran–Irak Savaşı, yalnızca savaşan tarafları değil, bölge coğrafyasında yer alan tüm devletleri doğrudan ya da dolaylı biçimde etkilemiştir. Türkiye, bu dönemde hem bölgesel bir krizin etkileriyle yüzleşmiş hem de kendi iç siyasi yapısında köklü bir dönüşüm geçirmiştir. 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gerçekleştirdiği askerî müdahale, Türkiye'nin demokratik işleyişinde kesintiye yol açmış, anayasal düzen askıya alınarak ülke yönetimi Millî Güvenlik Konseyi'ne devredilmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığındaki bu konsey, siyasal partileri kapatıldığından savaşın başlangıcında ülke yönetiminde askeri kadro bulunmaktadır(Bostancı & Uysal, 2023, s. 1406).

Türkiye, bu süreçte iç meseleler sebebiyle dış politikada güvenlik odaklı ve temkinli bir yaklaşımı benimserken ve bölgedeki dinamiklere doğrudan müdahil olmadan statükoyu koruma refleksiyle hareket etmiştir(Mor, 2016, s.47). 1983 seçimleriyle birlikte sivil yönetime geçilmiş ve Anavatan Partisi iktidara gelmiştir(Doster, 2016, s.199). Turgut Özal liderliğindeki yeni yönetim, liberal ekonomik reformları uygulamaya koymuş, dış ticaretin serbestleşmesi, sermaye hareketlerinin önünün açılması ve Türkiye'nin Batı ile bütünleşme hedefi doğrultusunda daha pragmatik bir dış politika çizgisi benimsemiştir. Ancak bu sivilleşme süreci, dış politika yapımında askerî-bürokratik etkinliğin tümüyle ortadan kalktığı anlamına gelmemekle beraber, bu dönemde sivilleşme ve liberalleşme süreçleriyle birlikte, dış politika yapımında kademeli bir dönüşüm süreci başlamıştır (Birgül, 2020, s. 29).

Tablo 8: İran-Irak Savaşı Sırasında Türkiye'nin Yönetim Kadrosu

Cumhurbaşkanları	Hükümetler	Dışişleri Bakanları	Dışişleri Genel Sekr./Müsteşarlar
Kenan Evren 12 Eylül 1980 – 09 Kasım 1982 Devlet Başkanı; 09 Kasım 1982 – 09 Kasım 1989 Cumhurbaşkanı)	Bülend Ulusu Hükümeti (21 Eylül 1980 – 13 Aralık 1983) I. Turgut Özal Hükümeti ANAP (13 Aralık 1983 – 21 Aralık 1987) II. Turgut Özal Hükümeti ANAP (21 Aralık 1987 – 09 Kasım 1989)	İlter Türkmen (21 Eylül 1980 – 13 Aralık 1983) Vahit Halefoğlu (13 Aralık 1983 – 21 Aralık 1987) Ahmet Mesut Yılmaz (21 Aralık 1987 – 20 Şubat 1990)	Kamuran Gürün (21 Eylül 1980 – 01 Mart 1982) Ercüment Yavuzalp (01 Ekim 1982 – 18 Ocak 1985) Necdet Tezel (18 Ocak 1985 – 09 Ocak 1987) Nüzhet Kandemir (09 Ocak 1987 – 27 Temmuz 1988) Tugay Özçeri (27 Temmuz 1989 – 01 Temmuz 1991)

Kaynak: (Oran, 2020, s.353).

Savaşın Türkiye'ye en yakın yansımalarından biri, doğrudan sınır güvenliği alanında kendini göstermiştir. Türkiye, İran ve Irak ile doğrudan kara sınırına sahip olması nedeniyle çatışmanın coğrafi yakınlığına bağlı olarak çeşitli askerî ve stratejik risklerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle savaşın kızıştığı 1983 ve 1986 yıllarında İran birliklerinin Kuzey Irak'a yönelik kara harekâtları sırasında Türk hava sahası zaman zaman ihlal edilmiş, sınır bölgelerine top mermileri düşmüş ve sivil can kayıpları yaşanmıştır (Yaycı, 2019, s. 339). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde savaşın etkileri doğrudan hissedilmiş; özellikle sınır hattına yakın köylerde güvenlik gerekçesiyle boşaltmalar

gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Türk Silahlı Kuvvetleri bölgedeki askeri varlığını artırmış, istihbarat ve keşif faaliyetlerini genişletmiştir. Artan terör tehdidi ve güvenlik riskleri, bölgedeki sivil yaşamı ve ekonomik faaliyetleri olumsuz yönde etkilemiştir. Öte yandan, sınırın bazı kesimlerinde tarafsız bölgelerin oluşturulması ve geçici askeri tampon hatların gündeme gelmesi, Türkiye'nin güvenlik politikalarında sınır-aşan tehdit algısının belirginleştiğini ortaya koymaktadır (Özdemir, 2020, s. 53–55).

Savaşın yol açtığı en önemli insani sonuçlardan biri, Türkiye'ye yönelen zorunlu kitlesel göç hareketleridir(Yaycı, 2019, s.333). İran'daki İslam Devrimi sonrasında gerçekleşen siyasal tasfiyeler ile etnik ve mezhepsel ayrışmalar, Irak'ta ise Baas rejiminin özellikle Kürt ve Şii nüfusa yönelik baskıcı politikaları, on binlerce insanın yaşam alanlarını terk ederek Türkiye'ye sığınmasına neden olmuştur. Bu dönemde gelen göçmenlerin büyük bir kısmı geçici statüyle sınır bölgelerinde kabul edilmiş, ancak bu durum, başta Hakkâri, Şırnak ve Van olmak üzere birçok ilde barınma, sosyal hizmet sunumu ve güvenlik uygulamaları açısından kriz ve aksamalara yol açmıştır(Daban & Daban, 2018, s.30).

1988 yılında Enfal Operasyonu'nun ardından Irak'tan Türkiye'ye yönelik yoğun bir Kürt göçü yaşanmıştır(Özdemir, 2020, s.52). Bu süreçte Türkiye'ye gelen sığınmacıların sayısı hakkında farklı tahminler bulunsa da dönemin Başbakanı Turgut Özal, bu konuda Batı dünyasına yaptığı çağırışı açık bir şekilde dile getirmiştir. Özal, 1989 yılında BBC Türkçe'ye verdiği bir mülakatta, Türkiye'ye gelen Iraklı Kürt sığınmacı sayısının 36.000 civarında olduğunu belirtmiş ve bu yükün paylaşılması için Avrupa'ya şu çağrıda bulunduğunu ifade etmiştir: “Türkiye'ye 36 bin Kürt mülteci geldi. Batı'ya dedim ki; ‘Bunların yarısını ben alayım, yarısını siz alın.’ Ama hiçbir karşılık alamadım.” (BBC Türkçe, 2019). Bu beyan, Türkiye'nin uluslararası toplumdan beklenen desteği göremediğini göstermektedir. Özal'ın bu açıklaması, Türkiye'nin geçici sığınmacıları kabul ettiği ve Avrupa Birliği başta olmak üzere Batılı ülkelerin bu süreçte yapıcı bir rol üstlenmediğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Göç hareketleriyle doğrudan ilişkili bir diğer kritik gelişme ise, Kürt meselesi bağlamında yaşanmıştır. 1984 yılında PKK'nın silahlı faaliyetlere başlaması, İran–Irak Savaşı'nın yol açtığı otorite boşluklarının Türkiye sınırında güvenlik sorunlarına dönüşmesinde belirleyici olmuştur. Irak'ın kuzeyinde merkezi otoritenin savaş nedeniyle zayıflaması, bu bölgelerin denetimsiz kalmasına ve çeşitli silahlı yapıların burada üslenmesine olanak tanımıştır(Papuççular, 2024, s.230-231).

Türkiye'nin iç güvenlik tehdidi olarak nitelendirdiği PKK faaliyetleri ivme kazanmıştır. 1984 yılında silahlı eylemlere başlayan PKK, sınırın Irak tarafında bulunan dağlık bölgelerde konuşlanmış, savaşın yarattığı güvenlik boşluğundan istifade ederek lojistik ve stratejik üsler kurmuştur(Özdemir, 2020,

s.64). 1980-1988 İran–Irak Savaşı'nın özellikle Irak'ın kuzeyinde merkezi otoriteyi zayıflatması, bu bölgede silahlı grupların hareket alanını genişletmiş; PKK'nın sınır ötesi geçişleri ve saldırı kabiliyeti artmıştır (Çakırtaş,2018, s.91). Türkiye bu dönemde, hem diplomatik kanallarla Irak nezdinde sınır güvenliğine dair girişimlerde bulunmuş hem de 1986 yılından itibaren Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi askerî operasyonlar düzenlemiştir. Bu operasyonlar, dönemin güvenlik politikalarının dış politika ile iç güvenliğin kesişim noktasında şekillendiğini ortaya koymaktadır (Yücelatay, 2022, s.32-34).

Bütün bu güvenlik tehditleri ve siyasi istikrarsızlıklar, Türkiye'nin enerji ve ticaret güvenliğini de etkilemiştir. Türkiye, 1980'li yıllarda enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü Irak üzerinden sağladığı petrol sevkiyatıyla karşılamaktaydı. Kerkük–Yumurtalık Petrol Boru Hattı, Türkiye'nin enerji arzı bakımından stratejik bir konuma sahipti. Ancak savaşın etkisiyle Irak'ın petrol üretim kapasitesi düşmüş, tesisler hedef alınmış ve boru hattının geçtiği bölgelerde sık sık sabotaj ve bombardıman olayları yaşanmıştır(Kandemir &Tuncer, 2020, 74).

Bu durum, Türkiye'nin enerji arzında kesintilere ve fiyat dalgalanmalarına neden olmuştur. Türkiye, bu riski azaltmak amacıyla İran ile alternatif enerji anlaşmalarına yönelmiş ve 1986 yılında İran ile doğal gaz antlaşması imzalanmıştır(İnan, 2013, 78). Ticaret yolları bakımından ise, başta Habur Sınır Kapısı olmak üzere kara taşımacılığı güzergâhları zaman zaman kapatılmış veya güvenlik nedeniyle kontrollü geçişe açılmıştır. Bu durum, özellikle Güneydoğu Anadolu'daki ihracatçı firmalar üzerinde ekonomik baskı yaratmış, bölge ekonomisinin savaş nedeniyle daralmasına yol açmıştır. Türkiye, bu bağlamda hem enerji arz güvenliği hem de ticaret yollarının sürekliliğini sağlamak amacıyla alternatif güzergâhlar ve kaynaklar geliştirme arayışına girmiştir(Arı, 2004, s.460).

Tablo 9: Türkiye'nin İran ve Irak ile Dış Ticareti (1980-1990)

Ülke	1980-1985 Dönemi Milyar (\$)	1986-1990 Dönemi Milyar (\$)	Toplam (1980-1990)
İran	İhracat: ~ 0,85 • İthalat: ~ 1,20	İhracat: ~ 1,50 • İthalat: ~ 0,90	İhracat: ~ 2,35 • İthalat: ~ 2,10
Irak	İhracat: ~ 1,20 • İthalat: ~ 0,60	İhracat: ~ 3,10 • İthalat: ~ 0,30	İhracat: ~ 4,30 • İthalat: ~ 0,90

Kaynak: Tablo Yazar tarafından oluşturulmuştur(TÜİK (1985, 1991); DTM (1986, 1991))

1980-1988 İran-Irak Savaşı nedeniyle Basra Körfezi'ndeki petrol sevkiyatı sık sık sekteye uğramıştır. Türkiye ise bu dönemde artan enerji ihtiyacını karşılamak için Irak'tan düzenli petrol tedarik etmeye başlamıştır. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı 1977 yılında tamamlanmıştı. 1980'li yıllarda bu hat üzerinden Türkiye'ye ciddi miktarda ham petrol akışı sağlanmıştır. Kerkük-Yumurtalık Petrol hattının

açılmasına kadar Irak petrolünü sadece Sudi Arabistan üzerinden ihraç edebilirken Türkiye'nin bu girişimi ile Irak Sudi Arabistan'a olan bağımlılığını azaltırken petrol kapasitesini de artırmıştır(İnan, 2013, 73).

Türkiye savaş süresince, tarafsızlık ilkesine dayalı dış politikasını sürdürürken, iki ülkeyle olan ticari ilişkilerinin kesintiye uğramaması için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Hüner Tuncer'e göre Türkiye, savaşın başında İran'a başvurarak Irak'la olan ticaretinin zarar görmemesini talep etmiş, benzer bir talebi Irak'a da iletmiştir. Bu kapsamda, Türkiye-İran demiryolu hattının hedef alınmaması yönündeki uyarı Irak tarafından kabul edilmiş; böylece Türkiye, İran'dan Irak'a ticari mal akışını sürdürürken, Irak'tan petrol almaya ve Habur Sınır Kapısı üzerinden mal ihracatına devam edebilmiştir (Tuncer, 2015, s. 53). Hazal Papuççular da aynı dönemde Türkiye'nin İran ve Irak ile gerçekleştirdiği ticaret hacminin önemli ölçüde arttığını, bu artışın daha önceki yıllarda ulaşılamayan düzeylere çıktığını belirtmektedir. Papuççular'a göre Türkiye, savaşın başından itibaren tarafsızlık politikasını koruyarak hem Tahran hem de Bağdat ile diplomatik ve ekonomik iletişimi sürdürmeyi başarmış; bu başarıda Türkiye'nin iki ülkeye olan coğrafi yakınlığı ve esnek dış politika yaklaşımı belirleyici rol oynamıştır (Papuççular, 2024, s. 231).

İran-İrak Savaşı (1980-1988), yalnızca savaşan ülkeleri değil, bölgeye komşu devletleri de doğrudan etkileyen çok boyutlu bir kriz üretmiştir. Türkiye bu süreçte hem İran hem Irak ile olan ekonomik ilişkilerini sürdürme çabası içinde olmuş, savaş koşullarında tarafsızlığını koruyarak iki ülkeyle ticareti devam ettirmeye odaklanmıştır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin savaş dönemindeki dış ticaret politikalarının “dengeleyici ekonomi diplomasisi” biçiminde tanımlanmasını mümkün kılmaktadır. Türkiye açısından temel amaç; savaşın yaratabileceği ekonomik kırılmaları en aza indirmek, enerji arz güvenliğini sağlamak ve dış ticaret yollarını açık tutmak olmuştur (Tuncer & Kandemir, 2020, s.76-80).

1970'li yıllarda faaliyete geçen Habur Sınır Kapısı, savaş boyunca Türkiye'nin Irak ile yürüttüğü kara ticaretinin merkez üssü hâline gelmiş, bu sınır kapısı üzerinden ticaretin devamı, Türkiye için yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda stratejik bir meseleye dönüşmüştür. Irak tarafında yaşanan altyapı tahribatları, bazı dönemlerde bu geçişi zorlaştırsa da Türkiye, sınır kapısını mümkün olduğunca açık tutmaya çalışmış ve diplomatik kanallar aracılığıyla geçişlerin sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur(Daban & Daban, 2018, s.16). İran ile olan Gürbulak Sınır Kapısı üzerinden gerçekleşen ticaret ise coğrafi ve topografik sınırlamalara rağmen süreklilik arz etmiştir. Bu iki sınır kapısı, Türkiye'nin savaş boyunca tarafsızlığını koruyarak her iki ülkeye de ulaşabilmesini mümkün kılmıştır(Arı, 2004, s.379-380).

Ticari ilişkilerdeki yön değişikliği, yalnızca kaynak çeşitliliği ile sınırlı kalmamış; aynı zamanda ticaretin yapısal biçiminde de dönüşüme neden olmuştur. Türkiye, savaş koşulları nedeniyle her iki ülkeye yönelik ihracatında doğrudan özel sektör kanallarının yanı sıra kamu kurumlarını ve ikili anlaşmaları kullanmıştır(Birgül, 2020, s.37). Irak ile yapılan ticaret, “petrol karşılığı mal” temelinde yapılandırılmış, Türkiye bu süreçte Irak’tan ithal ettiği petrolün bedelini, başta un ve çimento olmak üzere çeşitli sanayi ve tüketim malları ile ödemiştir (Oran, 2022, s. 527). 5 Ekim 1980 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan çeşitli haberlerde, İran-Irak Savaşı’nın Türkiye açısından yalnızca güvenlik ve siyasal etkiler değil, aynı zamanda ekonomik yansımalar doğurduğu görülmektedir. Haberde, Türkiye’nin petrol ihtiyacının yaklaşık %44’ünün savaşan iki ülkeden temin edildiği belirtilmiş ve bu durum enerji arz güvenliği açısından ciddi bir kırılmağa işaret etmiştir. Aynı tarihte yayımlanan başka bir haberde ise İran’ın Türkiye’den gıda maddeleri talep ettiği ifade edilmiştir(Hürriyet, 1980, Ekim 5). Irak ile ilgili olarak da Türkiye’nin bu ülkeye olan borcunu ödediği, ihracat karşılığında döviz elde etmeye başladığı ve 1978 yılından beri bedeli ödenmemiş olan petrol sevkiyatlarının tamamının mal karşılığı ile telafi edildiği bilgilerine yer verilmiştir(Hürriyet, 1980, Ekim 15). Bu gelişmeler, Türkiye’nin savaşan her iki ülkeye de ticari malzeme sağlayarak savaş ortamında ekonomik açıdan belirli ölçüde avantaj elde ettiğini göstermektedir

İran-Irak Savaşı’nın son evresinde enerji altyapısına yönelik saldırıların artması ve Hürmüz Boğazı’ndaki güvenlik riskleri, İran’ı ve Körfez’i baypas edecek alternatif ihracat yolları arayışına yöneltmiştir. 28 Ocak 1988 tarihli Milliyet gazetesine göre, İran lideri Ayetullah Humeyni Jask Limanı üzerinden Sovyetler Birliği’ne uzanacak yeni bir boru hattı planlamıştır. Bu projeyle İran, Hark Adası’ndan Jask’a petrol taşıyacak; oradan da Sovyet limanları aracılığıyla Karadeniz üzerinden dünya pazarlarına açılmayı hedeflemiştir. Eğer bu güzergâh hayata geçmezse, İran’ın Türkiye üzerinden ikinci bir alternatif rota oluşturmayı değerlendirdiği belirtilmiştir. Bu planda İran petrolü, güneydoğudan Adana’ya ulaşacak şekilde Türkiye topraklarından geçecek, böylece Körfez’e olan bağımlılık azaltılacaktır(Milliyet, 1988, Ocak 28). Türkiye, jeopolitik konumu sayesinde İran için Körfez’e alternatif bir güzergâh sunmuş ve bu sayede stratejik bir enerji koridoru hâline gelmiştir. Bu durumun, Ankara’nın hem ekonomik hem de diplomatik önemini artırmıştır(Birgül, 2020, s.37).

Orta Doğu’nun iki önemli gücünün silahlı çatışmaya girdiği bu süreçte Türkiye’nin hem İran hem de Irak’la komşuluk ilişkilerini sürdüren tek bölge ülkesi olması hasebiyle savaşın doğrudan tarafı olmaksızın istikrar sağlayıcı bir pozisyon üstlenmesini sağlamıştır(Mor, 2016, s.25). Bu konum, Türkiye’yi sadece bir sınır devleti değil, aynı zamanda potansiyel bir arabulucu, ticaret köprüsü ve diplomatik dengeleyici olarak da öne çıkarmıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin izlediği dış politika, klasik anlamda tarafsızlık ilkesinin ötesine geçen, aktif bir dengeleme stratejisini içeren ve savaşın bölgesel etkilerini asgariye indirmeyi amaçlayan bir tutumu yansıtmaktadır (Tuncer, 2015, s.46).

İran–Irak Savaşı’nın ilk aylarında Türkiye’nin sergilediği diplomatik tutum, taraflar arasında barışçıl çözüm arayışlarını destekleyen yapıcı bir dış politika yaklaşımı olarak görülmektedir. Milliyet gazetesinin 10 Ekim 1980 tarihli sayısında, Irak Sanayi ve Maden Bakanı Tahir Tevfik’in Ankara’ya gerçekleştirdiği resmî ziyaret üzerine kaleme alınan haberde, Türkiye’nin savaşın tarafları arasında tarafsız bir konumda durduğu ve bu nedenle ‘yapıcı bir arabulucu’ olarak değerlendirilebileceği yönünde yorumlara yer verilmiştir(Milliyet, 1980, Ekim 10). Bu yaklaşım, sadece Irak cephesiyle sınırlı kalmamıştır. Cumhuriyet Gazetesi’nin 13 Ekim 1980 tarihli haberinde ise, İranlı diplomatların Türkiye’nin girişimlerine olumlu yaklaştığı ifade edilmiştir. Haberde, İran tarafının Türkiye’nin barışçıl diyalog çabalarını dikkatle takip ettiği ve bu yöndeki girişimlere mesafeli olmadığı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 1980, Ekim 13). Ancak bu olumlu izlenimlere rağmen, söz konusu diplomatik girişimler fiilî bir arabuluculuk sürecine dönüşmemiştir. Kemal Yavuz’a göre, bu durumun temel nedenleri arasında Soğuk Savaş bağlamında büyük güçler arası kutuplaşmanın etkisi ve tarafların müzakereye kapalı tutumları yer almaktadır (Yavuz, 1994, s. 96).

Dönemin Başbakanı Turgut Özal’ın görev sürecinde bu diplomatik çizgi daha da proaktif bir karakter kazanmıştır. Özal, dış politikada Türkiye'nin dış ilişkilerde ekonomik fırsatları değerlendirmesini ve bölgesel çatışmalarda yapıcı bir rol oynamasını savunmuştur. Bu bağlamda Türkiye, arabuluculuk iddiasını yalnızca söylemde bırakmamış, çeşitli dönemlerde barış görüşmeleri için uygun zemin oluşturma çabasına da girişmiştir. Bu strateji, Türkiye’nin yalnızca dış politikada değil, aynı zamanda bölgesel diplomasi alanında da etkin bir aktör olarak görünürlük kazanmasını sağlamıştır(Birgül, 2020, s.69). Hasan Mor, Turgut Özal’ın dış politika vizyonunu aktarırken, Türkiye’yi Doğu ile Batı arasında bir köprü olarak konumlandığını belirtmektedir. Özal’a göre Türkiye, çatışma potansiyeli yüksek olan bu iki dünya arasında aracı bir rol üstlenmeli ve bölgesel istikrarın sağlanmasında etkin bir aktör olmalıdır. Bu çerçevede Türkiye, yalnızca coğrafi konumu nedeniyle değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel mirası doğrultusunda da hem Doğu hem de Batı için vazgeçilmez bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Körfez Krizi sırasında Türkiye’nin bu ara konumu daha da belirginleşmiş; Özal, Türkiye’yi bölgesel düzeyde ‘anahtar ülke’ olarak tanımlamıştır (Mor, 2016, s. 186–187).

Savaş sürecinde taraflar arasındaki konjonktürel değişimler gözetildiğinde, Türkiye’nin genel olarak tutarlı ve dengeleyici bir diplomatik söylem geliştirmeye yöneldiği görülmektedir. Sınır hattındaki güvenlik hassasiyetleriyle birlikte sürdürülen diplomatik temaslar, çatışmanın yayılımını sınırlamaya dönük bir yaklaşımı yansıtmıştır. Bu bağlamda, karşılıklı kazancı önceleyen barış söylemi, Türkiye’nin izlediği tarafsızlık ve dengeleme stratejisinin söylemsel zeminini oluşturmuş; bu durum, Türkiye’nin bölgesel düzlemde istikrara yönelik tutumunun daha görünür hâle gelmesine katkı sağlamıştır(Tuncer, 2015, s.68).

Türkiye, İran–Irak Savaşı’nın başlangıcından itibaren her iki tarafla olan diplomatik ve ticari ilişkilerini sürdürerek tarafsız bir konum benimsemiş, savaşın yayılmasını önleyici bir tutum çerçevesinde arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur(Armanoğlu, 2024, 661). Ancak bu çabalara karşın, Türkiye’nin savaş süresince resmî bir arabuluculuk rolü üstlenemediği görülmüştür. Tayyar Arı bu durumun sebebi olarak hem uluslararası hem de bölgesel düzeyde çeşitli yapısal ve siyasi etkenler bulunduğunu belirtir. Bu durumun sebeplerinin başında Arı’ya göre savaşın sürdüğü yıllar aynı zamanda küresel düzeyde Soğuk Savaş rekabetinin yoğunlaştığı bir döneme denk gelmiş olması bulunmaktadır(Arı, 2004, s.452). Baskın Oran’da aynı fikri doğrular nitelikte, ABD ve Sovyetler Birliği’nin Orta Doğu’daki stratejik çıkarları doğrultusunda doğrudan olmasa da dolaylı müdahaleleri, bölgesel barış girişimlerinin gelişmesini sınırlandırdığını ifade etmiştir. Türkiye’nin Batı bloğuyla olan yakın ilişkileri ve büyük güç dengelerinin rekabeti bölgede hassas bir politik zemin oluşturmuştur. oluşturmuştur (Oran, 2022, s. 517). Ayşe Selcan Özdemirci’de Türkiye’nin bu dönemde bölgede istikrarın sağlanması ve savaşın bitirilmesi için arabuluculuk girişimlerinde bulunduğunu ancak bölgede bu politikanın sınırlarını uluslararası aktörlerin belirlediğini ifade etmiştir(Özdemirci, 2014, s.62). Bu bakımdan bu politikanın uygulanmasında uluslararası sistemin koşullarının uygun olmadığı düşünülebilir.

İslam Konferansı Örgütü tarafından savaşı bitirmek için oluşturulan İyi Niyet Heyeti’nde Türkiye’yi temsilen Başbakan Bülend Ulusu’nun da yer alması, Ankara’nın çatışmayı diplomatik yollarla çözmeye yönelik yapıcı tutumunu ortaya koysa da İran ve Irak savaşı bitirmeyi kabul etmiştir(Birgül, 2020, s.84). Savaşın 18. ayına gelindiğinde Irak’ın ilk dönemdeki askerî üstünlüğünü kaybetmiş görünmesi ve İran’ın sahada avantaj sağlamaya başlaması, Bağdat yönetimini diplomatik çözümlere daha açık hâle getirmiştir(Özdemirci, 2014, s.107). Nitekim Türkiye’nin de dahil olduğu heyet aracılığıyla İran’a iletilen mesajda, Irak yönetimi işgal ettiği bölgelerden koşulsuz çekilme teklifinde bulunmuş, ancak bu öneri İran tarafından reddedilmiştir(Armanoğlu, 2024, s.546). Türkiye’nin bu süreçte benimsediği dengeli diplomasi yaklaşımı hem barışa katkı sunma isteğinin hem de taraflarla eşit mesafeli ilişkileri sürdürme politikasının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu girişim, Türkiye’nin tarafsızlık ilkesini korurken aynı zamanda yapıcı arabuluculuk potansiyelini diplomatik kanallar üzerinden ortaya koyma çabasını göstermektedir(Tuncer, 2015, s.89). Ancak bu girişimlere rağmen tarafların henüz savaşı bitirmeye istekli olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye’nin jeopolitik konumu, ilgili taraflarla sahip olduğu diplomatik ilişkiler ağı ve izlediği tarafsızlık politikası çerçevesinde sürdürdüğü arabuluculuk girişimlerine rağmen, bu çabaların somut ve kalıcı sonuçlara evrilememesi, çok boyutlu bir dizi değişkenle ilişkilendirilebilir. Özellikle çatışmanın taraflarının müzakere temelli çözüm arayışlarına mesafeli duruşları, dönemin uluslararası sisteminde belirgin şekilde hissedilen kutuplaşma dinamikleri ve Türkiye’nin iç siyasal atmosferindeki

kırılmalıklar, bu sürecin başarıya ulaşmasını zorlaştıran temel unsurlar arasında yer almıştır. Bu çerçevede, Türkiye her ne kadar savaş boyunca tarafsızlık ilkesine bağlılığını korumayı başarmış olsa da söz konusu koşullar arabuluculuk kapasitesinin etkin biçimde kullanılmasını ve kurumsallaşmasını sınırlandıran faktörler olarak öne çıkmıştır.

3.3. Rusya–Ukrayna Savaşı Sürecinde Türkiye: Yeni Dünya Düzeninde Çok Yönlü Dış Politika

2022 yılında başlayan Rusya–Ukrayna Savaşı, sadece iki devlet arasındaki bir çatışma değil, aynı zamanda Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni uluslararası düzenin dönüşüm sürecini hızlandıran bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir(Jenkins, 2023). Türkiye, bu yeni uluslararası denkleme, geleneksel güvenlik tehditlerine karşı konumunu yeniden değerlendirmiş ve çok yönlü dış politika stratejileri geliştirmiştir(Acer, 2024, s. 53). Bir taraftan NATO üyesi olarak Batı ile iş birliğini sürdürürken, diğer taraftan Rusya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini koruma çabası, Türkiye’nin çok kutuplu yeni uluslararası sistemde izlediği denge politikasının temelini oluşturduğu ifade edilmiştir(Yerlitaş, 2022, s. 2).

Rusya–Ukrayna Savaşı, 21. yüzyılın ilk büyük ve uzun soluklu kara savaşı olarak yalnızca Doğu Avrupa’yı değil, aynı zamanda çevresel olarak etkileşim içinde bulunan tüm bölgeleri etkilemiştir (Ağır, 2024, s. 312). Bu bağlamda, Türkiye’nin savaşa doğrudan taraf olmamasına rağmen, jeopolitik konumu, Karadeniz’e kıyıdaş olması, NATO üyeliği gereği Transatlantik ittifakı içinde yer alması, Rusya ile ekonomik bağımlılık düzeyi ve Ukrayna ile stratejik iş birlikleri nedeniyle çatışmanın dolaylı etkilerine maruz kalan ülkelerden biri olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır(Öçal & Öztürk, 2023, s. 17).

Bu durum, tezde bağımsız değişken olarak ele alınan Türkiye’nin jeopolitik konumunun, dış politikanın yönünü tayin eden önemli bir dış politika belirleyicisi olduğunu bir kez daha göstermektedir(Oran,2022). Nitekim savaşın başında Türkiye, taraflara eşit mesafede duran bir pozisyon olarak tarafsızlığını ilan etmiş olsa da bu çerçevede hem Rusya’dan hem de Ukrayna’dan gelen göç dalgalarına maruz kalmıştır. Bu gelişme, jeopolitik konumun yalnızca diplomatik değil, aynı zamanda insani ve güvenlik boyutlarıyla da belirleyici olduğunu göstermektedir(Başçılar vd., 2023, s. 290).

Bu süreçte Türkiye, yalnızca bir tarafı desteklemekten kaçınmış; aynı zamanda Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması gibi girişimlerle arabuluculuk rolünü üstlenerek krizin bölgesel etkilerini sınırlamaya çalışmıştır(Yumuşak, 2023, s. 170). Joseph Nye ve David Welch’in belirttiği gibi, çok kutuplu sistemlerde orta ölçekli devletler, sert güçten ziyade esnek diplomasi, kriz yönetimi ve arabuluculuk gibi “akıllı güç” unsurlarına başvurarak etkili olabilirler (Nye & Welch, 2021, s. 296).

Türkiye'nin bu savaş sürecindeki yaklaşımı, güvenlik ve ekonomi odaklı çıkarları dengeleyen, pragmatik ve çok boyutlu bir dış politika anlayışının yansıması olarak değerlendirilebilir(Battır & Yiğittepe, 2023, s. 14).

Uluslararası sistemin yeniden kutuplaştığı bu dönemde Türkiye savaşın başladığı ilk günden itibaren, klasik realizmin gerektirdiği şekilde güvenlik, çıkar ve rasyonalite temelli bir dış politika benimserken; aynı zamanda çok kutuplu düzenin gerektirdiği esnekliği ve çok taraflı diplomasi yetkinliğini de ön plana çıkarmıştır(Öniş & Uluyol, 2025, s. 8). Savaş boyunca izlenen temkinli, dengeleyici ve çok yönlü dış politika yalnızca çatışmadan etkilenmemeyi değil, aynı zamanda küresel diplomasi sahasında etkinlik kazanmayı da hedeflemiştir(Tulun, 2024, s. 3–4). Bu kapsamda Türkiye'nin savaşın ilk günlerinden itibaren benimsediği tarafsız, çok yönlü ve dengeleyici dış politika stratejisini uluslararası hukuk çerçevesinde somutlaştıran adımlardan birinin Boğazlar politikası olduğu ifade edilmiştir (Yumuşak, 2023, s. 173).

Türkiye, 24 Şubat 2022 yılında başlayan Rusya–Ukrayna Savaşı bağlamında dengeleyici dış politikasının bir uzantısı olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni uygulamaya koymuştur. Tarafsızlık ilkesine uygun biçimde, savaşın tarafı olmayan Türkiye, 1 Mart 2022'de kıyıdaş ve kıyıdaş olmayan tüm ülkelere Boğazlardan savaş gemisi geçişi konusunda uyarıda bulunmuş ve Montrö'nün kendisine tanıdığı yetkiler çerçevesinde hareket edeceğini açıklamıştır (BBC Türkçe, 2022). Böylece Türkiye, hem uluslararası hukuka uygun hareket etmiş hem de bölgesel tansiyonun artmasının önüne geçmeye yönelik stratejik bir pozisyon almıştır.

Bununla birlikte Türkiye'nin özel bir jeopolitiğe sahip olması çerçevesinde hem Doğu hem Batı ile eş zamanlı ilişki yürütebilmesi, yeni bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, yalnızca güvenlik temelli değil; insani yardım, ticaret, enerji ve diplomatik arabuluculuk alanlarında bölgesel bir düzen kurucu aktör olma iddiasını da yansıttığı söylenebilir. Türkiye'nin bu süreçte yalnızca kolaylaştırıcı değil, aynı zamanda anlaşmanın garantör devleti olması, yeni bölgeselcilik anlayışıyla etkinlik odaklı ve kurumlaşmış bir rol üstlendiğini göstermektedir (Balta, 2021, s. 213; Schulz vd., 2001, s. 10–11).

Türkiye, Rusya–Ukrayna Savaşı süresince izlediği çok yönlü dış politika çerçevesinde, çatışmanın başından itibaren diplomatik girişimlere öncülük eden az sayıdaki aktörden biri olmuştur(Independent Türkçe, 2022). Şubat–Mart 2022 döneminde Türkiye Devleti Cumhurbaşkanı ile Dışişleri Bakanlığı, hem Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin hem de Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenski ile yoğun bir telefon diplomasisi yürütmüş böylece Türkiye, diyalog çağrısında bulunan nadir NATO ülkeleri arasında yer almıştır(TC İletişim Başkanlığı, 2022).

Bu sürecin devamında, 10 Mart 2022 tarihinde Antalya Diplomasi Forumu kapsamında Türkiye'nin arabuluculuğunda, Rusya ve Ukrayna dışışleri bakanları ilk defa yüz yüze görüşmüştür. Bu görüşme, savaşın başlangıcından sonra gerçekleşen en üst düzey diplomatik buluşma olarak kayda geçmiştir(TC. Dış İşleri Bakanlığı, 2022, Mart 10). Daha sonra 29 Mart 2022'de ise İstanbul'da iki tarafın müzakere heyetleri bir araya gelmiş; Türkiye bu görüşmelere hem ev sahipliği yaparken aynı zamanda sürecin devamlılığı için de aktif çaba göstermiştir. Bu bağlamda Reuters'ın haberine göre Ukrayna tarafının Türkiye'nin "güvenilir arabulucu" olarak tanımlaması, bu çabanın sahadaki etkisini göstermektedir(Reuters, 2022, Mart 29).

Diplomatik girişimlerin önemli bir yansıması olarak, Türkiye ve Birleşmiş Milletler'in (BM) öncülüğünde 22 Temmuz 2022 tarihinde imzalanan Tahıl Koridoru Anlaşması (Black Sea Grain Initiative), Ukrayna tahılının Karadeniz üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılmasını sağlamış ve küresel gıda krizinin önlenmesinde kritik rol oynamıştır(United Nations, 2022; T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2022). Türkiye, bu süreçte hem lojistik hem de diplomatik denge sağlayıcı bir konumda yer almış, antlaşmanın Kasım 2022'de 120 gün süreyle uzatılmasına da katkı sağladığı ifade edilmiştir(Özkural Köroğlu & Özgüven, 2025, s. 195).

2023 yılı boyunca Türkiye, savaş esirlerinin takasında da aktif bir arabulucu olmuş, özellikle Mariupol'deki Azovstal savunucularının tahliyesinde önemli bir rol oynamıştır(Anadolu Ajansı, 2023, Mayıs 15). Aynı yıl Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, G20 ve Şanghay İşbirliği Örgütü gibi çeşitli uluslararası platformlarda "adil ve kalıcı barış" çağrılarını yinelemiş, taraflar arasında diyalogun canlı tutulmasına yönelik kararlılığını sürdürmüştür. Anadolu Ajansı'nın haberine göre, Şanghay İşbirliği Örgütü liderleri tarafından Rusya-Ukrayna savaşında Türkiye'nin oynadığı dengeleyici rol ve tansiyonu düşürme çabaları nedeniyle takdir ve teşekkür aldığını belirtmiştir (Anadolu Ajansı, 2023, 8 Haziran; Anadolu Ajansı, 2023).

Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamında üstlendiği barışçıl diplomasi misyonunu gösteren girişimlerden biri, 2024 yılında Belek'te düzenlenen Antalya Diplomasi Forumu olduğu söylenebilir. Antalya Diplomasi Forumu ilk kez 2021 yılında gerçekleşmiştir ve kurulduğu günden itibaren neredeyse her yıl düzenlenmektedir(Antalya Diplomasi Forumu, 2024). Küresel ölçekte etkili diplomatik aktörleri bir araya getiren bu çok taraflı platform, yalnızca diyalog zeminini güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin barış odaklı dış politika yaklaşımının bir yansıması olduğu ifade edilmiştir. Forum kapsamında gerçekleştirilen panellere, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakan Yardımcısı ve Avrupa Birliği (AB) Başkanı Büyükelçi Mehmet Kemal Bozay'ın yanı sıra, Ukrayna Dışışleri Bakanı Andrii Sybiha, Hırvatistan Dış ve Avrupa İşleri Bakanı Gordan Grlic Radman, Birleşik Krallık Dışışleri Bakanlığında Avrupa ve Kuzey Amerika'dan Sorumlu Devlet Bakanı Stephen Doughty, Finlandiya Dış ve Güvenlik Politikası Direktörü Outi Holopainen ve NATO

Genel Sekreter Yardımcısı Vekili Javier Colomina gibi üst düzey temsilciler katılım göstermiştir. Bu durum, Türkiye'nin yalnızca bölgesel değil, küresel düzeyde barışa katkı sunma kapasitesini ve çok yönlü dış politikasının kurumsal araçlarla desteklendiğini göstermektedir (Anadolu Ajansı, 2024).

Rusya ve Ukrayna arasındaki tarihsel bağlar, ortak kültürel geçmişin yanında uzun süreli jeopolitik rekabetin de izlerini taşımaktadır(Ağır, 2024, s.314). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 24 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan Ukrayna, Doğu Avrupa'da Batı ile Rusya arasında bir "bölge devleti" olarak yeniden konumlanmıştır(Toprak & İsmayıl, 2022, s. 45). Tayfur Yumuşak'a göre Ukrayna yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca dış politikasında Moskova merkezli bir politika izlemiştir. Karadeniz Filosu'nun paylaşımı, nükleer silahların devri ve NATO ile ilişkiler gibi krizlerle bu konum daha da belirginleşmiştir(Yumuşak, 2023, s. 172). Ancak 2014 yılı Sevgi Sezer'e göre, Ukrayna için köklü bir kırılma noktası olarak ifade edilmiştir. Batı yanlısı gösterilerin sonucunda Rusya'ya yakın Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç'in görevden alınması ve ardından ülkeyi terk etmesi, Ukrayna'nın dış politikasını Avrupa Birliği ve NATO eksenine kaydıran yeni bir dönemin başlangıcı olduğu iddia edilmiştir(Sezer, 2024, s. 25). Bu gelişmeyi kendi çıkarlarına tehdit olarak algılayan Rusya, önce Kırım'da Rus kökenlilerin yoğun olduğu bölgelerdeki protestoları desteklemiş, ardından 27 Şubat 2014'te fiili bir işgale yönelmiştir(Ağır, 2024, s. 314).

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Donbas'taki ayrılıkçı hareketleri desteklemesi, sadece Ukrayna'nın değil, tüm Avrupa güvenlik mimarisinin sarsılmasına yol açmıştır(Al & Ayvaci, 2017, s. 230). Bu olay değerlendirilirken, Rusya'nın "yakın çevre" politikası doğrultusunda, eski Sovyet coğrafyasının Batı ile entegrasyonunu ulusal güvenliğine tehdit olarak görmesi, buna karşılık Batı'nın ise Doğu Avrupa'da genişleme stratejisini sürdürdüğü şeklinde ifade edilmiştir(Götz, 2022).

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik politikaları, Mackinder'in Kara Hâkimiyet (Kalpgâh) teorisi bağlamında değerlendirilebilir. Bu teoriye göre, Avrasya'nın iç bölgelerindeki kontrol dünya hakimiyetinin anahtarıdır ve Ukrayna, Doğu Avrupa'daki kilit konumu nedeniyle Rusya'nın bölgesel stratejisinde kritik bir rol oynamaktadır. Putin, bu bölgedeki etkisini artırarak hem bölgesel çıkarlarını korumayı hem de küresel güç konumunu güçlendirmeyi amaçladığı belirtilmiştir(Babahanoğlu, 2024, s. 380).

Yumuşak'a göre tartışmalı bir referandumun ardından Kırım'ın Rusya'ya bağlandığının ilan edilmesi, Birleşmiş Milletler tarafından uluslararası hukuk nezdinde meşru kabul edilmemiştir(Yumuşak, 2023, s. 169). Bu süreç, yeni dünya düzeninde büyük güçlerin etki alanları üzerinden yürüttüğü dolaylı bir güç mücadelesine dönüşmüştür (Ağır, 2024, s. 312–316).

Kırım'ın ilhakını takiben, doğu Ukrayna'daki Donetsk ve Luhansk bölgelerinde de ayrılıkçı hareketler ivme kazanmış; Rusya'nın desteğiyle bu bölgelerde "halk cumhuriyetleri" ilan edilmiş ve Ukrayna

Ordusu ile çatışmalar başlamıştır. Minsk Protokolü ile ateşkes hedeflenmiş olsa da taraflar arasında istikrar sağlanamamış, böylece Rusya ile Ukrayna arasındaki gerilim kalıcı bir bölgesel kriz niteliği kazanmıştır(Özdemir & Eminoğlu, 2022, s. 70). 2022 yılında başlayan savaşın arka planına dair yapılan araştırmalarda, bu olayların birçok akademisyen tarafından başlıca nedenler arasında değerlendirildiği görülmektedir. Mevcut literatür incelendiğinde ise, savaşın başlamasından itibaren çok boyutlu analizlerin yapıldığı ve çok fazla ülkede savaşın o ülkeye dair etkisi üzerine konunun çalışıldığı dikkat çekmektedir.

Nitekim, 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı üzerine yapılan incelemeler, bu çatışmanın yalnızca iki devlet arasında sınırlı bir savaş olmanın ötesinde, küresel ölçekte siyasal, ekonomik ve güvenlik alanlarını etkileyen çok boyutlu bir kriz olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Örneğin; Ruth Endam Mbah ve Divine Forcha Wasum'un a göre, 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı yalnızca iki ülke arasında meydana gelen bir sınır çatışması olarak değil, çok katmanlı bir uluslararası kriz olarak değerlendirilmelidir. Yazarlar, ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken'in "Bu, iki ülke arasındaki bir çatışmadan daha büyük. Bu, Rusya ve NATO'dan daha büyük bir mesele. Küresel sonuçları olan bir kriz ve küresel ilgi ve eylem gerektiriyor" sözlerine yer vererek bu çatışmanın küresel etkisine dikkat çekmektedir (Mbah & Wasum, 2022, s. 149).

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ardından Transatlantik ülkeleri tarafından yürürlüğe konulan kapsamlı ekonomik yaptırımlar, özellikle enerji ve hammadde ithalatında Rusya'ya yüksek düzeyde bağımlı olan küresel aktörler açısından ciddi ekonomik dalgalanmalara neden olmuştur. Bir NATO ülkesi olmasına rağmen Türkiye bu kararın dışında kalmıştır(Battır & Yiğittepe, 2023, s. 560).

Başta Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Avrupa Birliği olmak üzere birçok Batılı ülke tarafından Rusya'ya yönelik olarak uygulanan mali yaptırımlar neticesinde bu ülkelerde bulunan ve Putin'e yakın oligarkların mal varlıklarına el konulmuştur. Böylece Rus ekonomisinin zayıflatılacağı ve Rusya'nın savaşı devam ettirme kararlığının sarsılması hedeflenmiştir(Mbah & Wasum, 2022, s.150).

Ancak bu adımların, sadece Rusya için değil dolaylı biçimde küresel boyutta; petrol, doğal gaz, buğday, paladyum, titanyum ve neon gibi kritik ürünlerin arzında daralmaya yol açarak, enerji ve gıda fiyatlarında ciddi artışlara sebebiyet verdiği belirtilmiştir(Battır & Yiğittepe, 2023, s. 555).

Krizin ilk günlerinden itibaren savaşın özellikle ekonomik etkisini hissettiren bu gelişmeler, dünya genelinde enflasyonist baskıları artırırken, hane halkı tüketiminde azalmaya, finansal piyasalarda belirsizliklere, tedarik zincirlerinde aksamalara ve doğrudan yabancı yatırımların yavaşlamasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte özellikle enerji ve tarım ürünlerinde dışa bağımlılığı yüksek olan ülkeler,

küresel ekonomik sistemin kırılganlığı karşısında ciddi maliyet şokları ile karşı karşıya kalmıştır(Kesici, 2022, s. 48).

ABD Başkanı Joe Biden'ın 8 Mart 2022 tarihli açıklamasında ifade ettiği üzere, “Rusya'nın saldırganlığı hepimize pahalıya mal oluyor. Kâr peşinde koşma veya fiyatları şişirme zamanı değil” ifadesi, krizin yalnızca güvenlik boyutunu değil aynı zamanda savaşın ekonomik etkilerini de vurgulamaktadır (Mbah & Wasum, 2022, s. 150). Bu ifadeler, literatürde savaşın küresel güvenlik mimarisi ve ekonomik dengeler üzerinde derinlemesine etkiler yarattığı yönündeki yorumları desteklemektedir. Nitekim bu açıklamalar, savaşın küresel ekonomi üzerindeki etkilerinin kaçınılmaz biçimde hissedileceğini ortaya koymaktadır.

3.3.1. Küresel Güç Dönüşümleri ve Yeni Konjonktür

Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreği, uluslararası sistemin yapısında önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir(Kissinger, 2023, 397- 404). Çin ve Hindistan gibi ülkelerin yükselen ekonomik ve politik kapasiteleri, buna karşılık Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık gibi geleneksel büyük güçlerin göreceli etkinliklerinde yaşanan azalma, mevcut uluslararası kurumlar ve normlar üzerinde derinlemesine bir baskı oluşturmuştur(Acharya,2014, s.158).

Çin'in küresel ölçekte artan ekonomik etkisi, Batı merkezli güç yapısını zorlayan gelişmelerden biridir. (Gürçan,2022, s.598). Sparke'ye göre Çin, Kuşak ve Yol Girişimi gibi projeler aracılığıyla yalnızca ticaret ağları kurmakla kalmamakta, aynı zamanda yeni bir küresel düzen vizyonu da sunmaktadır. Bu girişim, altyapı yatırımları ve lojistik hatları sayesinde Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayarak Çin'i küresel ekonomi içinde merkezî bir konuma taşımaktadır. Böylece Çin, ekonomik gücünü jeopolitik bir araca dönüştürmekte ve Batı'nın hâkimiyetine alternatif oluşturacak yeni bir düzen inşa etmeye çalışmaktadır(Sparke, 2024).

Bu dönüşüm, yalnızca güç dağılımındaki niceliksel değişimle sınırlı kalmamış; aynı zamanda mevcut yönetim yapılarında temsil adaleti, karar alma süreçlerinin etkinliği ve kurumsal meşruiyeti gibi temel unsurlarını da yeniden tartışmaya açmıştır(Öniş, 2017, s.19-20).

Küresel güç dengelerinde yaşanan dönüşüm, yalnızca büyük aktörlerin uluslararası sistemdeki konumlarını yeniden şekillendirmekle kalmamakta; aynı zamanda bu sistemi ayakta tutan kurumsal yapılar açısından da ciddi bir uyum ihtiyacını gündeme getirmektedir. Çin ve Hindistan gibi yükselen güçlerin uluslararası düzeyde artan etkisi, buna karşılık geleneksel büyük güçlerin göreceli etkilerinde gözlenen gerilemeye karşılık Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi temel küresel kurumlar üzerinde kapsamlı reform taleplerini beraberinde getirmiştir(Acharya, 2014, s.160-165). Bu talepler yalnızca temsilde adalet

ekseninde şekillenmemekte, aynı zamanda bu kurumların meşruiyeti ve karar alma kapasiteleri açısından da sorgulamalara neden olmaktadır(Ünay & Kayıkçı, 2018, s.259).

Bununla birlikte, uluslararası kurumların değişen güç dengelerine uyum sağlaması genellikle kendiliğinden gerçekleşmemekte aksine, mevcut düzenin koruyucuları ile sistemde daha fazla söz sahibi olmak isteyen aktörler arasında uzun ve karmaşık müzakere süreçlerini zorunlu kılmaktadır(Kissinger, 2014, s.404). Nitekim BMGK'nın reformuna yönelik yıllardır devam eden ancak somut bir ilerleme kaydedilemeyen görüşmeler, bu sürecin ne denli çetin ve çok boyutlu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır(Weiss, 2010, s.14). Bu bağlamda Kruck ve Zangl, uluslararası kurumların söz konusu güç kaymalarına nasıl yanıt vereceğinin, yalnızca hangi aktörün güç kazanmış olmasıyla değil bu gücün kurumsal yapılara hangi stratejik yollarla yansıtıldığıyla doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamaktadır(Kruck & Zangl, 2020, s.5).

Söz konusu gelişmelerin, güç geçişi kuramının temel varsayımlarını doğrular nitelikte olduğu söylenebilir. Bu yaklaşıma göre, küresel düzeyde güç dağılımının mevcut kurumsal düzenlemelerle uyumsuz hâle gelmesi, sistemsal gerilimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Akgül, 2019, s.818). Nitekim Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası örgütlerin, değişen küresel güç dengelerine rağmen yapısal reformlara direnci, temsil sorunu ve etkinlik tartışmalarıyla sıklıkla gündeme gelmektedir(Güven, 2018, s.59). Bu bağlamda kurumsal düzenlemelerin, yalnızca yükselen güçlerin talepleriyle değil; zaman zaman statükonun koruyucusu olan aktörlerin çıkarlarını yeniden tanımlama çabalarıyla da karşı karşıya kaldığı görülmektedir(Weiss, 2010, s.16).

Andreas Kruck ve Bernhard Zangl'a göre, küresel sistemde yaşanan güç kaymaları karşısında uluslararası kurumların mutlak bir kopuş yaşamaktansa, stratejik araçlar yoluyla kademeli bir dönüşüm geçirme kapasitesine sahip oldukları ileri sürülmektedir. Bu dönüşüm süreci, yalnızca askeri veya ekonomik baskı ile değil; retorik zorlama, stratejik iş birliği ve ilkeli ikna gibi daha düşük maliyetli ve iş birliğine açık stratejiler aracılığıyla da yürütülmektedir (Kruck & Zangl, 2020, s.5). Bu yönüyle günümüz uluslararası düzeni, güç rekabeti kadar, kurumların uyarlanabilirliği ve stratejik esnekliği üzerinden de şekillenmektedir(Akgül, 2019, s.818).

Bu bağlamda özellikle orta ölçekli devletlerin bu dönüşüm sürecinde oynadığı rol dikkate değerdir. Eduard Jordaen'a göre orta güçler; uluslararası sistemdeki konumları, devlet kapasiteleri, dış politika davranışları ve bu politikaların oluşturulmasındaki kurumsal kabiliyetleri temelinde tanımlanır. Bu kriterler çerçevesinde Türkiye, yükselen bir orta güç örneği olarak değerlendirilmektedir (Jordaen, 2003, s. 165–181). Yeni bölgeselcilik yaklaşımı, yalnızca coğrafi yakınlık temelli klasik entegrasyon modellerinden farklı olarak; tarihsel bağlar, kültürel ortaklıklar, ekonomik karşılıklı bağımlılık ve çok

tarafli diplomatik ağlar gibi daha esnek ve çok yönlü iş birliği dinamiklerini ön plana çıkarmaktadır (Schulz, Söderbaum, & jendal, 2001). Bu yaklaşım, büyük gler arasındaki çekişmelerin yoğunlaştığı ve küresel düzeyde hegemonik boşlukların oluştuğu dönemlerde, orta güçlerin bölgesel düzlemde daha aktif roller üstlenmesine olanak tanımaktadır(Akgl, 2019, 819).

Bunun yanı sıra, 21. yüzyılda küresel sistemdeki dönüşümleri yalnızca jeopolitik ve kurumsal değişimlerle sınırlı görmek yetersizdir. İklim değişikliği, çevresel bozulma ve buna bağlı olarak artan zorunlu göç hareketleri, uluslararası güvenlik mimarisinin karşı karşıya olduğu yeni tehdit alanlarını da gündeme taşımaktadır(Kaygusuz Akbay, 2021, s.240). Kuraklık, tarımsal üretimde düşüş, su kaynaklarına erişimdeki sorunlar ve deniz seviyesindeki yükselmeler, özellikle Sahra Altı Afrika, Güney Asya ve Orta Doğu gibi kırılgan bölgelerde toplumsal huzursuzluklara ve kitlesel glere yol açmaktadır(Yemişoğlu & Cahantimur, 2024, s.280). Bu durum, sınır aşan güvenlik krizlerini tetikleyerek uluslararası iş birliği mekanizmalarını zorlamakta ve bölgesel istikrarı tehdit etmektedir. Bu çerçevede çevresel gn, sadece insani bir mesele değil aynı zamanda günümüzde siyasi, ekonomik ve stratejik sonuçlar doğuran çok boyutlu bir kriz alanı hâline geldiği ifade edilmektedir(Gökpınar, 2020, s.51). Bu bağlamda, Türkiye gibi orta ölçekli aktörlerin, yalnızca jeopolitik konumları nedeniyle değil aynı zamanda kriz yönetimi, insani yardım ve bölgesel iş birliği konularındaki kapasite ve deneyimleriyle de bu yeni güvenlik ortamında daha etkin roller üstlenme potansiyeline sahip olduğu dile getirilmektedir(Gilley, 2015, s.44).

Türkiye, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Türkiye gerek coğrafı konumu gerekse çok yönlü dış politika araçlarını etkin biçimde kullanabilme kapasitesiyle hem yükselen hem de gerileyen büyük gler arasında oluşan stratejik boşlukları dengelemeye yönelik bir pozisyon üstlenebilmektedir(Jordaan, 2003, s.163). Enerji güvenliği, ticaret, insani diplomasi ve arabuluculuk gibi alanlarda sürdürülen girişimler, bu stratejik pozisyonun somut yansımaları olarak düşünülebilir. Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması, Astana Süreci ve Afrika’daki diplomatik açılım gibi rnekler, Türkiye’nin bölgesel düzeyde istikrar sağlayıcı bir aktör olarak öne çıkmasına imkân tanımaktadır (Antalya Diplomasi Forumu, 2024, s.1-3; TC, Dış işleri Bakanlığı, 2023). Bu erevede Türkiye’nin uluslararası sistemdeki dönüşümlere uyum sağlama biçimi, orta ölçekli güçlerin küresel düzeydeki yeniden yapılanma süreçlerine nasıl katkı sunabileceğine dair anlamlı bir örnek olarak ifade edilmiştir(Jordaan, 2003, s.164).

Küresel g dengesindeki bu kaymalar yalnızca Çin’in yükselişiyle sınırlı kalmazken, Rusya’nın revizyonist jeopolitiği de uluslararası düzenin istikrarını tehdit eden önemli bir faktör hâline gelmiştir. 2014 yılında Kırım’ın ilhakı ve 2022’de Ukrayna’ya yönelik kapsamlı işgal girişimi, Rusya’nın mevcut güvenlik mimarisine yönelik doğrudan meydan okuması olarak değerlendirilmektedir(Parfinenko, 2023, s.21). Brian Micheal Jenkis’e göre Rusya’nın bu tutumu,

sadece Doğu Avrupa’da değil, aynı zamanda NATO ve Avrupa Birliği gibi Batılı ittifakların güvenlik anlayışında da köklü değişimlere yol açmıştır. Aynı zamanda Avrupa’nın enerji bağımlılığı, ekonomik kırılganlıkları ve ortak dış politika üretimindeki yetersizlikleri, bu krize karşı tutarlı ve birleşik bir tepki vermesini zorlaştırmaktadır(Jenkins, 2023). Böylece hem küresel güç dengesi hem de bölgesel istikrar açısından yeni bir konjonktürel düzlem oluşmuş ve bu düzlemde orta ölçekli aktörlerin diplomatik esneklikleri ve dengeleyici stratejileri daha da önem kazanmıştır(Jordaan, 2003, s.162).

3.3.2. Savaşın Gelişimi ve Türkiye Üzerindeki Etkileri

1990’lı yılların başında Rusya’nın Batı’yla entegrasyon hedefiyle şekillenen dış politika çizgisi, Boris Yeltsin ve Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev’in öncülüğünde kısa ömürlü bir Atlantikçilik yönelimi değerlendirilmiş, ancak bu yaklaşım beklenen desteği göremeyince farklı dış politika yönelimlerini gündeme getirmiş ve bu bağlamda ‘Avrasyacılık’ fikrinin güvenlik ve dış politika stratejileri üzerinde etkili olmuştur(Canikoğlu, 2021, s.3547). Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Rusya, eski Sovyet cumhuriyetlerini içeren bölgeyi “yakın çevre” olarak tanımlamış ve bu alanı hem tarihsel hem de güvenlik temelli gerekçelerle ayrıcalıklı nüfuz sahası ilan etmiştir(Götz, 2022). Yakın çevre doktrini, Rusya için yalnızca coğrafi yakınlığa işaret etmekle kalmamış; aynı zamanda Batılı aktörlerin bölgedeki etkisini sınırlama hedefiyle dış müdahalelere karşı bir tür güvenlik ve dış politika çerçevesi oluşturmuştur(Kozhemiakin & Kanet, 1997, s. 29–32).Bu kavramın içeriği, Rusya’nın ulusal kimliği, güvenlik stratejisi ve jeopolitik çıkarlarının yeniden tanımlandığı bir dönemde kurumsallaşmış; Avrasya merkezli yeni bir dış politika yöneliminin temellerinden biri hâline gelmiştir(Canikoğlu, 2021, s.3547).

Rusya, 1991’de Sovyetler Birliği’nin resmen dağılmasının ardından ilerleyen süreçte, post-Sovyet bölgesindeki eski merkezî gücünü kaybetse de kendisini bu coğrafyanın doğal halefi olarak görmüş ve kısa sürede eski Sovyet cumhuriyetleri arasında “birincil aktör” rolü üstlenmeye yönelmiştir (Kozhemiakin & Kanet, 1997, s. 29–32). Bu çerçevede, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) başlangıçta dağılma sonrası teknik uyum sorunlarını çözmek üzere kurulmuş gibi görünse de zamanla Moskova’nın bölgesel hâkimiyetini yeniden tesis etmek için kullandığı siyasal ve ekonomik bir araca dönüşmüştür(Götz, 2022). Rusya’nın Kiev ve Almatı gibi başkentlerdeki bağımsız siyasi elitlerle eşit düzlemde müzakere yürütmekte zorlanmış, bu durum yalnızca pratik bir diplomatik problem olmayıp aynı zamanda eski süper güç kimliğinden vazgeçemeyen Rusya’nın, eski cumhuriyetlerle eşit ilişki kurmakta yaşadığı sembolik üstünlük arayışı olarak da yorumlanmıştır(Kozhemiakin & Kanet, 1997, s. 33).

Rusya’nın 2008’deki Gürcistan müdahalesi, ‘yakın çevre doktrini’ni somutlaştıran ilk ciddi adımı olmuştur. Bu kavram, Rusya’nın eski Sovyet coğrafyasında “özel çıkar bölgeleri” tanımlamasını içerir;

bu anlamda eski cumhuriyetler, Moskova için sadece coğrafi komşular değil, aynı zamanda stratejik bir güvenlik ve nüfuz alanıdır. Örneğin, 1990'ların başında Andrei Kozyrev gibi Rus liderler bu tanımlamayı resmî olarak kullanmaya başlamıştır. Yakın çevre doktrini, Moskova'nın Gürcistan, Ukrayna ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinin Batı ile bütünleşmesine karşı aktif bir savunma hattı kurması anlamına gelir(Canikoğlu, 2021, s.3549).

Bu dönemde yalnızca Rusya değil, bölgedeki diğer küresel ve bölgesel aktörler de kendi stratejik çıkarlarını gerçekleştirme amacıyla harekete geçmişlerdir. ABD, küresel stratejisinin bir uzantısı olarak bölgedeki Rus etkisini azaltmayı hedeflemiş; bu kapsamda NATO'nun doğuya genişlemesini ve bölge ülkeleriyle çeşitli ortaklık programlarını teşvik etmiştir(Smith, 2006, s.4). Avrupa Birliği ise Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde demokratik dönüşüm, hukukun üstünlüğü ve kamu yönetiminin güçlendirilmesini desteklemiştir(Delcour, 2011, s. 86). Türkiye ve İran gibi komşu ülkeler hem tarihsel hem kültürel bağları hem de güvenlik ve enerji kaygıları doğrultusunda bölgeye ilgi göstermiş; Çin ve Hindistan gibi büyük Asya güçleri de ekonomik ve güvenlik çıkarlarını genişletme arayışına girmiştir(Brzezinski, 2015, s.132-138). İşte bu çok aktörlü rekabet ortamında Rusya, jeopolitik çıkarlarını muhafaza edebilmek adına söz konusu coğrafyayı “yakın çevre” olarak tanımlayarak münhasır bir etki alanı iddiasında bulunmuştur(Götz, 2022). Bu kavram, yalnızca Rusya sınırlarına olan coğrafi yakınlığı ifade etmenin ötesinde, yabancı aktörlerin bölgeye müdahalesini sınırlama ve ulusal çıkarlara zarar verebilecek adımları engelleme amacı taşıyan bilinçli bir stratejik söylem olarak şekillenmiştir(Canikoğlu, 2021, s. 3548).

2000'li yıllarda Rusya'nın, yakın çevre bağlamında özel çıkar alanı olarak gördüğü bu coğrafyada nüfusunu ve jeopolitik çıkarlarını korumak için kendisine yakın ve iş birliğine açık hükümetlerin iktidarda kalmasını dış politika önceliği hâline getirdiği görülmüştür(Kozhemiakin & Kanet, 1997, s. 31–34; Götz, 2022). Moskova'nın; Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve bir dönem Ukrayna'da, otoriter ya da yarı otoriter rejimlerle kurduğu ilişkiler üzerinden bölgedeki siyasi ve ekonomik nüfuzunu korumaya çalıştığı söylenebilir(Toprak & Ismayıl, 2025, s. 620). Bu yaklaşım, Rusya'nın yalnızca dış politika aktörü değil, aynı zamanda rejim güvenliğinin garantörü olarak hareket ettiğini göstermiştir(Götz, 2022). Ancak 2003'te Gürcistan'da gerçekleşen Gül Devrimi, 2004'te Ukrayna'daki Turuncu Devrim ve 2005'te Kırgızistan'daki Lale Devrimi gibi halk hareketleri, Batı yanlısı reformcu liderleri iktidara taşıyarak Rusya'nın hakimiyet alanında kırılmalara yol açmıştır(Toprak & Ismayıl, 2025, s. 626). Bu bağlamda Ukrayna'daki bu gelişmeler, Rusya'nın Kiev üzerindeki etkisini kaybetmemek için 2014 Kırım ilhakının ve 2022'deki savaşı başlatmasının arka planını şekillendirdiği düşünülmektedir(Götz, 2022)

2008'de gerçekleşen Gürcistan müdahalesi, Rusya'nın “yakın çevre doktrini”ni fiilen uygulamaya koyduğu ilk somut örnek olarak değerlendirilmektedir(Toprak & Ismayıl, 2025, s. 627). 3 Nisan

2008’de düzenlenen NATO Bükreş Zirvesi’nde yayımlanan ortak bildiride, Ukrayna ve Gürcistan’ın gelecekte NATO üyeliğine kabul edileceği açık biçimde ifade edilmiştir: “NATO welcomes Ukraine’s and Georgia’s Euro- Atlantic aspirations for membership in NATO. We agreed today that these countries will become members of NATO.” (NATO, Ukrayna ve Gürcistan’ın Avrupa-Atlantik entegrasyonu doğrultusundaki üyelik hedeflerini memnuniyetle karşılamaktadır. Bugün bu ülkelerin gelecekte NATO’ya üye olacakları konusunda uzlaşmıştır.) (NATO, 2008, para. 23). Bu açıklama, Rusya tarafından Batı’nın tarihsel ve stratejik nüfuz alanına doğrudan müdahalesi olarak algılanmış; Gürcistan’a yönelik askeri müdahalenin gerekçelerinden biri olarak değerlendirilmiştir(Toprak & İsmayıl, 2025, s. 627).

Bildirideki bu ifadenin ardından yalnızca dört ay sonra, 7 Ağustos 2008 tarihinde Rusya, Güney Osetya üzerinden Gürcistan’a yönelik askeri müdahalesini başlatmıştır(Alptekin, 2008, s. 2-6). Operasyon, söz konusu bölgede yaşayan nüfusun önemli bir bölümünün Rus vatandaşlığı taşıdığı ve bu kişilerin güvenliğinin tehdit altında olduğu gerekçesiyle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Yoğun askeri harekât sonucunda, Rusya kısa sürede Güney Osetya ve Abhazya bölgelerinde fiili kontrol sağlamış ve akabinde her iki bölgenin bağımsızlığını resmen tanımıştır. Bu gelişme, Rus dış politikasında “yakın çevre” olarak tanımlanan post-Sovyet coğrafyada, Rusya’nın yalnızca nüfuz değil, aynı zamanda doğrudan askerî varlıkla egemenlik iddiasında bulunabileceğini göstermiştir(Deibert vd., 2012, s. 7).

24 Şubat 2022’de başlayan işgal girişimi, Rusya’nın 2014 yılında Kırım’ı ilhak ederek başlattığı revizyonist dış politika çizgisinin süreklilik arz eden bir aşaması olarak değerlendirilmektedir(Al & Ayvacı, 2017, s.232). Bu saldırı, yalnızca Ukrayna’nın toprak bütünlüğüne karşı bir ihlal teşkil etmemiş, aynı zamanda Soğuk Savaş sonrasında inşa edilen Avrupa güvenlik mimarisine ve uluslararası hukuk düzenine yönelik açık bir meydan okuma niteliği olarak değerlendirilmiştir(Ağır, 2024, s. 314). Özellikle Birleşmiş Milletler Şartı’nın 2. maddesinde açıkça yer alan “güç kullanma yasağı” ilkesinin ihlal edilmiş olması sebebiyle Rusya’nın eylemlerini uluslararası hukuk düzleminde tartışmalı ve meşruiyeti sorgulanan bir konuma taşıdığı ifade edilmiştir(Yenginar, 2022, s. 103). Bu çerçevede Moskova’nın işgal girişimi hamlesi, Batı merkezli liberal uluslararası düzenin temel ilkelerine yönelik yapısal bir meydan okuma olarak yorumlanmış ve söz konusu müdahalenin yalnızca bölgesel bir kriz değil, aynı zamanda küresel düzeyde jeopolitik ve normatif dengeleri sarsan bir gelişme olduğu düşünülmüştür(Sezer, 2024, s.159).

İşgal öncesinde yaşanan gelişmeler, savaşın yalnızca ani bir saldırının ürünü olmadığını, aksine uzun süredir biriken stratejik ve jeopolitik gerilimlerin sonucu olduğunu göstermektedir. 2017’de Donetsk bölgesinde ilan edilen “Malorossiya” adlı sözde devlet ve bu çerçevede yükselen ayrılıkçı eğilimler, Ukrayna’nın doğusunda Rusya yanlısı yapılar aracılığıyla fiili bir bölünmenin yaratıldığını ortaya

koymuştur. Ukrayna bu ilanı tanımayarak askeri önlemler almış, ancak ayrılıkçılar üzerindeki kontrolünü kalıcı şekilde tesis edememiştir(Ağır, 2024, s.315). Aynı dönemde Ukrayna, NATO ile ilişkilerini derinleştirerek 2020 yılında “Gelişmiş Fırsat Ortağı” statüsünü elde etmiş ve bu durum Rusya tarafından hem jeopolitik hem de ideolojik bir tehdit olarak değerlendirilmiştir(Sezer, 2024, s.160). Bu duruma ek olarak Ukrayna’nın Avrupa Birliği ile ortaklık anlaşması imzalamak istemesi de Rusya’nın öncülüğünü yaptığı Avrasya Ekonomik Birliği’nin başarısını tehdit eden bir gelişme olarak görülmüştür. Bu nedenle Ukrayna’nın Batı ile yakınlaşması, Rusya’nın bölgede kurmak istediği hâkimiyetle doğrudan çelişmiştir(Dinçer, 2023, s. 395).

2021 yılı sonlarından itibaren Rusya, Ukrayna sınırına on binlerce asker konuşlandırmış, Donbas’taki ayrılıkçılara verdiği desteği artırmış ve Belarus ile ortak tatbikat düzenleyeceğini ilan etmiştir(Sapmaz, 2022, s.425). Rusya bu adımları, Ukrayna’nın Donbas’a yönelik askeri hazırlıklar içinde olduğu ve Rusya kökenli sivillerin güvenliğinin tehlikeye girdiği iddiasıyla meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak bu süreçte Ukraynalı yetkililer, Rusya’nın geniş çaplı bir saldırıya hazırlandığını kamuoyuna duyururken; Batılı ülkeler de olası bir işgalin ciddi sonuçları olacağına dair uyarılarda bulunmuştur. Nitekim 24 şubat 2022 sabahı, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin televizyondan yaptığı konuşmada Ukrayna’yı “askerden arındırmak” ve “neo-Nazi unsurları tasfiye etmek” üzere bir “özel askerî operasyon” başlatıldığını ilan etmiş; eşzamanlı olarak Rus hava ve kara kuvvetleri Ukrayna’ya çok cepheli bir saldırı başlatmıştır(Ağır, 2024, s. 316).Bu gelişme, Donbas merkezli bir krizden çıkıp tüm Karadeniz havzasını ve Avrupa’yı etkileyen, uzun soluklu bir çatışmaya evrilen sürecin başlangıcı olarak ifade edilmiştir(Sezer, 2024, s.170).

Savaşın gelişimi açısından bakıldığında, Rusya’nın başlangıçta Kiev’i kısa sürede ele geçirme hedefi başarısız olmuş; savaş, zamanla doğu ve güney cephelerine yayılan, yıpratıcı bir konvansiyonel çatışmaya evrilmiştir (Sezer, 2024, s. 171). Özellikle Donbas bölgesinde yoğunlaşan savaşın hem sivil altyapıya hem de enerji ve gıda tedarik zincirlerine verdiği zarar, bölgesel krizleri küresel boyuta taşımuştur. Gıda güvenliği, enerji arzı ve tedarik rotaları üzerindeki bu baskı, Türkiye gibi bölgesel aktörleri doğrudan etkilemiştir (Cengiz, 2023, s.492).

Rusya’nın 24 şubat 2022 tarihinde Ukrayna’yı işgale başlamasıyla birlikte savaş, birkaç haftalık evreler hâlinde gelişmiş ve askeri hedefler zamanla değişiklik göstermiştir. İlya Kusa ilk günden itibaren yaşanan gelişmeler çerçevesinde olayları; ‘İlk haftada Rus birlikleri, Kiev dahil olmak üzere Ukrayna’nın güney, kuzey ve doğusundaki büyük şehirleri kuşatma girişiminde bulunmuş; paraşütçüler vasıtasıyla başkent çevresindeki stratejik havaalanlarını ele geçirerek hükümeti devirmeyi amaçlamıştır. Ancak bu girişimler başarısız olmuş, Rus birlikleri Harkiv ve Çernihiv gibi büyük şehirlerin dışında sıkışmış ve ilerleyememiştir. İkinci ile dördüncü haftalar arasında Rusya, şehirleri kuşatıp teslim olmaya zorlarken yoğun sivil ve askerî altyapı bombardımanlarına başlamış; yerel

yönetimlerle pazarlık girişimlerinde bulunmuş fakat bunlar da sonuçsuz kalmıştır. Böylece savaş, geniş çaplı ilerleme yerine mevzi savaşına dönüşmüş; Ukrayna ordusu bu sürede kırsal bölgelerde takviye güçleriyle manevra alanı elde etmiştir' şeklinde aktarmıştır(Kusa, 2022, s.2- 5). Bu doğrultuda savaşın ilk haftalarında beklenen sonuçları elde edemeyen Rusya'nın, hem taktiksel hem de stratejik düzeyde bir revizyona gittiği; askeri odak ve önceliklerini yeniden yapılandığı görülmüştür.

Devam eden haftalarda savaşın seyri Kusa'nın aktarımıyla, 'Beşinci haftadan itibaren Rusya, askeri odağını doğu ve güney bölgelerine kaydırmış; Kiev çevresinden ve kuzey bölgelerinden çekilerek birliklerini Donbas cephesine kaydırmıştır. Aynı dönemde, Rusya'nın savaşın başında ilan ettiği siyasi hedeflerde de geri adımlar gözlemlenmiş; işgalin kapsamı daraltılmıştır. Bu süreçte Rusya, özellikle Ukrayna'nın stratejik altyapısını hedef almaya başlamış; termik santraller, demiryolu kavşakları, yakıt depoları ve köprüler gibi hayati öneme sahip noktalar sistematik olarak tahrip edilmiştir.' şeklinde izah edilmiştir(Kusa, 2022, s.7-9). Bu saldırılar, yalnızca Ukrayna'nın askeri kapasitesini değil, aynı zamanda insani altyapısını da çökertmeyi amaçlamıştır. Böylece savaşın ilk iki ayında hem askeri hem diplomatik hedefler defalarca değişmiş, Rusya'nın hızlı zafer beklentisi yerini uzun süreli, yıpratıcı bir çatışmaya bırakmıştır(Yenginar, 2022, s.104).

Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin savaş sürecindeki temel politik hedefi, Rusya'nın jeopolitik kapasitesini sınırlandırmak ve Avrupa üzerindeki etkisini kırmak şeklinde ifade edilmiştir(Çalışkan, 2022, s.39). Bu doğrultuda NATO'yu yeniden merkezî güvenlik kurumu hâline getirerek, Almanya ve Fransa gibi aktörlerin Moskova ile bağımsız ilişki geliştirmesini engellemek amaçlanmıştır(Kesici, 2022, s.48). ABD, Rusya'nın uluslararası alanda yalnızlaştırılması, askerî ve ekonomik kapasitesinin zayıflatılması ve Avrupa'nın güvenlik ekseninde kendisine yeniden bağlanması için savaş sürecini stratejik bir fırsat olarak değerlendirmiştir(Ağır, 2024, s.318). ABD, Polonya'da ilk daimi askerî üssünü açarak NATO'nun doğu kanadını tahkim etmiştir. Aynı zamanda Rusya'nın prestij kaybı yaşaması, silah sistemlerinin güvenilirliğinin sorgulanması ve ordusunun organizasyon zaafalarının görünür hâle gelmesi gibi gelişmeler neticesinde, Washington'un uzun vadeli çıkarlarıyla örtüştüğü şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır(Sezer, 2024, s.169).

Avrupa Birliği açısından Rusya-Ukrayna Savaşı, yalnızca Ukrayna'nın egemenliğine verilen bir destek değil, aynı zamanda kendi güvenlik ve ekonomik çıkarlarını yeniden tanımlama sürecinin bir parçası hâline gelmiştir. AB'nin kısa vadeli stratejisi, NATO şemsiyesi altında Amerika Birleşik Devletleri ile eşgüdüm içinde hareket ederek Rusya'nın mutlak zafer kazanmasını engellerken orta vadede ise enerji bağımlılığını azaltmak ve Moskova'da Batı yanlısı bir siyasi dönüşümün koşullarını hazırlamak olduğu belirtilmiştir(Kesici, 2022, s.49-50). Osman Ağır, savaşın etkisiyle enerji ve gıda fiyatlarının yükselmesinin, Avrupa Birliği içinde özellikle enflasyonist baskıları artırdığını belirtmiş ve Euro Bölgesi'nde enflasyon oranı 2020'de %0,3 iken 2022'de %8,4'e ulaşmış olduğunu söylemiştir.

Karşılıklı uygulanan yaptırımlar neticesinde 2022 yılında AB'nin gayri safi yurt içi hasılası %1,8 oranında küçülürken, Rus ekonomisi %4,8 oranında daraldığını belirtmiş, söz konusu ekonomik verilere rağmen AB, stratejik hedeflerinden geri adım atmadığını; ekonomik maliyetleri göze alarak Rusya'nın uluslararası sistemdeki nüfuzunu sınırlandırmayı sürdürdüğünü ifade etmiştir(Ağır, 2024, s. 322).

Çin, savaşın başlangıcından bu yana Ukrayna'nın egemenliğine saygı duyduğunu ifade etse de Rusya'nın güvenlik kaygılarını da meşru bulmakta ve Batı yaptırımlarına karşı çıkmaktadır(Florensa,2022, s.17). Pekin yönetimi, çok kutuplu dünya düzeni vizyonu doğrultusunda ABD'yi dengeleme hedefini sürdürürken, savaş karşısında tarafsız görünerek hem Rusya ile stratejik iş birliğini korumayı hem de Avrupa ile ekonomik ilişkilerini zedelememeyi amaçlamaktadır(Beyaz, 2023, s.1-5). Ayrıca Çin, bu krizi Tayvan'a yönelik olası müdahalesine meşruiyet zemini hazırlamak ve Kuşak-Yol Girişimi üzerinden Avrasya'daki ABD etkisini sınırlamak için bir fırsat olarak da değerlendirmektedir(Florensa, 2022, s.18-25). Bu yaklaşımın, savaşın uzamasına ve bölgesel çatışmanın yalnızca iki devlet arasında yaşanan bir sınır ihtilafı olmaktan çıkarak, savaşı büyük güç rekabetinin ve çok kutuplu düzen arayışlarının merkezine yerleştirdiği ifade edilmiştir(Ağır, 2024, s.3015).

Rusya-Ukrayna Savaşı, yalnızca savaşan tarafları değil, Karadeniz havzasındaki bütün ülkeleri doğrudan etkileyen çok boyutlu bir jeopolitik kırılma yaratmıştır. Türkiye hem NATO üyesi hem de her iki tarafla güçlü ekonomik ve diplomatik ilişkileri bulunan bir ülke olarak bu savaşın yansımalarını derinden hissetmiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanları her iki tarafla da doğrudan görüşmeler gerçekleştirmiş; bu diplomatik temaslar savaş sürecinde Türkiye'nin çok yönlü ve dengeleyici yaklaşımının önemli göstergeleri olmuştur(Yumuşak, 2023, s. 165).

Aşağıdaki tabloda, 2022-2024 yılları arasında Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamında Türkiye Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanlarının görev süreleri aşağıdaki tabloda kronolojik olarak yer almaktadır.

Tablo 10: 2022-2024 Rusya-Ukrayna Savaşı Döneminde Türkiye'nin Yöneticileri

Dönem	Cumhurbaşkanı	Dışışleri Bakanı	Notlar
Şubat 2022 - Haziran 2023	Recep Tayyip Erdoğan	Mevlüt Çavuşoğlu (2022-2023)	Savaşın başlangıcı ve kritik ilk diplomatik hamleler
Haziran 2023 - Devam ediyor	Recep Tayyip Erdoğan	Hakan Fidan (2023-)	Yeni dönem aktif diplomasi, stratejik değişimler

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (Türkiye Cumhurbaşkanlığı, 2024; T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2024).

Savaşın başlamasının hemen ardından Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 19. maddesi uyarınca savaşan devletlerin savaş gemilerine boğazları kapatmıştır. Söz konusu maddeye göre:“Türkiye savaşan taraf değil ise, savaşan devletlerin harp gemilerinin Boğazlardan geçmeleri yasaktır. Ancak, bu gemiler Karadeniz'de bulunuyorlarsa limanlarına dönmek hakkına haizdirler. Bu gibi gemiler için Boğazlardan geçiş, Türkiye tarafından verilecek izinle ve açık denizdeki gözlem altında gerçekleştirilir.” (Meray & Olcay, 2020, s. 226, md. 19).

Bu maddeye dayanarak Türkiye, Karadeniz'deki güç dengesi çerçevesinde Boğazlar'dan yeni askeri yığınaklara izin vermemiştir. Bu tutum, Türkiye'nin savaş boyunca sürdürdüğü “aktif tarafsızlık” stratejisinin hukuki bir yansıması olarak değerlendirilmiştir(Yenginar, 2022, s.101).

Güvenlik alanındaki etkiler kadar, savaşın ekonomik boyutları da Türkiye'de enerji arz güvenliği ve gıda tedarik zinciri üzerinden belirgin biçimde hissedilmiştir. Türkiye, doğalgaz ihtiyacının yaklaşık %45'ini ve petrol ithalatının %40'a yakınına Rusya'dan karşılarken, Batı'nın uyguladığı yaptırımlar nedeniyle Rusya'nın Avrupa'ya doğrudan enerji ihracatı kesintiye uğramış ve Türkiye enerji transferinde “ara ülke” konumuna gelmiştir(Battır & Yiğittepe, 2023, s562).

Avrupa Birliği'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmaya yönelik stratejileri, Türkiye'nin enerji politikalarının ve bölgesel konumunun üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir. Avrupa Birliği'nin, doğalgaz tedarikini Azerbaycan, Cezayir ve Norveç gibi alternatif kaynaklara yönlendirirken, Türkiye'nin TANAP ve TAP koridorları aracılığıyla Avrupa'ya yılda yaklaşık 10 milyar metreküp doğal gaz sevki gerçekleştirmesi, ülkenin enerji aktarımındaki rolüne katkı sağladığı düşünülmektedir. Avrupa Birliği'nin REPowerEU (Avrupa Birliği'nin enerji bağımlılığını azaltmayı ve temiz enerji

geçişini hızlandırmayı amaçlayan stratejik enerji planı) kapsamında, 2030'a kadar Rus fosil yakıtlarına olan bağımlılığın önemli ölçüde azaltılması hedeflenmekte olup (European Commission, 2022), bu durum Türkiye'nin enerji çeşitlendirme ve yenilenebilir enerji yatırımlarına yönelik yönelimlerini desteklemektedir. Böylece Türkiye, ekonomik ve diplomatik açıdan enerji koridoru ve transit ülke konumuyla bölgesel dinamiklerde etkili olma potansiyelini artırmaktadır (Kesici, 2022, s.49).

Gıda güvenliği açısından bakıldığında, Karadeniz limanlarının kapanması ve tahıl ihracatının durma noktasına gelmesi Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye, bu süreçte ay çiçek yağının hem ithalatında kısıtlamalar uygulamış hem de ihracat yasakları getirmiştir. Ayrıca, savaşın etkisiyle gübre fiyatlarında artışlar meydana gelirken, Türkiye'de tarımsal girdi fiyat endeksi içinde gübre fiyatlarındaki artışın %241 gibi rekor seviyelere ulaştığı gözlemlenmiştir(Harunoğulları & Ayhan, 2023, s. 530). Özellikle buğday, mısır ve ayçiçek yağı gibi temel gıda ürünlerinde hem Ukrayna'ya hem de Rusya'ya bağımlı olan Türkiye, Birleşmiş Milletler ile iş birliği içinde yürütülen Tahıl Koridoru Anlaşması sayesinde hem kendisi hem de Küresel Güney (ekonomik olarak daha az gelişmiş ve uluslararası sistemde çevresel konumda yer alan ülkeler) açısından oluşabilecek bir gıda krizinin önüne geçilmesini sağlamıştır. Bu diplomatik girişim, Türkiye'nin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda insani ve lojistik bir denge unsuru olarak öne çıkmasına katkı sunmuştur (Acer, 2022, s. 3).

Turizm sektöründe ise savaşın hem doğrudan hem dolaylı etkileri hissedilmiştir. Türkiye'ye, 2021 yılında 4.694.422 Rus, 2.055.513 Ukraynalı turist geldiği belirtilmiştir. Ancak savaşın başlamasıyla birlikte Ukrayna'dan gelen turist sayısı 2022'de 374.925 kişiye gerilerken, Rusya'dan gelen turist sayısı ise 5.232.397'ye yükselmiş olduğu ifade edilmiştir. Bu veriler, Türkiye'nin savaşan taraflardan biri olmaması ve Rus turistlere hava trafiğini kapatmaması sayesinde turizm gelirlerini koruyabildiği şeklinde ifade edilmiştir. Rusya'nın Batı tarafından uygulanan yaptırımlar nedeniyle Avrupa hava sahasına erişiminin kısıtlanması, Türkiye'ye olan tercihin nedenlerinden bir diğeri olduğu değerlendirilmiştir(Karabuğa vd., 2022, s. 98).

Savaşın dolaylı etkilerinden biri de zorunlu göç dalgasıdır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği verilerine göre savaşın ilk yılında yaklaşık 8 milyon Ukraynalı'nın ülkesini terk ettiği bildirilmiştir(Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [UNHCR], 2023). Bu durum, savaşın Türkiye üzerindeki etkilerinden biri olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin, coğrafi yakınlık ve tarihsel bağlar nedeniyle Ukraynalı sığınmacılar için önemli bir transit ülke ve barınma alanı olduğu ifade edilmiştir. Ukraynalı kadın ve çocukların yoğunlukta olduğu yeni sosyal ağlar kurulduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin, bu süreci hem insani hem de göç güvenliği açısından yönetmeye çalıştığı değerlendirilmiştir(Başçılar vd., 2022, s.775).

Sonuç olarak, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye üzerinde ekonomik, siyasi, enerji ve insani boyutlarda çok yönlü etkiler yarattığı gözlemlenmiştir. Türkiye, bu çok katmanlı krizi yalnızca sınır

güvenliği meselesi olarak değil; enerji diplomasisi, ticaret ve barış çabaları açısından da stratejik bir arabuluculuk olarak değerlendirdiği düşünülebilir. Günümüzde ise Türkiye, jeopolitik konumunun getirdiği sorumluluk ve fırsatlar çerçevesinde, Rusya-Ukrayna Savaşı gibi küresel etkileri olan bölgesel bir krizin içinde yer almaktadır. Bu savaş, Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel aktörlerle dengeli ilişkilerini koruma zorunluluğunu artırmış, aktif tarafsızlık ilkesini ve arabuluculuk kapasitesini daha somut ve etkin biçimde uygulamasını gerektirmiştir. Türkiye'nin, tarihsel deneyimlerinin ışığında geliştirdiği denge politikası, bu krizde hem dış politikasının esnekliğini hem de bölgesel barışa katkı sunma iradesini göstermektedir. İran-Irak Savaşı'nda başlayan arabuluculuk rolü, günümüzde Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamında daha geniş ve çok boyutlu bir kapsama ulaşmış, Türkiye etkin bir arabulucu olarak krizlerin çözümünde yapıcı bir aktör olarak ön plana çıkmıştır. Bir sonraki başlıkta 1980-1988 İran-Irak Savaşı ve Ukrayna-Rusya Savaşı'nda Türkiye'nin uyguladığı politikalar arabuluculuk teorileri çerçevesinde karşılaştırılacaktır.

3.3.3. Türkiye'nin Uyguladığı Politika: Aktif Tarafsızlık, Denge ve Arabulucuk Politikalarının Analizi

Bu çerçevede, Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerinin kuramsal düzeyde değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. Özellikle çatışma çözümüne ilişkin teorik yaklaşımlar, Türkiye'nin farklı dönemlerde izlediği politikaların niteliğini ve etkisini karşılaştırmalı olarak analiz etmeye imkân tanımaktadır. Bu amaçla, aşağıda Jacob Bercovitch'in arabuluculuk kuramı temel alınarak yapılan değerlendirmelere yer verilecektir.

3.3.3.1. Jacop Bercovitch'in Arabulucuk Kuramına Göre Karşılaştırma

Bu bölümde, Türkiye'nin dış politikada üstlendiği arabuluculuk rolü, uluslararası çatışma çözüm teorileri çerçevesinde ele alınacaktır. Bu bağlamda I. William Zartman, Jacob Bercovitch, Louis Kriesberg gibi literatürde öne çıkan kuramcılarının yaklaşımları temel alınarak, Türkiye'nin yürüttüğü arabuluculuk faaliyetlerinin yalnızca pratik bir diplomatik araç olarak değil, aynı zamanda kuramsal bir perspektifle nasıl anlamlandırılabilceği değerlendirilecektir. Bu değerlendirme, Türkiye'nin uluslararası çatışmalarda oynadığı rolü daha bütüncül bir şekilde analiz etmeye olanak tanımaktadır.

Jacob Bercovitch, arabuluculuğu biçimsel olarak üç kategoriye ayırmaktadır: Komünikatif, Formülatif ve Manipülatif. Türkiye'nin arabuluculuk pratikleri, çoğunlukla formülatif ve kısmen manipülatif nitelikler taşımakla birlikte, bölgesel dengelere ve ilişkilerin dinamik doğasına bağlı olarak bu kategoriler arasında esnek geçişler göstermektedir (Bercovitch, 1996, s. 11–15).

Formülâtif

Bercovitch'e göre formülâtif arabuluculuk, arabulucunun taraflar için çözüm önerileri geliştirdiği ve müzakere sürecini yapılandığı bir arabuluculuk türüdür. Türkiye'nin İran–Irak Savaşı sırasında taraflara doğrudan barış önerileri sunmaması bir eksiklik gibi görülse de savaş boyunca her iki tarafla da diplomatik ilişkilerini sürdürmesi, insani yardımları organize etmesi ve ticari kanalları açık tutması bu modele dolaylı olarak yaklaşan bir politika örneği oluşturur (Tuncer, 2015, s. 66–67). Bu yönüyle Türkiye, doğrudan bir çözüm planı sunmasa da tarafların iletişim kanallarını kapatmamasına katkı sağlayarak çatışmanın bölgesel etkilerini dengelemiştir. Daha güncel bir örnek olarak Rusya–Ukrayna Savaşı sürecinde yürütülen Tahıl Koridoru müzakereleri, Türkiye'nin formülâtif arabuluculuğunun somut bir örneğidir. Taraflar arasında güven tesisine aracılık eden Türkiye, aynı zamanda teknik ve lojistik çözümler üretmiş ve böylece yalnızca arabuluculuk yapmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin çatışmanın insani boyutuna yönelik yapıcı katkılarda bulunduğu ifade edilmiştir(Bercovitch, 1996, s. 13; TC. Dış işleri Bakanlığı, 2022).

Manipülâtif

Manipülâtif arabuluculuk ise, Bercovitch'e göre arabulucunun tarafları teşvik veya baskı yoluyla belli bir çözüme yönlendirdiği modeldir. Türkiye'nin, İran–Irak Savaşı'nda bu modelin doğrudan uygulayıcısı olmamakla birlikte, bazı uygulamalarıyla bu türden araçlara dolaylı biçimde başvurduğu söylenebilir. Örneğin Kerkük–Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı açık tutarak Irak'ın dünya piyasalarına petrol satmasına olanak sağlaması ile İran üzerinde ekonomik baskı oluşturan dolaylı bir hamlede bulunduğu söylenebilir. Bu durum, Türkiye'ye hem ekonomik fayda sağlamış hem de savaşı taraflar nezdinde önemli bir jeopolitik aktör olarak konumlanmasına yardımcı olduğu değerlendirilmiştir(Yücelaltay, 2022, s. 25). Aynı zamanda Türkiye'nin sınır ticaretini düzenleyerek İran'a yönelik insani malzeme ihracatına izin vermesi, bölgedeki kırılgan dengeyi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmiştir(Arı, 2004, s.322). Bu uygulamalar manipülâtif arabuluculuk modelinin tüm unsurlarını taşımamakla birlikte, Türkiye'nin ekonomik araçlar üzerinden dolaylı baskı oluşturabilme kapasitesini göstermektedir (Bercovitch, 1996).

Türkiye'nin bu dönemde uyguladığı politikaların tamamen manipülâtif bir niteliğe sahip olduğunu söylemek güçtür. Çünkü askeri tehdit, koşullu ekonomik yardım veya yaptırım gibi açık baskı araçlarına başvurulmamıştır(Özdemirci, 2014, s.101). Dahası, 1980'li yıllarda Türkiye'nin kendi iç sorunları ve sınırlı bölgesel kapasitesi, taraflar üzerinde doğrudan yönlendirici bir güç kullanmasını kısıtladığı söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye'nin arabuluculuk politikaları, daha çok kendi ekonomik çıkarlarını koruma ve bölgesel istikrarı sağlama yönünde şekillenmiştir denebilir(Tuncer, 2015, s.55).

Ukrayna–Rusya Savaşı bağlamında Türkiye’nin yürüttüğü arabuluculuk faaliyetleri, Jacob Bercovitch’in manipülatif arabuluculuk modeline birebir uymasa da bu modele belirli açılardan yakınlık gösterdiği söylenebilir. Türkiye, süreci baskıcı veya zorlayıcı araçlarla yönlendiren bir aktör olarak değil, taraflar arasında güven inşa etmeyi ve diplomatik alanı korumayı hedefleyen bir kolaylaştırıcı olarak konumlanmıştır(Yumuşak, 2023, s.190). Özellikle Tahıl Koridoru Anlaşması çerçevesinde Türkiye’nin üstlendiği güvenlik garantisi, esir takaslarında taraflar için sağladığı tarafsız mekânsal zemin ve İstanbul’daki müzakere süreci, klasik anlamda kolaylaştırıcılığın ötesinde olduğunu düşündürtebilir. Ancak bu faaliyetler doğrudan baskı unsuru içermediği için manipülatif arabuluculuğun daha yumuşak ve uzlaş temelli bir yorumu olarak değerlendirilebilir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Diğer taraftan Türkiye’nin Ukrayna’ya Bayraktar TB2 SİHA satışı, resmi devlet yardımı olmamakla birlikte, taraflardan birinin askeri kapasitesini güçlendiren dolaylı bir destek olarak manipülatif arabuluculuğun güncel bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Türkiye’nin taraflar arasında güven inşa etme ve diplomatik kolaylaştırıcılık rolünü sürdürürken, bölgesel güç dengesine yönelik ince müdahaleler yapabildiğini düşündürtebilir(Baykar, 2022; Yumuşak, 2023, s. 190).

Komünikatif

Bercovitch’in arabuluculuk tipolojisinde yer alan komünikatif arabuluculuk modeli ise, çatışma halindeki taraflar arasında iletişim kanallarını açık tutmayı, karşılıklı güven ortamı oluşturmayı ve aralarında doğrudan müzakere yürütülmesini kolaylaştırmayı ifade etmektedir. Bu modelde arabulucu, çözüme ilişkin bir öneri sunmak yerine diyalogun ve anlayışın gelişmesini teşvik etmektedir (Bercovitch, 1996). Türkiye’nin İran–Irak Savaşı (1980–1988) süresince izlediği dış politika bu çerçevede değerlendirilebilir. Zira Türkiye, savaş boyunca tarafsız kalmış, İran ve Irak ile diplomatik ilişkilerini sürdürerek iletişim köprüsü görevini yürütmeye çalıştığı gözlemlenmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu’nun Tahran ve Bağdat’a gerçekleştirdiği ziyaretler, Türkiye’nin taraflar arasında güven artırıcı diplomatik temaslara önem verdiğini göstermektedir(Özdemirci, 2014, s.142). Ayrıca Türkiye’nin, İran’a insani yardım ve ilaç geçişine olanak tanırken, Irak’a lojistik destek sağlaması; iki taraf arasında dengeyi gözeten bir komünikatif strateji izlediğini ortaya koymaktadır(Yavuz, 1994, s.127).

Türkiye aynı zamanda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 598 sayılı ateşkes kararını desteklemiş ve İslam İşbirliği Teşkilatı nezdindeki girişimleriyle diyalog ortamının canlı tutulmasına katkı sağladığı söylenebilir. Sınır güvenliğinin sağlanması, çatışmanın Türkiye topraklarına yayılmasının önlenmesi ve taraflara yönelik diplomatik notalar yoluyla bilgi akışının sürdürülmesi de bu komünikatif yaklaşımın yansımaları olarak değerlendirilebilir(Arı, 2004, s.309-313).

Türkiye'nin Rusya–Ukrayna Savaşı süresince üstlendiği arabuluculuk rolünün de komünikatif modellerle örtüştüğü görülmektedir. Türkiye'nin, süreç içerisinde taraflara doğrudan bir çözüm dayatmak yerine, diplomatik kanalların açık kalmasını sağlayarak güven inşa etmeye çalıştığı söylenebilir. Türkiye'nin Antalya Diplomasi Forumu'nda Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ve Ukrayna Dışişleri Bakanı Dmytro Kuleba'yı bir araya getirmesi, tahıl anlaşması için güvenli ortam yaratması ve esir takaslarında mekânsal kolaylaştırıcı rol oynaması, bu yaklaşımın örneklerinden sayılabilir ((T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022; Anadolu Ajansı, 2022; Reuters, 2022; Yumuşak, 2023, s. 190). 2025 yılı Mayıs ayında Ukrayna Devlet Başkanı Volodymyr Zelensky'nin Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret, Türkiye'nin Rusya–Ukrayna Savaşı bağlamında sürdürdüğü komünikatif arabuluculuk faaliyetlerinin güncel bir örneği olarak değerlendirilebilir. Zelensky'nin 15 Mayıs 2025'te Ankara'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile gerçekleştirdiği görüşme, Ukrayna'nın talebiyle organize edilmiş ve Türkiye'nin daha önce hem Ukrayna hem de Rusya liderlerini davet ettiği üçlü bir zirve kapsamında planlanmıştır(Anadolu Ajansı, 2025). Ancak, görüşme günü ve yeri önceden belirlenmiş olmasına rağmen, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin söz konusu toplantıya katılım göstermemiştir. Bunun yerine, Rusya yalnızca teknik düzeyde temsilci göndermeyi tercih etmiştir(NTV, 2025, 15 Mayıs).

Bu gelişmeler doğrultusunda, Ankara'da gerçekleşen Erdoğan–Zelensky görüşmesi, doğrudan bir müzakere süreci başlatmaktan ziyade, iletişimi sürdürmeye yönelik bir diplomatik temas niteliği taşımıştır. Türkiye'nin bu süreçteki rolünün bu bağlamda, Bercovitch'in komünikatif arabuluculuk tanımıyla örtüştüğü düşünülebilir. Nitekim bu örnekte olduğu gibi taraflara çözüm dayatmadan, müzakere ortamının devamlılığını sağlayan bir kolaylaştırıcı işlev gördüğü söylenebilir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Ukrayna–Rusya Savaşı sırasında yürüttüğü arabuluculuk faaliyetleri, Bercovitch'in tanımladığı komünikatif arabuluculuk modelinin çağdaş bir uygulaması olarak değerlendirilebilir. Türkiye, çözüm üretiminde tarafsız bir diyalog platformu sunarak ve iletişim ağını canlı tutarak çatışma çözümüne yönelik yapıcı bir rol üstlendiği düşünülebilir.

Bu örnekler tek tek incelendiğinde, Türkiye'nin arabuluculuk uygulamalarının bağlama ve çıkar dengelerine göre esneklik gösterdiği, zaman zaman formülatif ve manipülatif modeller arasında geçiş yaptığı söylenebilir. Ancak genel eğilim değerlendirildiğinde, geçmişte ve günümüzde Türkiye'nin çoğunlukla “formülatif” bir arabuluculuk anlayışı benimsediği ifade edilebilir. Bercovitch'in sınıflandırması, Türkiye'nin arabulucu kimliğinin tek boyutlu olmadığını; bağlama göre şekillenen, esnek ve çok katmanlı bir stratejiye dayanmaktadır.

3.3.3.2. William Zartman'ın Arabulucuk Kuramına Göre Karşılaştırma

William Zartman'ın arabuluculuğa ilişkin yaklaşımı ise sürecin etkinliğini sağlayan yapısal koşulları vurgular. Zartman'a göre bir devletin arabuluculuk kapasitesine sahip olabilmesi için güçlü bir diplomatik geleneğe, yaygın temsilcilik ağına ve deneyimli müzakerecilere ihtiyaç vardır. Ayrıca arabuluculuğun önleyici diplomasi işlevi görebilmesi için üç temel koşulun karşılanması gerekir: Çatışma dinamiklerinin erken tespiti, Tarafların gönüllü katılımı ve Arabulucunun güvenilirliği (Zartman, 2001). Bu bağlamda Türkiye'nin tarihsel diplomatik birikimi ve kriz dönemlerinde izlediği aktif tarafsızlık politikasının, arabulucu rolünü destekleyen önemli unsurlar arasında yer aldığı ifade edilmiştir(Yumuşak, 2023, s.190).

Türkiye'nin "Barış İçin Arabuluculuk" başlıklı girişimi, bu kapasitenin görünür hale geldiği örneklerden biridir. 2010 yılında Finlandiya ile başlatılan bu girişim, kısa sürede geniş bir katılıma ulaşarak Birleşmiş Milletler çerçevesinde kurumsallaşmıştır (Dağ, 2017). Söz konusu girişim, Türkiye'nin yalnızca ikili değil, çok taraflı anlaşmazlıklarda da arabulucu rolünü üstlendiğini ve bu rolü kurumsal düzlemde sürdürdüğünü göstermektedir. Türkiye aynı zamanda AGİT, İslam İşbirliği Teşkilatı ve benzeri uluslararası örgütlerde de arabuluculuk temelli platformların oluşumunda etkin bir aktör olarak değerlendirilebilir(Kiraz, 2020, s. 233). Bu çerçevede Türkiye, arabuluculuğun niteliğini artırmak adına çeşitli diplomatik konferanslara ev sahipliği yaparken, uygulayıcı aktörlerin kapasitesini güçlendirmeye yönelik eğitim programlarına katkı sunmaktadır(T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.).

Arabuluculuğun uygulanış biçiminin evrensel standartlara sahip olduğu ifade edilmektedir(Birleşmiş Milletler, 2012). Ancak yine de süreçler çoğu zaman kültürel ve bölgesel koşullara bağlı olarak şekillendirebilir. Örneğin İran, NATO üyesi olduğu için Türkiye'nin arabuluculuğunu kabul etmemiştir ve bu sebeple ilk şart olan tarafların arabulucuyu kabul etme şartının sağlanamadığı söylenebilir(Özdemirci, 2014, s.60). Arabulucunun süreçte ne ölçüde aktif olacağı ya da doğrudan çözüm önerileri sunup sunmayacağı gibi hususlar, içinde bulunulan bağlamın ihtiyaçlarına göre farklılık gösterebilir(Zartman, 2001, s.9). Türkiye'nin deneyimi, bu bağlamsal değişkenlere duyarlı, esnek ve çoğu zaman pragmatik bir yaklaşım geliştirdiğini göstermektedir(Kiraz, 2020, s.235).

William Zartman'ın arabuluculuk kuramı, bir çatışmada çözüm arayışına girilmesini mümkün kılan yapısal koşulları "olgun an" (ripe moment) kavramıyla açıklamaktadır. Bu yaklaşıma göre arabuluculuğun başarılı olabilmesi için üç temel koşulun eş zamanlı olarak gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu koşullar; çatışmanın taraflar açısından sürdürülemez bir noktaya gelmesi (hurting stalemate), tarafların ortak bir çıkış yolu algısına sahip olması (mutually perceived way out) ve sürece gönüllü katılım göstermeleri(voluntary participation) olarak belirtilmiştir(Zartman, 2001, s. 229). Bu

koşulların varlığının, arabulucunun sürece etkin ve meşru bir biçimde dâhil olabilmesine imkân tanıdığı düşünülmektedir. Ancak bu yapısal önkoşulların oluşumu yalnızca tarafların iç dinamiklerine değil, aynı zamanda uluslararası sistemin genel işleyişine de bağlı olduğu söylenebilir.

Nitekim, İran–Irak Savaşı bağlamında söz konusu koşulların eş zamanlı olarak oluşmadığı görülmektedir. Savaş süresince tarafların zafer beklentilerini sürdürdüğü ve birbirlerini meşru muhatap olarak kabul etmedikleri belirlenmiştir (Armaoğlu, 2024, s. 581). Bu durumun yalnızca taraflara ait bir stratejik tercih olmadığı, aynı zamanda dönemin uluslararası sisteminin yapısıyla da ilişkili olduğu düşünülmektedir (Arı, 2004, s. 398). Zira savaş, Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu güç dengeleri içinde cereyan etmiş; ABD ve SSCB’nin bölgesel rekabeti çatışmanın süresini ve niteliğini belirleyici şekilde etkilemiştir (Armanoğlu, 2024, s.282). Her iki süper gücün İran ve Irak’a dolaylı yollarla silah ve mühimmat desteği sağlamayı sürdürmesi, çatışmanın uzamasına zemin hazırlamış ve Zartman’ın ifade ettiği “zarar dengesi”nin (mutually hurting stalemate) oluşumunu yapısal olarak geciktirmiştir (Zartman, 2001, s. 232; Arı, 2004, s. 393). Türkiye’nin bu dönemde, savaşan taraflara jeopolitik yakınlığına ve tarafsızlık politikasına rağmen, söz konusu küresel kutuplaşma nedeniyle arabuluculuk faaliyetlerine yönelik diplomatik bir alan oluşturamadığı değerlendirilmektedir. Ayrıca Türkiye’nin bu dönemde kurumsallaşmış bir arabuluculuk kapasitesine ve çok taraflı diplomatik araçlara yeterince sahip olmadığı, yapısal bir sınırlılık olarak ifade edilmiştir (Tuncer, 2015, s. 109).

Buna karşılık, Rusya–Ukrayna Savaşı örneğinde Türkiye’nin arabuluculuk girişimlerinin daha görünür ve sonuç alıcı bir boyut kazanmasında, yalnızca tarafların savaş yorgunluğuna ulaşmaları değil, aynı zamanda uluslararası sistemin çok kutuplu doğasının sunduğu fırsatların da etkili olduğu düşünülmektedir (Yumuşak, 2023, s. 158). Günümüz uluslararası düzeni; yalnızca ABD ve Rusya gibi geleneksel süper güçleri değil, aynı zamanda Çin, Avrupa Birliği, Hindistan ve Türkiye gibi orta ölçekli ve yükselen aktörleri de içinde barındıran çok merkezli bir yapı teşkil etmektedir (Falk, 2018, s. 67). Türkiye, tarafsızlık ilkesine dayalı denge politikası ve çok taraflı diplomasideki etkinliği sayesinde hem Rusya hem de Ukrayna nezdinde meşruiyet kazanabilmiş ve arabulucu rolünü üstlenebilmiştir (Tulun, 2024). Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması, bu bağlamda tarafların çıkarlarının kesiştiği ve Türkiye’nin Birleşmiş Milletler ile süreci yönlendirdiği somut bir girişim olarak değerlendirilmektedir (Yenginar, 2022, s. 103). Bu süreçte, Zartman’ın “çıkış yolu” (way out) ve “zarar dengesi” (hurting stalemate) kavramlarının uygulama bulduğu; ancak bu uygulamaların önünü açan temel etkenin çok kutuplu sistemin Türkiye’ye sağladığı diplomatik esneklik olduğu gözlemlenmektedir (Zartman, 2001, s. 235).

Bu bağlamda, Türkiye’nin 1980’lerdeki arabuluculuk kapasitesi ile 2020’li yıllardaki kapasitesi arasında belirgin niteliksel farkların bulunduğu söylenebilir. İran–Irak Savaşı döneminde Türkiye, jeopolitik konumu ve taraflarla sahip olduğu ilişkiler çerçevesinde doğal bir arabulucu adayı olarak

algılansa da Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısı ve süper güçlerin bölgesel çatışmalarda üstünlük mücadelesi, bu potansiyelin hayata geçmesine engel olmuştur(Özdemir, 2014, s.65). Buna karşın Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Türkiye'nin, daha kurumsal bir arabuluculuk anlayışı ile çok taraflı platformlarla uyumlu bir biçimde hareket ettiği ve uluslararası konjonktürün sunduğu fırsatları değerlendirme becerisi gösterdiği de söylenebilir (Acer, 2024, s. 55; Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Sonuç olarak, Zartman'ın kuramsal çerçevesi, arabuluculuk süreçlerinin değerlendirilmesinde analitik bir temel sağlamaktadır. Bununla birlikte, arabuluculuğun etkinliği yalnızca çatışma taraflarının tutumuna değil, aynı zamanda uluslararası sistemin yapısal özelliklerine de bağlı görünmektedir(Zartman, 2001, s.235). Soğuk Savaş döneminin sıfır toplam rekabet mantığı ile 21. yüzyılın çok kutuplu ve işbirliğine daha açık yapısının karşılaştırılması, arabuluculuğun değişen doğasını ve devletlerin bu süreçlerdeki rolünü anlamak açısından önemli bir perspektif sunabilir.

3.3.3.3. Louis Kriesberg'in Arabulucuk Kuramına Göre Karşılaştırma

Louis Kriesberg'e göre arabuluculuğun başarısını etkileyen temel unsur zamanlamadır. Bu zamanlamayı belirleyen üç temel değişken ise uluslararası bağlam, tarafların kamuoylarından aldığı destek düzeyi ve çatışan taraflar arasındaki ilişki dinamikleridir (Kriesberg, 2009). Kriesberg'in bu çerçevesi, yalnızca çatışmanın kendisine değil, çatışmanın çevresini kuşatan siyasi, toplumsal ve diplomatik koşullara da odaklanarak, arabuluculuk faaliyetlerinin başarıya ulaşması için çok boyutlu bir perspektif sunmaktadır.

Uluslararası bağlam, yalnızca bir çatışmanın çözümü açısından değil, arabulucunun sürece müdahil olma kapasitesi açısından da belirleyicidir. Küresel sistemdeki güç dengeleri, bölgesel ittifak yapıları ve mevcut uluslararası kurumların varlığı, bir aktörün meşruiyetini ve hareket alanını doğrudan etkiler. Türkiye'nin son yıllarda özellikle Birleşmiş Milletler nezdinde yürüttüğü "Barış İçin Arabuluculuk" girişimi bu bağlamda değerlendirildiğinde, yalnızca normatif bir yönelim değil, aynı zamanda uluslararası sistemdeki yapısal imkanların değerlendirilmesi olarak okunabilir. Türkiye, Finlandiya ile 2010 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilen 65/283 sayılı karara öncülük ederek, arabuluculuğun uluslararası hukukla uyumlu ve sürdürülebilir biçimde uygulanması yönünde bir çerçeve oluşturulmasına katkı sağlamıştır (Birleşmiş Milletler, 2012). Bu süreçte Türkiye, yalnızca önerici değil, aynı zamanda uygulayıcı ve eş başkanlık yürüten bir aktör olarak öne çıkmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

İkinci önemli unsur, kamuoyunun çatışma çözüm sürecine verdiği destektir. Kriesberg'e göre bu destek, sadece halkın genel tutumu ile sınırlı değildir; entelektüel çevreler, medya ve bürokrasi gibi karar alıcı çevrelerin yönlendirmeleri de bu sürecin bir parçasıdır. Türkiye örneğinde, kamuoyunun dış politika süreçlerine olan ilgisi dönemsel olarak farklılık gösterse de barışçıl yöntemlere duyulan

toplumsal destek genel olarak yüksektir. Nitekim Ukrayna–Rusya Savaşı sürecinde Türkiye’nin oynadığı aktif diplomatik rol, yalnızca liderlik düzeyinde değil, kamu diplomasisi araçlarıyla da desteklenmiştir.

Üçüncü değişken olan taraflar arasındaki ilişki yapısı ise arabuluculuk faaliyetlerinin doğrudan başarısını etkiler. Tarafların birbirini meşru aktörler olarak kabul edip etmediği, aralarındaki güven düzeyi ve önceki iş birliği örüntüleri, sürecin ilerleyişini doğrudan etkileyen faktörlerdir. Türkiye’nin İran–Irak Savaşı sürecinde yürüttüğü tarafsız denge politikası, bu ilişkinin çok gergin ve güvensizlik temelli bir yapıya sahip olması nedeniyle sınırlı etki yaratmıştır. Buna karşılık, Ukrayna–Rusya Savaşı’nda Türkiye’nin her iki tarafla da iletişim kanallarını açık tutabilmiş olması, taraflar arasında daha işlevsel bir güven köprüsü kurmasını sağlamıştır. Özellikle Tahıl Koridoru Anlaşması ve esir takasları gibi somut sonuçlar doğuran süreçler, bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye’nin arabuluculuğunun başarılı örnekleri arasında yer almaktadır (SETA, 2022).

Kriesberg’in modelinde vurgulanan bu üçlü değişken çerçevesinde Türkiye’nin arabuluculuk pratikleri, çoğunlukla uygun uluslararası konjonktür ve diplomatik donanım sayesinde etkinlik kazanmakta; ancak taraflar arasındaki yapısal güvensizlik ya da kamuoyu baskısının yetersizliği durumunda bu etkinlik sınırlı kalabilmektedir. Türkiye’nin dış politikasında arabuluculuğa tanınan rol, yalnızca anlık kriz yönetimi değil, aynı zamanda çatışma önleyici ve yapıcı barış mekanizmalarının geliştirilmesi yönünde uzun vadeli bir yönelimi temsil etmektedir.

3.3.3.4. Louis Kriesberg’in Arabuluculuk Kuramına Göre Karşılaştırma

Louis Kriesberg’in arabuluculuğa ilişkin yaklaşımı, çatışma çözüm sürecini dört temel aşamada değerlendirmektedir. Kriesberg’e göre bunlar; hazırlık, başlatma, müzakere ve uygulama aşamalarıdır. Bu model, arabuluculuğun yalnızca tek bir diplomatik temasla sınırlı kalmayıp, her aşamada farklı aktörlerin katkısının gerekliliğini vurgular (Kriesberg, 1996, s. 220). Türkiye’nin arabuluculuk kapasitesini tarihsel süreç içerisinde değerlendirmek amacıyla, bu dört aşama temelinde İran–Irak ve Rusya–Ukrayna savaşları bağlamında karşılaştırmalı bir analiz yapmak gerekmektedir.

Hazırlık Aşaması

Hazırlık aşamasında, tarafların müzakereye hazır bulunup bulunmadıklarının değerlendirilmesi, gayriresmî temasların başlatılması ve kamuoyu desteğinin oluşturulması gerekliliği belirtilmiştir (Kriesberg, 1996, s. 223). İran–Irak Savaşı bağlamında, Türkiye’nin bu aşamadaki kapasitesinin sınırlı olduğu düşünülmektedir; zira 1980 askeri darbesi sonrası ülkenin hem iç politik istikrarında hem de dış politika vizyonunda önemli kırılmalar yaşandığı ifade edilmiştir (Tuncer, 2015, s. 77). Ayrıca, dönemin uluslararası sisteminin iki kutuplu yapısının, Türkiye gibi orta ölçekli bir devletin bölgesel

inisiyatif geliştirmesini güçleştirdiği değerlendirilmektedir. ABD ve SSCB'nin İran ve Irak'a yönelik örtülü askeri yardımları ve silah sevkiyatlarının, çatışmanın ilk dönemlerinde müzakere ihtimalini önemli ölçüde azalttığı düşünölmektedir (Yılmaz, 2012, s. 119).

Buna karşılık, Rusya–Ukrayna Savaşı öncesinde Türkiye'nin her iki tarafla diplomatik ve istihbari temaslarını sürdürdüğu ve krizin gelişimini yakından takip ettiği ifade edilmektedir. 2021–2022 döneminde Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) aracılığıyla tarafların pozisyonlarının analiz edildiği ve NATO çerçevesinde diplomatik eşgüdümün sağlandığı belirtilmiştir (Acer, 2024, s. 56). Bu süreçte Türkiye'nin hem kamuoyunu bilgilendiren söylemleri hem de önleyici diplomasi araçları, hazırlık aşamasına dönük kapasitesinin kurumsal bir nitelik kazandığını göstermektedir.

Başlatma Aşaması

Kriesberg'e göre bu evrenin, müzakere sürecinin başlatılması için gerekli güven ortamının ve tarafların bir araya getirilmesinden oluştuğu ifade edilmiştir (Kriesberg, 1996, s. 225). İran–Irak Savaşı süresince Türkiye'nin zaman zaman diplomatik girişimlerde bulunduğu; özellikle Dışışleri Bakanı İter Türkmen aracılığıyla her iki tarafa barış çağrısında bulunduğu belirtilmiştir (Tuncer, 2015, s. 82). Ancak, tarafların birbirlerini meşru muhatap olarak kabul etmemeleri nedeniyle bu girişimlerin sonuçsuz kaldığı vurgulanmıştır. Ayrıca, uluslararası sistemin çatışmayı kontrol altında tutma eğiliminin, Türkiye gibi tarafsız kalmaya çalışan bir aktörün etkili bir ortam oluşturmasını engellediği ifade edilmiştir (Roskin & Berry, 2015, s. 281).

Rusya–Ukrayna Savaşı bağlamında, Türkiye'nin Mart 2022'de Antalya Diplomasi Forumu çerçevesinde her iki tarafın dışışleri bakanlarını bir araya getirdiği ifade edilmiştir. Bu temasın, savaşın başlamasından kısa süre sonra gerçekteştiği ve tarafsız bir diplomatik zeminde diyalog kurma fırsatı sağladığı vurgulanmaktadır. Türkiye'nin bu girişiminin, başlatma aşamasına özgü güven inşa edici diplomasi örneklerinden biri olduğu belirtilmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2023; Anadolu Ajansı, 2022).

Müzakere Aşaması

Müzakere evresinin, tarafların çözüm önerilerine açık olduğu, resmi arabulucuların aktif rol aldığı ve alternatif seçeneklerin gündeme taşındığı bir aşama olduğu ifade edilmiştir (Kriesberg, 1996, s. 227). İran–Irak Savaşı sürecinde ise bu aşamaya geçilemediği belirtilmektedir; çünkü tarafların uzun süre zafer hedefinden vazgeçmediği, karşı tarafı meşru muhatap olarak kabul etmediği ve çözümün yalnızca askeri yollarla mümkün olduğu varsayımında bulunduğu vurgulanmıştır (Hiro, 1991, s. 205). Ayrıca, Türkiye'nin bu süreçte çözüm önerileri sunma veya taraflar arasında alternatif gündemler oluşturma kapasitesi geliştirdiğine dair somut bir kanıt bulunmadığı belirtilmiştir.

Rusya–Ukrayna Savaşı bağlamında, Türkiye’nin Birleşmiş Milletler ile iş birliği içerisinde 22 Temmuz 2022 tarihinde Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması’nın imzalanmasını sağladığı belirtilmiştir. Bu anlaşmanın taraflara hem güvenlik hem de ekonomik fayda sunduğu, ayrıca gıda krizine karşı küresel düzeyde önemli bir işlev gördüğü ifade edilmiştir. Türkiye’nin önerdiği lojistik ve denetim planının, Kriesberg’in müzakere aşamasına ilişkin çerçevesiyle uyumlu olduğu vurgulanmaktadır (Acer, 2024, s. 62).

Uygulama Aşaması

Uygulama aşamasının, varılan mutabakatların sürdürülebilirliğinin güvence altına alınması, taraflar arasındaki güvenin pekiştirilmesi ve kamuoyu desteğinin devam ettirilmesini kapsadığı ifade edilmiştir (Kriesberg, 1996, s. 229). İran–Irak Savaşı bağlamında ise bu aşamaya geçilmediği belirtilmekte; herhangi bir barış anlaşması imzalanamadığı ve Türkiye’nin uygulama sürecinde yer alamadığı vurgulanmaktadır. Türkiye’nin arabuluculuk rolünün bu savaşta potansiyel düzeyde kaldığı ifade edilmiştir.

Buna karşılık, Rusya–Ukrayna Savaşı’nda imzalanan Tahıl Koridoru Anlaşması sonrası, Türkiye’nin İstanbul’da kurulan Ortak Koordinasyon Merkezi aracılığıyla sevkiyatın denetlenmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması sürecine aktif katılım gösterdiği belirtilmiştir. Türkiye’nin bu sahadaki kurumsal varlığının, uygulama aşamasının yalnızca diplomatik değil teknik düzeyde de sürdürüldüğü ifade edilmiştir (TİKA, 2023). Bu yönüyle Türkiye’nin, müzakere sürecinin yanı sıra uygulamada da arabuluculuk kapasitesini geliştirmiş bir aktör olduğu vurgulanmaktadır.

Louis Kriesberg’in dört aşamalı modeline göre yapılan bu karşılaştırma, Türkiye’nin arabuluculuk kapasitesinin tarihsel süreçte önemli bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. İran–Irak Savaşı döneminde hem iç politik koşulların elverişsizliği hem de Soğuk Savaş’ın iki kutuplu yapısı, Türkiye’nin arabuluculuk girişimlerinin her aşamada sınırlı kalmasına neden olmuştur. Buna karşılık Rusya–Ukrayna Savaşı’nda Türkiye, hazırlık, başlatma, müzakere ve uygulama aşamalarının tümünde aktif roller üstlenmiş kurumsal ve çok taraflı diplomasi kapasitesiyle Kriesberg’in çok aşamalı modeline uygun şekilde arabuluculuk faaliyetleri yürütmüştür. Bu bağlamda, uluslararası sistemin çok kutuplu yapısının Türkiye’ye sunduğu manevra alanı ve ülkenin kurumsallaşmış arabuluculuk yapıları, son dönemdeki başarıların arkasındaki temel değişkenler arasında değerlendirilebilir.

SONUÇ

Bu tezde, Türkiye'nin dış politikada benimsediği dengeleme, aktif tarafsızlık ve arabuluculuk stratejileri; üç farklı dönemden seçilen, bölgesel başlayıp küresel bir boyut kazanan vaka analizleri üzerinden incelenmiştir. Arabuluculuk stratejisinin uygulanışı ise Jacob Bercovitch'in arabuluculuk tipolojisi, I. William Zartman'ın "ripe moment" (olgunlaşmış an) teorisi, Louis Kriesberg'in arabuluculuk zamanlaması ve aktör çeşitliliği yaklaşımı temel alınarak sistematik biçimde karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu kuramsal çerçeve, Türkiye'nin dış politika davranışlarını bireysel aktör tercihleri veya ideolojik yönelimlerden ziyade, uluslararası yapısal koşullar, jeopolitik zorunluluklar ve normatif hedeflerle açıklamaya olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, tezde Türk dış politikası incelenirken, karar alıcılar ve iç politika değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Türkiye'nin dış politikasını belirleyen temel unsur, onun benzersiz jeopolitik konumudur. Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasında yer alan Türkiye, hem Batı ittifak sistemlerine (örneğin NATO) entegre olmuş hem de tarihsel, kültürel ve coğrafi bağlarla doğrudan etkileşim içinde olduğu bölgelerde özerk ve çok yönlü bir diplomasi politikası geliştirmiştir. Bu ikili konumlandırma, Türkiye'yi geçmişte "tampon ülke" olmaya itmiş olsa da bugün onu "bölgesel güç" haline getirmiştir. Jeopolitik baskı altında bulunan devletlerin dış politika davranışlarında görülmekte olan esnek dengeleme ve tarafsızlık stratejileri Türkiye için bir seçenek değildir; bunlar jeopolitiğinden kaynaklı zorunlu dış politika stratejileridir. Türkiye'nin birçok aktörün bulunduğu bir coğrafi bölgede yer alması, dengeleme ve aktif tarafsızlık gibi stratejileri dış politikasında zorunlu hale getirmiştir ve bu durum Türkiye için bir tercih değil, jeopolitik bir gereklilik olarak görülmelidir. Türkiye'nin tarihsel süreçte, dış politikasında nasıl bir stratejik süreklilik izlediğini, İkinci Dünya Savaşı, İran-Irak Savaşı (1980-1988) ve Rusya-Ukrayna Savaşı gibi güç dengelerinin değiştiği dönemlerden seçilen örnekler temelinde, uluslararası krizler karşısında benimsediği dengeleme, aktif tarafsızlık ve arabuluculuk politikalarının incelenmesi bakımından önemlidir. Türkiye geçmişten gelen tarihsel deneyimi ile sistem krizlerinde hızlı hareket edebilmektedir. Herhangi bir çatışmanın ya da tarafın yanında yer almamak bu gibi dönemlerde, Türkiye için önemli bir koruma kalkanı sağlamaktadır. Bu sistem krizlerinde Türkiye, sadece askeri çatışmalardan uzak kalmakla yetinmemiş, aynı zamanda çatışan bloklar arasında denge kurarak, kendi ulusal çıkarlarına uygun esnek bir dış politika strateji izlemiştir. Türkiye'nin izlediği dengeleme politikası, büyük güçlerle ilişkilerini sürdürmesini sağlarken, dış politika alanındaki manevra kabiliyetini de artırmıştır. Bu yaklaşım, askeri müdahaleyi önlemenin ötesine geçerek Türkiye'nin çatışmalarda hem bölgesinde hem de küresel ölçekte arabuluculuk ve güven artırıcı bir rol

üstlenmesini sağlamıştır. Böylece, “aktif tarafsızlık” olarak tanımlanan dış politika yaklaşımı, basit bir tarafsızlık politikası değil aynı zamanda diplomatik dengeyi sağlayan, bölgesel istikrarı önceleyen ve bunun için normatif katkı sağlayan bir stratejiye dönüşmüştür. Türkiye’nin bu dış politika stratejisi, kriz sırasında yalnızca pasif bir savunmayı değil, sistem içinde aktif bir diplomasi sürdürebilen aktör olma rolünü üstlenebilmesi açısından önemlidir. Jacob Bercovitch’in formülatif ve manipülatif arabuluculuk kategorileri, Türkiye’nin hem taraflar arasında güven tesis etme hem de çözüm önerileri üretme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye’nin Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması gibi inisiyatifleri, bu kuramsal sınıflandırmaya birebir uyan örneklerdir. Benzer şekilde, Zartman’ın “hurting stalemate” (acı verici çıkmaz) kavramı çerçevesinde, Türkiye’nin arabuluculuk girişimlerini, çatışmaların çıkmaza girdiği ve tarafların çözüm arayışına açık hale geldiği dönemlerde başlattığı görülmektedir. Kriesberg’in modelinde ise Türkiye’nin hem çatışma sırasındaki arabuluculuğu (örn. 2022–2023 Ukrayna-Rusya görüşmeleri) hem de çatışma sonrası yeniden yapılandırma aşamasına yönelik katkıları (örn. Somali, Libya) önemli bir yer tutmaktadır.

Ancak Türkiye’nin bu rolü sadece pratikteki girişimlerle değil, aynı zamanda normatif çerçeveye de desteklenmektedir. Türkiye, Birleşmiş Milletler bünyesindeki “Barış için Arabuluculuk” girişiminin öncülerinden biri olarak sadece kriz anlarında değil, arabuluculuğun normlarını belirleme sürecinde de aktif rol oynamaktadır. İstanbul Arabuluculuk Konferansı gibi platformlar aracılığıyla Türkiye, kendi tarihsel deneyimlerini ve diplomasi kültürünü küresel aktörlerle paylaşmakta; bu yönüyle sadece arabulucu değil, aynı zamanda norm üretici bir diplomasi aktörü kimliği taşımaktadır.

Bu arabuluculuk vizyonu, Türkiye’nin yumuşak gücüne de yaslanmaktadır. Ortak tarih, dinî ve kültürel miras, Türkiye’nin Batı ile Doğu arasında bir köprü pozisyona yerleşmesini sağlamaktadır. Bu da Türkiye’nin, yalnızca uluslararası hukuk ve güvenlik boyutuyla değil aynı zamanda kimlik, değer ve tarih üzerinden de diplomatik meşruiyet oluşturmaya katkıda bulunmaktadır.

Uluslararası sistem hızla ve giderek daha öngörülemez bir şekilde değişmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin dinamik bir dış politika izlemesi gerekmektedir. Türkiye’nin dengeleyici rolünü sürdürmesi hem jeopolitik konumunun getirdiği sorumluluklar hem de uluslararası sistemde artan belirsizlikler karşısında stratejik bir zorunluluktur. Küresel güç merkezleri arasındaki rekabetin sertleştiği, bölgesel çatışmaların karmaşıklaştığı bir dönemde, Türkiye’nin tek bir eksene yaslanmaksızın çok yönlü ilişkiler geliştirmesi hem ulusal çıkarlarını korumasına hem de bölgesel istikrarın sağlanmasına katkı sunmaktadır. Günümüzde ABD ile Çin arasındaki rekabet, yalnızca iki devlet arasındaki güç mücadelesi olmaktan çıkmış ve farklı bölgelerde ortaya çıkan krizleri doğrudan etkilemeye başlamıştır. Avrupa’nın savunma ve dış politikada daha bağımsız hareket etme arzusu, klasik ittifak dengelerini sarsmıştır. Orta Doğu’daki etnik ve mezhepsel çatışmalar, kalıcı bir düzenin kurulmasını olanaksız hale getirmektedir. Enerji güvenliği sorunu, Karadeniz, Doğu Akdeniz’de ve

birçok başka coğrafyada yeni gerilim alanları yaratmaktadır. Denge politikası, Türkiye'ye hem diplomatik özerklik alanı açmakta hem de arabuluculuk gibi yapıcı roller üstlenmesini mümkün kılmaktadır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin uluslararası alanda güven inşa eden, diyalog kanallarını açık tutan ve farklı bloklar arasında geçiş sağlayabilen bir aktör olarak konumlanmasını güçlendirmektedir. Bu genel tablo, Türkiye'nin dengeleyici bir politika izlemesini daha zor, ama aynı zamanda daha gerekli hale getirmektedir. Böyle bir ortamda dış politika, yalnızca tepkisel bir yaklaşıma dayalı değil, proaktif ve çok boyutlu olmalıdır. Bu nedenle, diplomatik kurumların güçlendirilmesi, dış politika geleneğinde dengeleyici bir yaklaşımın korunması ve hem bölgesel hem de küresel düzeyde çok boyutlu ortaklıkların geliştirilmesi, önümüzdeki dönemde Türkiye'nin dış politika çerçevesinin oluşturulmasında temel unsurları oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin dış politika stratejileri, teorik olarak sağlam temellere dayanan, tarihsel süreklilik gösteren ve normatif çerçeveye desteklenen bir yapıya sahiptir. Atatürk'ün belirlediği 'Yurtta sulh, cihanda sulh' dış politika ilkesi kuruluşun günümüze kadar insanı ve güvenliği önceleyen rasyonel bir politika olarak geçerliliğini koruyor. Dengeleme, aktif tarafsızlık ve arabuluculuk stratejileri, Türkiye'yi yalnızca krizlere tepki veren bir devlet değil, aynı zamanda bölgesinde düzen kurabilen aktör konumuna taşımaktadır. Türkiye'nin bu konumunu sürdürebilmesi, yalnızca mevcut kapasitesine değil, aynı zamanda değişen küresel düzende stratejik öngörü, diplomatik esneklik ve normatif tutarlılık sergileme yeteneğine bağlıdır. Doğru yönetildiği takdirde, Türkiye'nin jeopolitiği sadece bir zorluk değil, aynı zamanda küresel barış diplomasisinin merkezinde yer alacak bir avantaja dönüşebilir.

Bu bağlamda; Türkiye'nin arabuluculuk kapasitesinin kurumsallaştırılması ve arabuluculuğu yalnızca diplomatik temsilcilik düzeyinde değil, aynı zamanda teknik, hukuki ve siyasal alanda profesyonel ekiplerle etkin bir şekilde yürütebilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kalıcı bir "Arabuluculuk Koordinasyon Birimi" kurulmalı ve bu alanda kurumsallaşma sağlanmalıdır. BM, AGİT, İİT, Afrika Birliği ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi platformlarda Türkiye'nin arabuluculuk gündemi daha proaktif bir şekilde temsil edilmeli, çok taraflı angajman derinleştirilmeli ve norm üretimi alanına katkı artırılmalıdır. Ayrıca üniversiteler, düşünce kuruluşları ve sivil toplum aktörleri, Türkiye'nin arabuluculuk vizyonunu destekleyen çalışmalara entegre edilmelidir. Bu bağlamda, "Barış ve Arabuluculuk Araştırma Merkezi" gibi yapılar kurulmalıdır. Suriye, Irak, Karadeniz ve Doğu Akdeniz gibi kritik alanlarda hem güvenlik risklerini yönetmek hem de diplomatik etki alanı inşa etmek amacıyla jeopolitik riskler diplomasiyle dengelenmeli ve çok yönlü stratejiler geliştirilmelidir. Artan iklim değişikliği krizi, enerji, su, sınır güvenliği ve göç gibi konular dış politikada öncelik haline getirilmeli ve bu alanlarda çok yönlü diplomasi sürdürülmelidir. TİKA, YTB ve AFAD gibi kurumların faaliyetleri, arabuluculuk kapasitesini destekleyecek şekilde geliştirilmeli ve

bu kapsamda yumuşak güç stratejik olarak kullanılmalıdır. İnsani yardım faaliyetleri ise yalnızca kriz anlarında değil, kalıcı diplomatik etki yaratacak şekilde yapılandırılmalıdır.

Türkiye'nin jeopolitik konumu, dış politika tercihleri ve tarihsel birikimi, onu, yalnızca kriz anlarında olaylara tepki veren bir ülke olmaktan çok, aynı zamanda barışçıl çözümler geliştirebilen, uzlaşa ve müzakere zeminleri oluşturabilen ve çok taraflı ilişkilerde etkili olabilen bir aktör haline getirmiştir. Dış politika araçları, dengelenme, aktif tarafsızlık ve arabuluculuk, uygun zamanda ve tutarlı bir şekilde kullanıldığında, uluslararası sistemde Türkiye'nin görünürlüğünü ve saygınlığını artıracak ayrıca diplomatik etkinliğini de güçlendirecektir. Bu politika araçlarının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için güçlü bir ekonomi, güvenli bir askeri yapı, uluslararası alanda etkili bir diplomatik ağ ve iç istikrar gerekmektedir. Türkiye bölgesinde barış yanlısı, istikrarlı, laik ve demokratik yapıya sahip, anayasal düzene dayalı yönetimi ile rol model ve öncü bir devlettir. Bu değerlerden sapmamalı bu değerlerini geliştirmeye devam etmelidir. Günümüzde dünya, çok kutuplu yapısıyla daha karmaşık ve zorlu bir hal almıştır. Bu bağlamda Türkiye, arabuluculuk stratejisini kurumsal olarak güçlendirmeli, bölgesel ve küresel barış süreçlerinde yapıcı bir rol oynamaya devam etmelidir. Türkiye'nin kuruluş değerleri, bu yüzyılda da geçerliliğini korumakta ve dış politika stratejilerinde yol gösterici olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acer, Y. (2022, Temmuz). Rusya-Ukrayna savaşının gıda arzına etkileri ve tahıl koridoru anlaşması. *Perspektif*, (343). <https://www.perspektif.com/2022/07/01/rusya-ukrayna-savasinin-gida-arzina-etkileri-ve-tahil-koridoru-anlasmasi/>
- Acer, Y. (2024). Arabuluculuk ve Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri. SETA Yayınları
- Acer, Y. (2024, Eylül). Rusya'nın tutumu ve Tahıl Koridoru Anlaşması'nın geleceği. *Kriter Dergisi*, 8(82). <https://kriterdergi.com/dis-politika/rusyanin-tutumu-ve-tahil-koridoru-antlasmasin-gelecegi>
- Acharya, A. (2012). Comparative regionalism: A field whose time has come? *The International Spectator*, 47(1), 3–15. <https://doi.org/10.1080/03932729.2012.655004>
- Acharya, A. (2014). Power shift or paradigm shift? China's rise and Asia's emerging security order. *International Studies Quarterly*, 58(1), 158–173. <https://doi.org/10.1111/isqu.12084>
- Ağır, O. (2024). Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Küresel Aktörlerin Politik Hedefleri. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10(22), 311–326. <https://doi.org/10.31765/karen.1457891>
- Ahmad, F. (2007). Demokrasi sürecinde Türkiye: 1945-1980. (Çev A. Fethi),(3. Baskı.), Hil Yayın.
- Akçapar, B. (2021). Türkiye'nin küresel arabuluculuk ve barış inşası politikaları. SETA Yayınları.
- Akgül, Ö. (2019). GÜÇ GEÇİŞ TEORİSİ VE ÇOKLU HİYERARŞİ MODELİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: DÜNYA GÜÇ HİYERARŞİSİNDEKİ DEĞİŞİMİN TEORİK ANALİZİ. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 6(3), 815-831. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.529777>
- Akpınar, P. (2013). Türkiye'nin Afrika politikası: Somali örneği. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akşin, S. (2023). Kısa 20. yüzyıl tarihi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Al, A. (2014). Türk dış politikası 1918–1980. Kaknüs Yayınları.
- Al, A., & Ayvaci, F. A. (2017). Uluslararası politik ekonomi: Bitmeyen Kırım sorunu [International political economy: Unending problem of Crimea]. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 13(26), 221–251.
- Albayrak, F. (2020). Active neutrality policy of Republic of Turkey during World War Two and the foreign ministry of Numan Menemencioğlu (Master's thesis, Yeditepe University, Department of History). Yeditepe University Repository.
- Alptekin, G. (2008). Rusya-Gürcistan savaşı ve savaş sonrası büyük ve bölgesel güçlerin politikası, tepkileri. *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Raporu*, No.08 - 05.

<https://www.usak.org.tr/yayinlar/rusya-gurcistan-savasi-ve-savas-sonrasi-buyuk-ve-bolgesel-guclerin-politikasi-tepkileri>

Anadolu Ajansı (2023). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rusya-Ukrayna savaşında oynadığımız rol sebebiyle bize teşekkür ettiler. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-sanghay-isbirligi-orgutu-uyeligi-bundan-sonraki-surec-en-ileri-kademeye-atilacak-adimdir/2687699>

Anadolu Ajansı. (17 Temmuz 2023). NATO, Rusya'nın tahıl anlaşmasından çekilmesini kınadı. Anadolu Ajansı. Erişim tarihi: gün/ay/2025, <https://www.aa.com.tr>

Anadolu Ajansı. (2022, Mart 11). Antalya Diplomasi Forumu'nda Rusya-Ukrayna savaşı ve Avrupa'nın güvenliğinin bütünselliği ele alındı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/antalya-diplomasi-forumunda-rusya-ukrayna-savasi-ve-avrupanin-guvenliginin-butunselligi-ele-alindi/3536305>

Anadolu Ajansı. (2023). Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşında esir takasında arabulucu rolünü sürdürüyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-esir-takasi-arabulucu-rolu/xyz>

Anadolu Ajansı. (2023). Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşında esir takasında arabulucu rolünü sürdürüyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-esir-takasi-arabulucu-rolu/xyz>

Anadolu Ajansı. (2023, Eylül 10). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın G20 Liderler Zirvesi'ndeki diplomasi trafiği. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdoganin-g20-liderler-zirvesindeki-diplomasi-trafigi/2988242>

Anadolu Ajansı. (2023, Haziran 8). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rusya-Ukrayna savaşında oynadığımız rol sebebiyle bize teşekkür ettiler. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-sanghay-isbirligi-orgutu-uyeligi-bundan-sonraki-surec-en-ileri-kademeye-atilacak-adimdir/2687699>

Anadolu Ajansı. (2024, Mart 1). Antalya Diplomasi Forumu başladı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/antalya-diplomasi-forumu-basladi/3152300>

Antalya Diplomasi Forumu. (2024). Hakkımızda .<https://www.antalyadiplomacyforum.org/about-us/>

Arı, T. (2004). Irak, İran ve ABD: Önleyici savaş, petrol ve hegemonya. Alfa Yayınları.

Arı, T. (2004). Uluslararası ilişkiler ve dış politika. Alfa Yayınları.

Arı, T. (2016). Uluslararası ilişkiler ve dış politika. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Arı, T. (2024). Uluslararası ilişkiler ve dış politika: Teoriler, aktörler, uygulamalar. Orion Kitabevi.

Arınç, K. (2010). Siyasî ve tarihî coğrafya perspektifiyle: Türkiye'nin terör sorununun analizi ve jeopolitik-jeostratejik açıdan değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2), 1-34. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2826/38204>

Armaoğlu, F. (2023). Türk Dış politikası. Kronik Kitap.

- Armaoğlu, F. (2024). 20. yüzyıl siyasi tarih (1914–1995). Kronik Kitap.
- Aydemir, Ş. S. (2024). İkinci Adam: Cilt II (1938–1950) (23. baskı). Remzi Kitabevi.
- Aykan, M. B. (1994). Türkiye'nin Basra Körfezi güvenliği politikası: 1979-1988. ODTÜ Gelişme Dergisi, 21(1), 23–59. <https://hdl.handle.net/11511/108215>
- Babahanoğlu, V. (2024). “Putin Dönemi Rus Dış Politikası ve Ukrayna: Mackinder’in Kalbi Kalpgâh”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 19(2), 378 – 400. Doi: 10.17153/oguiibf.1299347
- Bahtiyar, K. (2022). Geçmişten günümüze jeopolitik teoriler. Hava Kuvvetleri Komutanlığı Dergisi, Haziran.
- Balcı, A. (2021). Uluslararası ilişkiler teorileri: Tarihsel gelişim ve temel yaklaşımlar. Orion Kitabevi.
- Balta, E. (2019). From geopolitical competition to strategic partnership: Turkey and Russia after the Cold War. Uluslararası İlişkiler, 16(63), 69–86. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.621309>
- Balta, E. (2024). Türk dış politikasında 2023: Yeni çok kutuplulukta arayışlar, sınırlar, riskler (TÜSİAD Küresel Siyaset Forumu Makale Dizisi No:6). TÜSİAD. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/11539-tusi-ad-kuresel-siyaset-forumu-makale-dizisi-no-6-turk-dis-politikasinda-2023-yeni-cok-kutuplulukta-arayislar-sinirlar-riskler>
- Barlas, D. (2005). Turkish diplomacy in the Balkans and the Mediterranean: Opportunities and limits for middle-power activism in the 1930s. Journal of Contemporary History, 40(3), 441–464. <https://doi.org/10.1177/0022009405054565>
- Bassin, M. (1987). Race contra space: The conflict between German geopolitik and National Socialism. Political Geography Quarterly, 6(2), 115–134. [https://doi.org/10.1016/0260-9827\(87\)90033-4](https://doi.org/10.1016/0260-9827(87)90033-4).
- Başçılar, M., Karataş, M., & Pak Güre, M. D. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı, Zorunlu Göç ve İnsani Koridorlar: Sosyal Hizmet Bağlamında Bir Değerlendirme. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 11(2), 794-805. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1095252>
- Battır, O., & Yiğittepe, L. (2023). Rusya-Ukrayna Savaşında Yaptırımlar ve Enerji Güvenliği; Karşılıklı Ekonomik Bağımlılıklar Perspektifinden Bir Değerlendirme. Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, 30(3), 549-573. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1222200>
- Baykar. (2022, Haziran 28). Baykar, 3 adet Bayraktar TB2 SİHA'yı Ukrayna'ya hibe ettiğini açıkladı. <https://baykartech.com/tr/press/baykar-3-adet-bayraktar-tb2-sihay-ukraynaya-hibe-ettigini-acklad/>
- Baylis, J. (2008). The Concept of Security in International Relations. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 5(18), 69-85.

- Baylis, J. (2012). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı. In M. Aydın, H. G. Brauch, M. Çelikpala, U. Oswald Spring, & N. Plat (Der.), Uluslararası ilişkilerde çatışmadan güvenliğe (ss. 153-164). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BBC News Türkçe. (2024, Kasım 20). Türkiye, Sudan ve Birleşik Arap Emirlikleri arasında diplomatik arabuluculuk girişimleri. BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-67291052>
- BBC Türkçe. (2022, Mart 1). Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye'nin hamlesi ne anlama geliyor, Rusya-Ukrayna krizinin seyri değişebilir mi? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60562137>
- Bercovitch, J. (1996). Varieties of mediating activities and mediators in international relations. In J. Bercovitch (Ed.), Resolving international conflicts: The theory and practice of mediation (pp. 119–138). Lynne Rienner Publishers.
- Bercovitch, J., & Houston, A. (1996). The study of international mediation. In J. Bercovitch (Ed.), Resolving international conflicts: The theory and practice of mediation (pp. 14–28). Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Bercovitch, J., & Jackson, R. (2001). Negotiation or mediation?: An exploration of factors affecting the choice of conflict management in international conflict. *Negotiation Journal*, 17(1), 59–77. <https://doi.org/10.1023/A:1010630302428>
- Beyaz, Fatih., “Rusya-Ukrayna Savaşı’nda Çin’in Tutumu”. İNSAMER Analiz. 10.03.2023
- Birgül, S. (2020). İran-İrak Savaşı’na yönelik Turgut Özal dönemi Türk dış politikası: Realist dış politika (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Kocaeli.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR). (2023). Ukraine situation: Operational data portal. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
- Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD). (2022). Karadeniz İnisiyatifi: Küresel gıda güvenliği için somut bir adım. <https://unctad.org/tr/karadenizinisiatifi>
- Birleşmiş Milletler. (2022, 10 Temmuz). Bir yıl boyunca Tahıl Koridoru: Önemli veriler ve istatistikler. <https://www.un.org/tr/tahilkoridoru-bir-yil-veriler>
- Birleşmiş Milletler. (2022, 22 Temmuz). Tahıl Koridoru Anlaşması'nın imzalanması: Bir umut ışığı. <https://www.un.org/tr/tahilkoridoru-anlasmasi-imzalanmasi>
- Bostancı, M., & Uysal, N. (2023). Milli Güvenlik Konseyi dönemi Türk dış politikası (1980–1983). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1405–1432. <https://doi.org/10.11616/asbi.1327864>
- Brauch, H. G. (2012). Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: Barış, güvenlik, kalkınma ve çevre kavramsal dörtlüsü. In M. Aydın, H. G. Brauch, M. Çelikpala, U. Oswald Spring, & N. Polat (Eds.), Uluslararası ilişkilerde çatışmadan güvenliğe (ss. 167–196). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Brzezinski, Z. (2015). Büyük satranç tahtası: Amerikan üstünlüğü ve jeo-stratejik gereklilikleri. İnkılap Yayınları.
- Buelvas, E. P. (2013). Why regionalism has failed in Latin America: Lack of stateness as an important factor for failure of sovereignty transfer in integration projects. *Contexto Internacional*, 35(2), 443–469. <https://doi.org/10.1590/S0102-85292013000200005>
- Bulmuş, G. (2019). Yeni bölgeselcilik anlayışı ve Türkiye’de uygulanan bölgesel gelişim politikaları (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı). Süleyman Demirel Üniversitesi Yükseköğretim Kurumu.
- Burchill, S., & Linklater, A. (2021). *Theories of International Relations*. London: Bloomsbury Academic
- Buzan, B. (2012). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge University Press.
- Candan, T., & Halhallı, O. E. (2022). Uluslararası hukuk açısından Tahıl Koridoru Andlaşması’nın kısa bir analizi. *Ankara Barosu Dergisi*, 80(4), 363–404. <https://doi.org/10.30915/abd.1161930>
- Canikoğlu, E. (2021). Russia’s foreign policy in the near abroad: A challenge for the global and regional rivalry. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 3546–3567. <https://doi.org/10.15869/itobiad.972755>
- Carr, E. H. (2010). Yirmi Yıl Krizi 1919-1939: Uluslararası İlişkiler Çalışmasına Bir Giriş (Çev. Can Cemgil). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cartier, R. (1975). İkinci Dünya Savaşı: Meydan Larousse (Cilt 1: 1939–1942, S. Kılıçoğlu, Çev.). İstanbul: Kaynak Kitaplar Yayınları.
- Cartier, R. (1975). İkinci Dünya Savaşı: Meydan Larousse (Cilt 2: 1942–1945, S. Kılıçoğlu, Çev.). İstanbul: Kaynak Kitaplar Yayınları.
- Cengiz, Ö. (2023). Rusya -Ukrayna Savaşının Türkiye’den Geçen Orta Lojistik Koridora Etkileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 485–505. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2023.01>
- Chubin, S., & Tripp, C. (1988). *Iran and Iraq at war*. Westview Press.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2022, Mart 27). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile telefonda görüştü. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-rusya-devlet-baskani-putin-ile-telefonda-gorustu-27-3-22>
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (t.y.). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskiy ile ortak basın toplantısında konuştu. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-ukrayna-devlet-baskani-zelenskiy-ile-ortak-basin-toplantisinda-konustu>

Cumhuriyet, 1944, 13 Nisan.

Cumhuriyet, 1944, 14 Nisan.

Cumhuriyet, 1944, 15 Nisan.

Çakırtas, H. (2018). İran-Irak savaşı (1980-1988) (Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı). Fırat Üniversitesi.

Çalış, Ş., & Söker, Ç. (2019). TURKISH FOREIGN POLICY DURING THE SECOND WORLD WAR: NEUTRALITY, DIPLOMACY AND STATECRAFT. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi(47), 445-463. <https://doi.org/10.21563/sutad.855900>

Çalışkan, A. (2024). Osmanlı Ordusu'nda firari askerler: Birinci Dünya Savaşı'ndan kanıtlar. XIX. Türk Tarih Kongresi (1943-1978). Türk Tarih Kurumu. <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2024/06/110-AdemCaliskan.pdf>

Çalışkan, F. (2022). Adım Adım Rusya Ukrayna Savaşı ve Üçüncü Tarafların Sürece Etkisi. EURO Politika(14), 35-47.

Çelik, S. (2020). Günümüzde Türkiye'nin jeopolitik konumu. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research, 13(74). <https://www.sosyalarastirmalar.com>

Çetinsaya, G. (2002). Rafsancani'den Hatemi'ye İran dış politikasına bakış. M. Türkeş & İ. Uzel (Derl.), Türkiye'nin komşuları . İmge Kitabevi. Ankara.

Daban, C. (2021). 21. yüzyılda Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile siyasi ve diplomatik ilişkileri. ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3/Güz), 925-944.

Daban, E. Z., & Daban, C. (2018). Saddam Hüseyin dönemi Irak dış politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in işgali ve ABD'nin Irak'a müdahalesi. Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 83-109.

Dağ, A. E. (2005). Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü. İstanbul: Anka.

Dağ, Y. (2017). Barış İçin Arabuluculuk Girişimi: Türkiye ve Finlandiya'nın BM Çatısı Altındaki Diplomasisi. Ankara: Nobel Yayınları.

Deibert, R. J., Rohozinski, R., & Crete-Nishihata, M. (2012). Cyclones in cyberspace: Information shaping and denial in the 2008 Russia-Georgia war. Security Dialogue, 43(1), 3-24. <https://doi.org/10.1177/0967010611431079>

Delcour, L. (2011). The EU and Russia in their 'contested neighbourhood': Multiple external influences, policy transfer and domestic change. London: Routledge.

Demir, F. (2018). Alfred Thayer Mahan ve deniz hakimiyeti teorisi (Yüksek lisans tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Deringil, S. (2023). Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dinçer, M. (2023). Asimetrik karşılıklı bağımlılık çerçevesinde Avrupa Birliği-Rusya enerji ilişkilerinin analizi: Ukrayna-Rusya Savaşı'nın AB enerji politikası üzerindeki etkisi. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 394-433. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.1181369>
- Doğan, M., & Doğan Sertkaya, Ö. (2022). Türkiye'nin Jeopolitiği. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 5(2), 320-339. <https://doi.org/10.33712/mana.1159064>
- Donnelly, J. (2021). Realism. İçinde S. Burchill, A. Linklater, M. Paterson, C. Reus-Smit, J. Donnelly, T. Nardin, A. Saramago, T. Haasstrup & A. Sajed, Theories of International Relations (6. bs., ss. 53-58). London: Bloomsbury Academic
- Doster, B. (2016). Turgut Özal ve dış politika. In H. Çakmak (Ed.), Mustafa Kemal Atatürk'ten günümüze cumhurbaşkanları ve dış politika (ss. 197-216). Kripto Yayınları.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1990). 1980-1990 Ekonomik Göstergeler Yıllığı. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- DTM. (1986). 1980-1985 dönemi dış ticaret politikaları ve sonuçları (Yayın No: 1986/2). Dış Ticaret Müsteşarlığı. Ankara.
- DTM. (1991). 1986-1990 ihracat performansı ve stratejik analiz (Yayın No: 1991/5). Dış Ticaret Müsteşarlığı. Ankara.
- Duman, Ö. (2022). Uluslararası hukuk açısından Libya'daki istikrar arayışları ve demokrasi deneyimi. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 12(2), 21-43. <https://doi.org/10.55024/buyasambid.1166806>
- Duran, B., & İnät, K. (2024). Rusya-Ukrayna savaşının uluslararası sisteme ve Türkiye'ye etkileri. Türk Dış Politikası Yıllığı 2023, 9-11. SETA Yayınları. ISBN: 978-625-6583-50-4
- Dünya. (2022, Mart 10). Türkiye-Rusya-Ukrayna dışişleri bakanları Antalya'da bir araya geldi. Dünya Gazetesi. <https://www.dunya.com/gundem/turkiye-rusya-ukrayna-disisleri-bakanlari-antalya-da-bir-araya-geldi-haberi-656929>
- Erdal, H. (2012). Uluslararası ilişkiler kavram ve olaylar sözlüğü. Barış Platin Yayınları.
- Eren, E. (2021). Geleneksel Diplomasiden Modern Diplomasiye Diplomasinin Tarihsel Evrimi. Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi, 1(1), 32-55.
- Ersoy, E. (2021). Realizm. In R. Gözen (Ed.), Uluslararası ilişkiler teorileri (ss. 165-195). İletişim Yayınları.
- Eyertaş, T. (2019). İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin dış politikası (1939-1945) (Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı). Kırıkkale Üniversitesi.

- Falk, R. (2018). Through a glass darkly: The past, present, and future of Turkish foreign policy. In E. Parlar Dal (Ed.), *Middle powers in global governance: The rise of Turkey* (pp. 35–57). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-72365-5_2
- Florensa, S. (2022). The Big Powers, the Mediterranean and the Impact of the War in Ukraine (US, EU, Russia, China). *IEMed Mediterranean Yearbook* 2022. <https://www.iemed.org/publication/mediterranean-yearbook-2022/>
- Florensa, S. (2022). The war in Ukraine and the end of Europe's Helsinki security system. European Institute of the Mediterranean (IEMed). <https://www.iemed.org/publication/mediterranean-yearbook-2022/>
- Gazete Oksijen. (2025, Şubat 15). Türkiye'nin Sahel bölgesindeki terörle mücadelede bölgesel işbirliği. *Gazete Oksijen*. <https://gazeteoksijen.com/turkiye-sahel-bolgesi-terorle-mucadele-isbirligi>
- Genç, M. (1985). *Uluslararası ilişkilerde tarafsızlık ve tarafsız devletler*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Gilley, B. (2015). Turkey's humanitarian diplomacy: The soft power of a middle power. Portland State University. Retrieved from https://web.pdx.edu/~gilleyb/TurkeyHumanitarianism_Gilley.pdf
- Girgin, K. (1975). *Çağdaş politika ve diplomasi el kitabı* (s. 130). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökpınar, F. B. (2020). 21. yüzyılda yeni bir güvenlik sorunu: İklim mültecileri (Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Bursa Uludağ Üniversitesi Tez Merkezi.
- Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası politika: İlkeler, kavramlar, kurumlar*. İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Götz, E. (2022). Near Abroad: Russia's Role in Post-Soviet Eurasia. *Europe–Asia Studies*, 74(9), 1529–1550. <https://doi.org/10.1080/09668136.2022.2133086>
- Gözkaman, A. (2023). Türkiye's foreign policy vis-à-vis the war in Ukraine: A new version of active neutrality. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 27(2), 159–176. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1276271>
- Günce, Ş. (2020). Osmanlı Devleti'nde ilk daimi elçilikler ve diplomasiye olan etkileri. *OSMED*, 6(10), 101–114. <https://doi.org/10.21021/osmed.668921>
- Gündoğdu, S. (2022). Türk dış politikasının insani diplomasi vizyonu ve pratiği. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(2), 1–17. <https://doi.org/10.53001/uabd.2022.68>
- Gürçan, E. C. (2022). Çin'in finansal hegemonyasının yükselişi. In M. H. Çaşın, S. Kısacık, & C. Donduran (Eds.), *21. yüzyılda bütün boyutlarıyla Çin Halk Cumhuriyeti* (Cilt 1, ss. 598–618). Nobel Yayınları.

- Güven, A. B. (2018). IMF, Dünya Bankası ve küresel kriz: Yeni dengeler, eski yönelimler. In Z. Öniş, F. Şenses, & C. Bakır (Eds.), Ülke deneyimleri ışığında küresel kriz ve yeni ekonomik düzen (ss. 41–64). İletişim Yayınları.
- Hale, W. (2021). 1774'ten günümüze Türk dış politikası (N. Uslu, Çev.). Serbest Akademi.
- Harunoğulları, M., & Ayhan, G. (2023). Rusya –Ukrayna Krizinin Dünya Gıda Güvenliğine Etkileri. Coğrafi Bilimler Dergisi, 21(2), 525-556. <https://doi.org/10.33688/aucbd.1324325>
- Hettne, B., & Söderbaum, F. (1998). The new regionalism approach. Politeia, 17(3), pre-publication manuscript. Department of Peace and Development Research, Göteborg University.
- Hiro, D. (1991). The longest war: The Iran-Iraq military conflict. Routledge.
- Hobsbawm, E. (2023). Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıliklar Çağı (Yavuz Alogan, Çev.). Everest yayınları.
- Holsti, K. J. (1991). Peace and war: Armed conflicts and international order, 1648–1989. Cambridge University Press.
- Huntington, S. P. (2025). Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması (E. Berktaş, Çev.). Panama Yayınları. İstanbul.
- Hürriyet. (1980, Ekim 5). Hürriyet Gazetesi
- Hürriyet. (1980, Ekim 15). Hürriyet Gazetesi.
- Independent Türkçe. (2022, 8 Mart). Rusya–Ukrayna savaşında arabuluculuk yapan 4 ülke hangi stratejileri izliyor ve neden başarılı olamıyorlar? <https://www.indyturk.com/node/481846>
- İlhan, S. (2002). Jeopolitik kavramı ve unsurları. Avrasya Dosyası: Jeopolitik Özel, 8(4), 318–322.
- İlyas, A., & Turan, O. (2012). İnönü dönemi Türk dış politikası (Turkish foreign policy within the period of İnönü). Atatürk Dergisi, 1(1), 319–341. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad/issue/2368/30376>
- İnan, A. (2013). Kerkük - Yumurtalık petrol boru hattı ve Türkiye - Irak ilişkileri (1973–2011). Ortadoğu Analiz, 5(56), 68–83.
- Jenkins, B. M. (2023, Mart 2). Consequences of the war in Ukraine: NATO's future [Commentary]. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/commentary/2023/03/consequences-of-the-war-in-ukraine-natos-future.html>
- Jordaen, E. (2003). The concept of a middle power in international relations: Distinguishing between emerging and traditional middle powers. Politikon, 30(2), 165–181. <https://doi.org/10.1080/0258934032000147282>

- Kadıoğlu, İ. A. (2020). ZEYTİN DALI HAREKÂTI: TÜRKİYE’NİN SURİYE’YE SINIR ÖTESİ OPERASYONU VE MEŞRU MÜDAFAA HAKKI. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(41), 210-227. <https://doi.org/10.30794/pausbed.748134>
- Kandemir, E., & Tuncer, C. O. (2020). Irak-Türkiye enerji ilişkilerinin bölgenin ekonomik güvenliğine etkileri. International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 3(1).
- Karabuğa, T. G., Göktepe, S., & Kokonaloğlu, H. T. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Türkiye turizmine olası etkileri. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 12(1), 92–104. <https://doi.org/10.55024/buyasambid.1102001>
- Karaosmanoğlu, A. L. (2012). Muhteşem ortaklık: Kant ve Clausewitz. In M. Aydın, H. G. Brauch, M. Çelikpala, U. Oswald Spring, & N. Polat (Eds.), Uluslararası ilişkilerde çatışmadan güvenliğe (ss. 4–13). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kardaş, S. (2024). Türkiye’nin Uluslararası Sistemdeki Rolü ve Stratejik Duruşu. Ankara: SETA Yayınları.
- Kardaş, Ş. (2011). Türk dış politikasında eksen kayması mı? Akademik Orta Doğu, 5(2), 19–42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikorient/issue/13704/164577>
- Karpat, K. (2023). Türk dış politikası tarihi . Timaş Yayınları.
- Karsh, E. (1988). Small states and the dynamics of neutrality. In Small states in international relations (pp. 34–56). Routledge.
- Karsh, E. (2002). The Iran-Iraq war 1980-1988 (Essential histories). Osprey Publishing.
- Kaya, F. (2017). Jeopolitik ve Türkiye’nin Konumu. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaygusuz Akbay, M. (2021). BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI KOMİTESİ’NİN TEİTİOTA KARARININ ARDINDAN “İKLİM MÜLTECİLERİ”. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(1), 223-248. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.778002>
- Keküllüoğlu, U. C., & Valiyeva, K. (2022). Klasik jeopolitik teorilerin perspektifinden Türkiye’nin jeopolitik izdüşümü. Working Paper Series, 3(3), 42–62. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7079682>
- Kesici, G. E. (2022). Rusya - Ukrayna Savaşı’nın AB’nin Enerji Politikalarına Yansıması. EURO Politika(15), 46-54.
- Kiraz, S. (2020). Uluslararası arabuluculuğa dair değişen yaklaşımlar ve Türkiye'nin arabuluculuğun dönüşümündeki rolünün incelenmesi. Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), 321–346. <https://doi.org/10.25294/auibfd.827500>
- Kissinger, H. (2016). Dünya düzeni (S. S. Gül, Çev., 1. bs.). Boyner Yayınları.
- Kissinger, H. (2023). Diplomasi (E. Berktaş, Çev.). Panama Yayıncılık.

- Kleiboer, M. (1996). Understanding success and failure of international mediation. *Journal of Conflict Resolution*, 40(2), 360–389. <https://doi.org/10.1177/0022002796040002006>
- Kocakenar, Mustafa. (2015, 07 Eylül). Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler. TASAM – Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
- Kolasi, K. (2013). Soğuk Savaş'ın barışçıl olarak sona ermesi ve uluslararası ilişkiler teorileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(02), 149-179.
- Kozhemiakin, A. V., & Kanet, R. E. (Eds.). (1997). Russia and its Western neighbours in the 'Near Abroad'. In R. E. Kanet & A. V. Kozhemiakin (Eds.), *The Foreign Policy of the Russian Federation* (s. 28–48). Basingstoke: Macmillan Press. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-25440-8>
- Kriesberg, L. (1996). Varieties of mediating activities and mediators in international relations. In J. Bercovitch (Ed.), *Resolving international conflicts: The theory and practice of mediation* (pp. 67–89). Lynne Rienner Publishers.
- Kriesberg, L. (2009). The evolution of conflict resolution. In J. Bercovitch, V. Kremenjuk, & I. W. Zartman (Eds.), *The Sage handbook of conflict resolution*
- Kruck, A., & Zangl, B. (2020). The adjustment of international institutions to global power shifts: A framework for analysis. *Global Policy*, 11(S3), 5–15. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12865>
- Kusa, I. (2022). Russia–Ukraine war: Harbinger of a global shift – A perspective from Ukraine. *Perspectives: Review of International Affairs*, 19(1), 7–12. <https://doi.org/10.13169/polipers.19.1.ca2>
- Kupchan, C. A. (2011). *The Persian Gulf and the West: The dilemmas of security* (1st ed.). Allen & Unwin. Erişim adresi: https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=WDQuyKTkthsC&oi=fnd&pg=PP2&dq=kupchan+persian+gulf&ots=nReOWQBoDN&sig=uQY2ggXLDmkypv75WaK5O9d0Ouw&redir_esc=y#v=onepage&q=kupchan%20persian%20gulf&f=false
- Kutlay, M., & Öniş, Z. (2021). Turkish foreign policy in a post-Western order: Strategic autonomy or new forms of dependence? *International Affairs*, 97(4), 1085–1104. <https://doi.org/10.1093/ia/iab094>
- Küçük, E. (2023). Jeopolitik Teorilerin 21. Yüzyıl Uluslararası Politikasına Yansımaları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 20(2), 160–175. (s. 164–165)
- Lazoğlu, E. (2013). *Uluslararası ekonomide ülkeler arası siyasi ilişkilerin yönetimi* (Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı). Niğde Üniversitesi.
- Liddell Hart, B. H. (2023). İkinci Dünya Savaşı tarihi (K. Bağrıaçık, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Machiavelli, N. (2008). *Prens* (Çev: K. Atakay.). Can Yayınları

- Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, 23(4), 421–437. <https://doi.org/10.2307/1775498>
- Mansfield, E. D., & Solingen, E. (2010). Regionalism. *Annual Review of Political Science*, 13(1), 145–163. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.13.050807.161356>
- Mbah, R. E., & Wasum, D. F. (2022). Russian-Ukraine 2022 war: A review of the economic impact of Russian-Ukraine crisis on the USA, UK, Canada, and Europe. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 9(3), 144–153. <https://doi.org/10.14738/assrj.93.12005>
- Mehmetcik, H. (2019). Bölgeselcilik çalışmalarında bölgeler arası ve bölgeler ötesi ilişkiler: Avrupa Birliği ve Afrika Birliği ilişkileri örneği [Inter-regionalism and trans-regionalism in regionalism studies: The case of European Union and African Union]. *International Journal of Political Science & Urban Studies*, 7(Özel Sayı), 72–84. <https://doi.org/10.14782/ipsus.594454>
- Mengeş, Y. (2020). Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36(104), 247–270. <https://doi.org/10.33723/atamdergi.815918>
- Metinsoy, M. (2007). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş ve gündelik yaşam. Homer Kitabevi. ISBN: 9944-483-08-7
- Mikhailenko, E. B. (2014). "Eski" ve "Yeni" bölgeselcilik: Teorik söylem [Derslerin akışı, eğitim kılavuzu]. Ural Federal Üniversitesi Yayınları.
- Milliyet, (1980, Ekim 10). Milliyet Gazetesi.
- Milliyet. (1988, Ocak 28). Milliyet Gazetesi.
- Mor, H. (2016). Türk dış politikasının eksenleri: Belirleyici faktörler ekseninde Özal'ın dış politika konsepti. Çizgi Kitabevi. Konya.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- Nicholson, H. (1969). *Diplomacy* (s. 34). Oxford University Press.
- North Atlantic Treaty Organization. (2008, April 3). Bucharest Summit declaration (Press Release No. 100). https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_8443.htm
- Nye, J. S., Jr., & Welch, D. A. (2021). Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak. Çev. Renan Akman. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ó Tuathail, G., & Agnew, J. A. (1992). Geopolitics and discourse: Practical geopolitical reasoning in American foreign policy. *Political Geography*, 11(2), 190–204

- Oğultürk, M. C., & Yılmaz, F. (2019). Katar'ın Afrika Boynuzu politikasının arabuluculuk kapsamında analizi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 95–108. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ueip/issue/43458/529815>
- Olca, O., & Meray, S. L. (2020). Montrö Boğazlar Konferansı – Tutanaklar, Belgeler. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Onursal Beşgöl, Ö. (2021). BREXIT: AB Kurumlarına, Politika Yapım ve Karar Süreçlerine Etkisi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20 (Özel Sayı: Brexit), 187–208.
- Oran, B. (2020). Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler, Yorumlar (Cilt II). İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2022). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler, Yorumlar (Cilt I). İletişim Yayınları.
- Öçal, N., & Öztürk, M. (2022). Rusya-Ukrayna savaşının Türkiye-Ukrayna ticari ilişkilerine etkisi. *Dış Ticaret Dergisi*, 26(3), 59–78.
- Öniş, Z. (2011). Multiple faces of the new Turkish foreign policy: Underlying dynamics and a critique. *Insight Turkey*, 13(1), 47–65.
- Öniş, Z. (2017). The Age of Anxiety: The Crisis of Liberal Democracy in a Post-Hegemonic Global Order. *The International Spectator*, 52(3), 18–35. <https://doi.org/10.1080/03932729.2017.1325133>
- Öniş, Z., & Uluyol, Y. (2025). Middle Powers Between the West and the “Rest”: Turkey During the Russian War on Ukraine. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 22(86), 5-25. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.1667320>
- Özdemir, H. (2020). Türkiye'nin dış politikasında değişim ve süreklilik. *Akademik Bakış Dergisi*, 16(31), 51–67.
- Özdemir, Ş. ve Eminoğlu, A., (2022). Yeni nesil savaş: Rusya'nın Donbas'ta uyguladığı hibrit savaş yöntemi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 67-84. doi: 10.17218/hititsbd.1066684
- Özdemirci, A. S. (2014). Türk basınına göre İran-Irak savaşında Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri (1980–1988) (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü). YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özden, H. (2013). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin diplomatik manevraları [The diplomatic maneuvers of Turkey in World War II]. *Karadeniz Araştırmaları*, 37(37), 91–110. <https://doi.org/10.12787/KARAM720>
- Özel, Hikmet. (2024). Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Stratejik Derinliği. Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Özey, R. (2017). Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (0), 95–100. <https://doi.org/10.14781/mcd.291163>

- Özkan, B. (2021). İran-Irak Savaşı'nda Türkiye'nin denge siyaseti. *Ortadoğu Etütleri*, 13(2), 85–104.
- Özkural Koroğlu, N., & Özgüven, F. (2025). An analysis of Türkiye's role in the Black Sea region building process. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 14(2), 189–209. <https://dergipark.org.tr/en/pub/allazimuth/issue/90464/1548202>
- Öztürk, T., & İrfanoğlu, E. (2021). Amerikan Dış Politikasında Jeopolitiğin Önemi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 17, 17–27. <https://doi.org/10.25294/aiuibfd.809368>
- Pamuk, Ş. (2018). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi (5. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Papuççular, H. (2024). Cumhuriyetin dış politikası: Olaylar, aktörler, kurumlar 1923-2023. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Parfinenko, A. (2023). Russian revisionism as a challenge to the international order. *Actual Problems of International Relations*, 1(154), 18–33. <https://doi.org/10.17721/apmv.2023.154.1.18-33>
- Parlar Dal, E. (2018). Rising powers in international conflict management: an introduction. *Third World Quarterly*, 39(12), 2207–2221. <https://doi.org/10.1080/01436597.2018.1503048>
- Politis, N. (1947). Tarafsızlık ve barış (Çev: A. R. Turnagil). İstanbul Üniversitesi Yayınları
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (n.d.). MIKTA (Mexico, Indonesia, Republic of Korea, Türkiye and Australia). <https://www.mfa.gov.tr/mikta-meksika-endonezya-kore-avustralya.tr.mfa>
- Reuters. (2022, 29 Mart). Turkey says Russia-Ukraine talks in Istanbul mark most significant progress yet. <https://www.reuters.com/world/europe/turkey-says-russia-ukraine-talks-istanbul-mark-most-significant-progress-yet-2022-03-29/>
- Reuters. (2025, May 14). Erdogan's global peacemaker spotlight hides tumult within Turkey. <https://www.reuters.com/world/middle-east/erdogans-global-peacemaker-spotlight-hides-tumult-within-turkey-2025-05-14/>
- Roskin, M. G. ve Berry, N. O. (2015). *IR: The new world of international relations* (10th ed.). Pearson.
- Sander, O. (2016). Anka'nın yükselişi ve düşüşü: Osmanlı diplomasi tarihi (10. baskı.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sapmaz, A. (2022). Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'ya yönelik askerî harekâtının ilk safhasının harp prensipleri açısından değerlendirilmesi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 18(40), 155–184. <https://doi.org/10.58867/gsd.1193455>
- Sarıçoban, G. (2020). II. Dünya Savaşı döneminde Türk dış politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1755–1777. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/59389/800625>

- Sarıkaya, Y. (2012). Geçmişten günümüze İran: Tarih, siyaset, toplum ve kültür (Rapor No. 2). Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV). <https://www.turkakademisi.org.tr>
- Schulz, M., Söderbaum, F., & Öjendal, J. (Eds.). (2001). Regionalisation in a globalising world: A comparative perspective on actors, forms and processes. Zed Books.
- Sertel, S. (2010). II. Dünya Savaşı tarihi. (3. Baskı.). Cumhuriyet Kitapları.
- Sezer, S. (2024). Rusya-Ukrayna Savaşı'nın jeopolitik sonuçları. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(1), 158-180. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1331462>
- Sezer, S. (2024). Rusya-Ukrayna Savaşı'nın jeopolitik sonuçları. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(1), 158-180. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1331462>
- Smith, M. A. (2006). Russia and NATO Enlargement. Conflict Studies Research Centre. https://www.files.ethz.ch/isn/27614/06_Mar.pdf
- Soysal, İ. (2000). Türkiye'nin siyasal andlaşmaları: Cilt I (1920-1945). (3. baskı.). Türk Tarih Kurumu.
- Söderbaum, F., & Shaw, T. M. (Eds.). (2003). Theories of New Regionalism: A Palgrave Macmillan Reader. Palgrave Macmillan.
- Söderbaum, Fredrik & Hettne, Björn. 1998. "The New Regionalism Approach", Politeia 17(3): 1 18.
- Sönmezoğlu, F. (2015). İki savaş arası Türk dış politikası 1914-1945. Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2016). Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikası 1945-1991. Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F., & Bayır, Ö. E. (Eds.). (2014). Dış politika: Karşılaştırmalı bir bakış. Der Yayınları.
- Sözen, A. (2021). Türkiye'nin çok kutuplu dünya stratejisi. Küre Yayınları.
- Sparke, M. (2024). Defining geoeconomics amid shifts in global hegemony: Critical geographies of new international conjunctures. Environment and Planning A: Economy and Space, 57(1), 103-107. <https://doi.org/10.1177/0308518X241265293> (Original work published 2025), <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0308518X241265293>
- Stalin, J. V., Roosevelt, F. D., & Churchill, W. S. (1981). Gizli yazışmalar: Türkiye 1941-1944 (SSCB Dışişleri Bakanlığı arşivinden) (L. Konyar, Çev.). Havas Yayınları.
- Sulzberger, C. L. (1987). World War II. American Heritage Press.
- Şahin, M. (2021). Türkiye'nin Somali politikasının incelenmesi: 2011-2020 dönemi. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 9(1), 109-147. <https://doi.org/10.26513/tocd.863114>

- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskiy ile ortak basın toplantısında konuştu. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-ukrayna-devlet-baskani-zelenskiy-ile-ortak-basin-toplantisinda-konustu>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2022, Mart 27). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile telefonda görüştü. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-rusya-devlet-baskani-putin-ile-telefonda-gorustu-27-3-22>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2023). Kalkınma Yolu Projesi resmi açıklaması. <https://www.tccb.gov.tr>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022). Black Sea Grain Initiative ve Tahıl Koridoru Anlaşması Güncellemeleri. <https://www.mfa.gov.tr/black-sea-grain-initiative-ve-tahil-koridoru-anlasmasi-guncellemeleri.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022, Kasım). Black Sea Grain Initiative ve Tahıl Koridoru Anlaşması Güncellemeleri. <https://www.mfa.gov.tr/black-sea-grain-initiative-ve-tahil-koridoru-anlasmasi-guncellemeleri.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022, Mart 10). Türkiye-Rusya-Ukrayna Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı – 10 Mart 2022. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-ukrayna-uclu-disisleri-bakanlari-toplantisi--10-mart-2022.en.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022, Mart 31). Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun A Haber'e verdiği özel röportaj. <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-a-haber-e-verdigi-ozel-roportaj--31-mart-2022.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022, Mart). İkinci Antalya Diplomasi Forumu (11–13 Mart 2022). <https://www.mfa.gov.tr/ikinci-antalya-diplomasi-forumu--11-13-mart-2022.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2024). Antalya Diplomasi Forumu 2024 Kitapçığı: Çalkantılı Dönemlerde Diplomasiyi İlerletmek. https://www.mfa.gov.tr/site_media/assets/pdf/Antalya-Diplomasi-Forumu-2024-Kitap%C3%A7igi.pdf
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). ASEAN ile ilişkiler. <https://www.mfa.gov.tr/asean>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Değişen Barış Ortamında Arabuluculuk Mercek Altında – Antalya Diplomasi Forumu 2022. <https://www.mfa.gov.tr/degisen-baris-ortaminda-arabuluculuk-mercek-altinda.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). MIKTA işbirliği. <https://www.mfa.gov.tr/mikta>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Türk Devletleri Teşkilatı. <https://www.mfa.gov.tr/turk-devletleri-teskilati>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). <https://www.mfa.gov.tr>

- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (1981-1991). Türkiye'nin Dış Borç Göstergeleri [1980-1990]. Hazine Müsteşarlığı Yayınları.
- Taliaferro, J. W. (2000). Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited. *International Security*, 25(3), 128-161. MIT Press.
- Tarlanoğlu, O. (2024). Türkiye'nin Afrika Politikasının Kamu Diplomasisi ve Sivil Toplum Kuruluşları Çerçevesinde İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(79), 1-23. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1300317>
- TAŞ, N. F. (2018). Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin kazanımları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 21-32.
- TCMB. (1991). 1990 Yıllık Rapor. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Ankara.
- Teke, C. (2022). II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaş dışı kalma çabalarında Türk basını. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9(1), 248-273. <https://dergipark.org.tr/en/pub/atdd/issue/69039/1129480>
- Tekin, F. (2021). İnsani güvenlik misyonu Türk dış politikasının yumuşak gücü olabilir mi? *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 5-25. <https://doi.org/10.20493/birtop.988320>
- Tekin, F. (2021). İnsani güvenlik misyonu Türk dış politikasının yumuşak gücü olabilir mi? *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 5-25. <https://doi.org/10.20493/birtop.988320>
- Tercüman. (1986, Kasım 27). Tercüman Gazetesi
- Thucydides. (2009). *The Peloponnesian War* (M. Hammond, Trans.; P. J. Rhodes, Intro. & Notes). Oxford University Press
- Toprak, M. K., & İsmayıl, T. (2025). Rusya Federasyonu'nun büyük güç olma politikasında yakın çevre doktrini. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 614-630.
- Tuğtan, M. A. (2021). Realizm, güç ve anarşi. In E. Balta (Ed.), *Küresel siyasete giriş* (s. 123-145). İletişim Yayınları.
- Tulun, M. O. (2024, Ekim). Türkiye'nin Ukrayna-Rusya Savaşındaki Arabuluculuğu. *Avrasya İncelemeleri Merkezi Analiz No: 2024/18*. Ankara: AVİM.
- Tuncay, H. (2017). *Uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimleri terimler sözlüğü* (2. baskı). Yalın Yayıncılık. ISBN: 9789944313889
- Tuncer, H. (2015). *Özal'ın dış politikası (1983-1989)*. Kaynak Yayınları.
- Tuncer, H. (2022). *Özal'ın dış politikası: 1983-1989*. Kaynak Yayınları.

- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (1985). Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 1985. Ankara: TÜİK Yayınları.
- TÜİK. (1985). Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 1985. Türkiye İstatistik Kurumu Yayını. Ankara.
- TÜİK. (1991). 1990 Dış Ticaret İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu Yayını. Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları. <https://sozluk.gov.tr>
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA). (2024). 2023 faaliyet raporu. <https://www.tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/02/TIKA-2023-Idare-Faaliyet-Raporu.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). İstanbul Arabuluculuk Konferansı. <https://www.mfa.gov.tr/istanbul-arabuluculuk-konferansi.tr.mfa>
- Uluç, A. V. (2014). Liberal - muhafazakar siyaset ve Turgut Özal'ın siyasi düşüncesi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 12(23), 107–140.
- United Nations Official. (2022, July 22). Türkiye at heart of Ukraine grain corridor deal: UN official. Anadolu Ajansı.
- United Nations. (2012). United Nations guidance for effective mediation. United Nations. <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/UNGuidanceEffectiveMediation.pdf>
- United Nations. (2022). Black Sea Grain Initiative extended for 120 days. <https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative>.
- United Nations. (t.y.). Peacemaker. <https://peacemaker.un.org/en>
- Ünay, S., & Kayıkçı, F. (2018). Çok kutuplu küresel ekonomik düzen ve BRICS: Kriz sonrası sistemik dönüşüm. In Z. Öniş, F. Şenses, & C. Bakır (Eds.), Ülke deneyimleri ışığında küresel kriz ve yeni ekonomik düzen (ss. 241–259). İletişim Yayınları.
- Üner, F. (2024). Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki aktif tarafsızlık politikasının savunmacı realizm teorisi bağlamında incelenmesi (Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi). İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Versan, R. (1995). Tarih Boyunca ve Günümüzde Diplomasi. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (10), 89-96.
- Weiss, T. G. (2010). Humanitarian intervention: A view from the South. International Studies Review, 12(1), 74–88. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00912.x>
- Workman, T. (1991). The social origins of the Iran-Iraq War (Doktora Tezi). York University, Department of Political Science, and Centre for International and Strategic Studies.
- Yavuz, K. (1994). Türk-İran ilişkilerinin dün, bugün, yarın. Harp Akademileri Basımevi. İstanbul.

- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz’de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu Ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70.
- Yaycı, C. (2019). Irak’ta yaşanan savaşlar ve Türkiye’ye etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15(30), 331–352. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjt.620961>.
- Yemişçioğlu, Ş., & Cahantimur, A. (2024). İklim Değişikliğinin Yol Açtığı İklim Göçleri: Ulusal ve Uluslararası Literatür Karşılaştırması. *İdealkent*, 16(43), 276-302. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1392623>
- Yenginar, A. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşının Bir Sonucu Olarak İmzalanan Tahıl Koridoru Anlaşmasının Montrö Boğazlar Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Journal of Marine and Engineering Technology*, 2(2), 101-110. <https://doi.org/10.52735/jmet.1129480>
- Yerlitaş, M., Durgun, S., & Bilgin, P. (2015). Türkiye dünyanın neresinde? Hayali coğrafyalar, çarpışan anlatılar. Koç Üniversitesi Yayınları. ISBN: 978-605-5250-42-3.
- Yıldırım, Z. (2005). Türk basınında İran-Irak Savaşı (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. İstanbul.
- Yıldırım, Z. (2007). İran’ın Irak politikasında Şattül-Arap su yolu sorunu. *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S.323-345. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/4005/iranin_irak_politikasinda_sattularap_suyolu_sorunu
- Yıldız, Ö. (2019). II. Dünya Savaşına genel bir bakış. *Journal of International Management and Social Researches / Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(12).
- Yılmaz, M. E. (2012). Interpersonal conflict resolution methods. *Asian Journal on Mediation*, (2012), 40–47.
- Yılmaz, M. E. (2012). Uluslararası ilişkilerde temel kavramlar ve kuramlar. Der Yayınları. ISBN: 9789753641843.
- Yılmaz, S. (2013). Jeopolitik ve jeostratejik stratejiler: Türkiye perspektifi [Çevrimiçi makale]. Academia.edu. https://www.academia.edu/7647818/Jeopolitik_ve_Strateji
- Yumuşak, T. (2023). Türkiye’nin Rusya-Ukrayna Savaşı’ndaki arabuluculuk rolünün değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1), 165–194. <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1276271>
- Yücealtay, C. (2022). İran-Irak Savaşı ve Türkiye üzerine etkileri. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 21-34. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.1129480>
- Zartman, I. W. (2001). The role of international organizations in conflict resolution. In J. Bercovitch (Ed.), *International mediation: A study of theory and practice* (pp. 57–72). Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Zartman, I. W., & Touval, S. (1985). International mediation: Conflict resolution and power politics. *Journal of Social Issues*, 41(2), 27–45. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1985.tb00861.x>.